

به نام خداوند بخشنده مهربان

مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

سرشناسه:	گرشاسبی، علیرضا، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور:	مدیریت واردات در شرایط تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها: سیاست‌ها و راهکارها/گردآورنده علیرضا گرشاسبی؛ [برای] موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۹۶.
مشخصات نشر:	۱۳۷ ص.: جدول، نمودار.
مشخصات ظاهری:	۹۷۸-۹۶۴-۴۶۸-۶۱۶-۰
شابک:	
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
یادداشت:	کتاننامه.
موضوع:	واردات -- ایران -- سیاست دولت
موضوع:	Imports -- Iran -- Government policy
موضوع:	تحریم اقتصادی -- ایران
موضوع:	(Sanctions (International law
موضوع:	واردات
موضوع:	Imports
موضوع:	تحریم (حقوق بین‌الملل)
موضوع:	Economic sanctions -- Iran
موضوع:	ایران -- سیاست اقتصادی -- قرن ۱۴
موضوع:	۲۰th century - Iran -- Economic policy
شناسه افزوده:	شرکت چاپ و نشر بازرگانی
شناسه افزوده:	موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی
رده‌بندی کنگره:	HF۳۷۷۰/۲/م ۴۱۳۹۷
رده‌بندی دیویی:	۳۸۲/۵۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۵۱۷۴۴۶۵

مدیریت واردات در شرایط تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها: سیاست‌ها و راهکارها

پدیدآورنده
دکتر علیرضا گرشاسبی

تهران، ۱۳۹۷

موسسه علمای پژوهش‌های باغبانی

، :

پدیدآورنده: دکتر علیرضا گرشاسبی

صفحه‌آرایی: سولماز دمندانی / مدیر هنری: پاشا دارابی

چاپ اول: ۱۳۹۷

لیتوگرافی، چاپ و صحافی شرکت چاپ و نشر بازرگانی

۰-۶۱۶-۴۶۸-۹۶۴-۹۷۸

تهران، خیابان کارگر شمالی، بالاتراز بلوار کشاورز، شماره ۱۲۰۴

۰۲۱ ۶۶۹۳۹۳۲۹

www.itsr.ir

فهرست مطالب

چکیده	۱۱
-------------	----

فصل اول: کلیات تحقیق

۱. مقدمه	۱۵
۲. اهداف، پرسش‌ها و روش انجام مطالعه	۱۷
۳. مبانی نظری تحریم	۱۸
۴. ادبیات تخصصی تحریم‌های اقتصادی	۲۰
۴-۱. موفقیت یا شکست تحریم‌ها	۲۰
۴-۲. شیوه‌های اعمال تحریم‌های اقتصادی	۲۴
۴-۳. اهداف تحریم‌های اقتصادی	۲۵
۴-۴. اثر تحریم بر اقتصاد کلان	۲۷
۵. مطالعات تجربی آثار تحریم بر واردات	۳۴
مطالعه تربت	۳۴
مطالعه فرجی دیزجی	۳۵
مطالعه مهدوی	۳۵
مطالعه عسگری	۳۶

فصل دوم: تحریم‌های اقتصادی علیه ایران و آثار آن

۱. مقدمه	۳۹
۲. تحریم‌های اقتصادی علیه ایران	۴۰
۲-۱. تحریم‌های آمریکا - تحریم بخش انرژی و سایر بخش‌های مرتبط (ISA)	۴۰

۴۴ ۲-۲. تحریم‌های سازمان ملل
۴۵ ۲-۳. تحریم اتحادیه اروپا
۴۶ ۲-۴. همکاری سایر کشورها در موضوع تحریم ایران
۴۹ ۲-۵. آثار تحریم‌ها بر اقتصاد ایران

فصل سوم: بررسی عملکرد واردات کالایی با تأکید بر دوره تشدید تحریم‌ها

۵۷ ۱. مقدمه
۵۷ ۲. ارزش و روند واردات
۶۲ ۳. سهم کشورها در واردات کالایی به کشور
۶۴ ۳-۱. اقلام مهم وارداتی از امارات متحد عربی
۶۵ ۳-۲. اقلام مهم وارداتی از چین
۶۷ ۳-۳. اقلام مهم وارداتی از کره جنوبی
۶۹ ۳-۴. اقلام مهم وارداتی از ترکیه
۷۰ ۳-۵. اقلام مهم وارداتی از سوئیس
۷۱ ۴. تغییر در ارزش و مقدار واردات از شرکای اصلی وارداتی و خریداران نفت از ایران
۷۳ ۵. نحوه حمل کالاهای وارداتی
۷۵ ۶. واردات از مناطق آزاد تجاری

فصل چهارم: ارزیابی کارکرد مرکز مبادلات ارزی در مقابله با آثار تحریم

۸۱ ۱. مقدمه
۸۲ ۲. نظام ارزی در شرایط تشدید تحریم (با تأکید بر سال ۱۳۹۱)
۸۲ ۲-۱. عوامل موثر بر نرخ ارز تعادلی در اقتصاد ایران
۸۶ ۲-۲. مدیریت آثار تحریم
۹۱ ۲-۲-۵. ویرایش دوم نظام ده اولویتی
۹۳ ۳. تخصیص ارز در مرکز مبادلات ارزی براساس ویرایش دوم نظام اولویت‌های کالایی
۹۴ ۳-۱. راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی
۹۵ ۳-۲. فرآیند اجرایی مرکز مبادلات ارزی
۹۶ ۳-۴. تخصیص ارز در مرکز مبادلات ارزی

۱۰۴	۳-۵. ارزیابی عملکرد مرکز مبادلات در مدیریت آثار تحریم
۱۱۳	۴. سایر سیاست‌ها در دوره تشدید تحریم‌ها در بخش واردات
۱۱۴	۱. مشروط کردن واردات ۱۸۰ ردیف تعرفه صرفاً با ارز حاصل از صادرات (۱۳۹۰/۱۰/۱۳)
۱۱۴	۲. کاهش ۱۵ درصدی سود بازرگانی کالاهای تجاری از طریق مناطق آزاد تجاری و صنعتی به سرزمین اصلی (۱۳۹۰/۱۰/۳)
۱۱۴	۳. وضع عوارض صادراتی دام زنده (۱۳۹۱/۳/۲۴)
۱۱۴	۴. نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز (۱۳۹۱/۲/۴)
۱۱۵	۵. تسریع در صدور ثبت سفارش کالاهای اساسی (۱۳۹۱/۴/۲۷)
۱۱۶	۶. اجرای طرح شبنم
۱۱۷	۷. پیمان سپاری ارزی صادرات مجدد کالاهای وارداتی (۱۳۹۱/۵/۱۵)
۱۱۷	۸. کاهش تعرفه کالاهای وارداتی (۱۳۹۱/۸/۲۸)
۱۱۷	۹. ممنوعیت صادراتی و بازرگانی در شیوه صدور و تمدید کارت‌های بازرگانی
۱۱۷	۱۰. اقدامات دولت یازدهم

فصل پنجم: راهکارهای پیشنهادی در حوزه واردات در شرایط تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها

۱۲۱	۱. مقدمه
۱۲۱	۲. سناریوهای تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها
۱۲۲	۱-۲. سناریو تشدید تحریم
۱۲۵	۲-۲. سناریو تخفیف تحریم
۱۲۶	۲-۳. سناریو رفع تحریم
۱۲۶	۳. راهکارهای پیشنهادی حوزه واردات در وضعیت تشدید تحریم‌ها
۱۳۳	۳. راهکارهای پیشنهادی حوزه واردات در وضعیت تخفیف تحریم‌ها
۱۳۵	۴. راهکارهای پیشنهادی حوزه واردات در وضعیت رفع تحریم‌ها
۱۳۷	فهرست منابع

چکیده

جریان واردات کالا و خدمات در اقتصاد ایران نقشی مهم در تداوم تولید، تنظیم بازار و حتی صادرات کالاها دارد. از این رو، امکان واردات با سهولت بیشتر به ویژه در ارتباط با کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای، هزینه‌های اقتصادی کشور را کاهش می‌دهد. در دوره تشدید تحریم‌ها در سال‌های ۹۱-۱۳۹۰، ضمن کاهش درآمدهای ارزی ناشی از فروش نفت، خدمات مرتبط با تجارت هم متوقف و بانک مرکزی نیز تحریم شد. نتیجه این تحریم‌ها، کمبود ارز و افزایش بهای آن، کاهش واردات، افزایش هزینه‌های معاملاتی کالاهای وارداتی، سخت شدن رویه ورود کالا به کشور و افزایش قیمت‌ها در بازار بود. نوسانات نرخ ارز را می‌توان پیامد مهم تحریم در کشور دانست.

در این دوره، سیاست‌های متفاوتی برای مقابله با آثار تحریم در بخش واردات وضع شد که از مهمترین آن‌ها، مدیریت تقاضای ارز وارداتی از طریق راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی و تخصیص ارز در قالب اولویت‌های ده‌گانه کالایی بوده است که تاثیر زیادی هم بر واردات داشت. بررسی‌ها نشان داد تاخیر در راه‌اندازی مرکز مبادلات، پایبند نبودن شرکت‌های دولتی وابسته به وزارت نفت و صندوق توسعه ملی به عرضه ارز در مرکز، فقدان ملاک‌های شناسایی در شرایط یکسان، ایجاد وقفه در تامین ارزهای پرمقتضی، دشواری زمانبندی در فرایند دریافت ارز، فقدان نظام انتقال ارز در مرکز و همچنین نبود فرایندهایی برای کشف قیمت مهمترین مشکلات فعالیت مرکز بوده است.

با توجه به احتمال تشدید یا تخفیف و یا حتی رفع تحریم‌ها در آینده این مطالعه پیشنهادهایی را طبق نظرات خبرگان ارائه کرده است. بر این اساس، در شرایط تشدید تحریم‌ها، لازم است مرکز مبادلات تنها به ارائه ارز به کالاهای اساسی و رشته فعالیت تولیدی با ریسک بالا بپردازد و پس از راه‌اندازی "میز عرضه و تقاضای ارز" واردات را با استفاده از ارز حاصل از صادرات غیرنفتی تامین مالی شود. همچنین ممنوعیت در واردات با ارز آزاد اعمال نشود. در وضعیت تخفیف تحریم، مرکز مبادلات حذف، بازار سلف ارزی راه‌اندازی شود و طبقه‌بندی کالایی به حالت عادی برگردد. در شرایط رفع تحریم‌ها هم تلاش برای پیوستن به سازمان تجارت جهانی و هم اجرای برنامه‌های مرتبط با اقتصاد مقاومتی در دستور کار قرار گیرد.

واژگان کلیدی: تحریم‌های بین‌المللی، ارز، مرکز مبادلات ارزی، سناریوهای تحریم.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱. مقدمه

از سال ۱۳۸۹، دور جدیدی از تحریم‌های بین‌المللی ضد ایران آغاز شد که هدف آن عمدتاً محدودیت بیشتر صادرات نفت و در نتیجه درآمدهای ارزی کشور بود، تا بتواند در کنار مواردی همچون تحریم نقل انتقالات مالی، تحریم ناوگان حمل‌ونقل دریایی، جریان ورود کالا به کشور را محدود سازد. از آن هنگام تا انتهای دولت دهم، فشارهای تحریمی لحظه به لحظه افزوده شد. البته شواهد توافقی ژنو - که در ادامه بیشتر به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد - با تخفیف تحریم در برخی از حوزه‌ها، از شدت فشار تحریم‌ها کاست.^۱

با توجه به آنکه، مجاری اثرگذاری تحریم‌ها عمدتاً از طریق کانال‌هایی است که اقتصاد ایران با اقتصاد بین‌الملل ارتباط دارد و یکی از مهمترین آن‌ها واردات است. لذا، بدیهی است که میزان وابستگی اقتصاد ایران به جامعه بین‌الملل، شدت تأثیرپذیری تحریم‌ها را تعیین کنند. در پایان سال ۱۳۹۱ (در اوج دوره تشدید تحریم‌ها)، مجموع واردات رسمی کشور - صرف نظر از قاچاق که برآورد می‌شود مجموع ارزش آن حدود ۲۰ میلیارد دلار باشد - به ۵۳/۴ میلیارد دلار رسید که در قیاس با سال ۱۳۹۰ معادل ۱۳/۵ درصد کاهش را نشان داد. با این همه، مقدار واردات قطعی کشور در پایان سال ۱۳۹۱ - پس از کاهش به سبب تحریم‌ها - حتی از مقدار برنامه‌ریزی شده برای واردات کالا برای سال ۱۳۹۰ در قانون برنامه پنجم بیشتر بود. واردات طبق برنامه باید در پایان سال ۱۳۹۰ به ۴۸ میلیارد دلار می‌رسید. مشخص است که حتی پس از اعمال شدیدترین تحریم‌ها در کشور و کاهش ارزش واردات، در پایان سال ۱۳۹۱ نیز نتوانستیم به اهداف برنامه سال ۱۳۹۰ دست یابیم که خود گویای نقش و جایگاه واردات در اقتصاد ایران است. سخن جالب‌تر آنکه، ترکیب واردات نیز به‌گونه‌ای است که عمده اقلام، نیاز اساسی برای تداوم چرخه تولید به‌شمار می‌روند؛ به‌گونه‌ای که بیش از ۸۵ درصد آن را مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای تشکیل می‌دهد.

۱. در ادامه این توافق به متن موافقت‌نامه‌ای موسوم به برجام میان ایران و قدرت‌های جهانی شد که در آن برخی از محدودیت‌ها عملاً تعلیق شدند اما ریسک‌های ناشی از برگشت‌پذیر بودن تحریم‌ها همچنان باقی است.

تشدید تحریم‌ها از حیث تعداد و موضوعات مورد شمول بر قیمت واردات و صادرات تاثیرگذار است. تغییر روند «نسبت قیمت صادرات به واردات (رابطه مبادله)»^۱ با شدت تحریم‌ها، حاوی چند نکته اساسی و مهم است که از آن جمله می‌توان به کاهش معنی‌دار رابطه مبادله و تاثیرگذاری شدید تحریم‌های نفتی بر حوزه واردات و صادرات کالا - به ویژه دستورالعمل‌های اجرایی مبتنی بر قوانین تحریم ایران - اشاره کرد.^۲ تغییرات نرخ ارز، افزایش هزینه‌های خرید کالاهای وارداتی، افزایش هزینه‌های نقل و انتقال مالی، افزایش هزینه‌های ارایه خدمات مالی در حمل و نقل کالاهای وارداتی و مواردی مانند این، همگی زمینه‌ساز تاثیرگذاری بر بخش واردات کالاها در رابطه مبادله‌اند. پس از تشدید تحریم‌ها، آنچه بیش از عوامل حوزه تجارت (خرید کالا، پرداخت مالی کالای خریداری شده، خدمات مالی، حمل و نقل و...) بر واردات تاثیر گذاشت، تامین و تخصیص ارز برای متقاضیان ورود کالا به کشور بود؛ زیرا با کاهش درآمدهای ارزی ناشی از فروش نفت به کمتر از نصف و مشارکت نکردن جدی بخش خصوصی در بازار ارز، صادرات نفت تنها منبع درآمدهای ارزی برای پوشش نیازهای وارداتی به شمار می‌رفت.^۳

با تشدید تحریم‌ها، فضای کسب و کار از حوزه تجارت فرامرزی تاثیر می‌پذیرد. رتبه ایران در تجارت فرامرزی در سال ۲۰۱۴ مناسب نبود و از میان ۱۸۳ کشور در رتبه ۱۵۳ جای گرفت.^۴ در این میان نمی‌توان از نقش تحریم‌های اقتصادی علیه کشور در تاثیرگذاری بر این شاخص چشم پوشید. بخش واردات در شاخص تجارت فرامرزی با توجه به دلایل ارایه شده از اهمیتی خاص برخوردار است. وابستگی اقتصاد ایران به واردات در شرایط تکانه‌های بیرونی آسیب‌هایی را به همراه دارد.

قوانین متعددی همچون قانون امور گمرکی، قانون مقررات صادرات و واردات، قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی، برنامه پنجم توسعه، قانون معافیت صادرات کالا خدمات از پرداخت عوارض، قانون دامپزشکی کشور (۱۳۵۰)، قانون مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی (۱۳۴۶)، قانون حفظ نباتات (۱۳۴۶) و قانون ساماندهی مبادلات مرزی بر واردات تاثیرگذارند و هر سیاستی در

1. Terms of Trade

دلیل آنکه از رابطه مبادله برای این بحث استفاده شد آن است که با تشدید تحریم‌ها و افزایش توجه به کالاهای اساسی و مهم مانند نهاده‌های دامی وزن آن‌ها در واردات افزایش یافته و تمرکز صرف بر قیمت واردات می‌تواند در بررسی‌ها گمراه‌کننده باشد از این رو از رابطه مبادله استفاده شد که تحولات دو بخش واردات و صادرات را با هم لحاظ می‌کند.

۲. گرشاسبی و همکاران (۱۳۹۱).

۳. بنیان تحریم در اقتصاد ایران يك ماهیت و رودی و خروجی محور است که در قسمت خروجی درآمدهای ارزی ناشی از خروج نفت و در قسمت ورودی، ورود کالاها قرار داشت.

واردات دامنه وسیعی از متغیرها را شامل می‌شود و شاید به همین علت اتخاذ سیاست در واردات در مقام اجرا امری مشکل می‌نماید.

با تشدید تحریم‌ها در بخش واردات، نظام اولویت‌بندی در ثبت سفارش و تخصیص ارز، هر دو، انجام شد. در بازه زمانی ۱۳۹۱/۲/۹ تا ۱۳۹۱/۷/۴ چهار الگو در اولویت‌بندی اجرا شد تا در نهایت نظام اولویت‌بندی ده‌گانه‌ای در بخش واردات اجرایی شود که براساس آن کالاها به سه گروه «اساسی و مهم»، «نهاده‌های تولیدی و کالاهای واسطه‌ای» و «ممنوعه برای واردات» طبقه‌بندی شود. همزمان با این امر، تعرفه‌ها هم کاهش یافت. این سیاست شاکله اصلی مقابله با تحریم‌ها در بخش واردات بوده است. صرف نظر از آینده تحریم‌ها، اتخاذ تدابیر صحیح در مواجهه با آن به‌ویژه در بخش واردات امری ضروری است. از این رو، در این تحقیق برآنیم با در نظر گرفتن سه سناریو کلی در ارتباط با تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها، ضمن آسیب‌شناسی راه‌اندازی مرکز مبادلات در بخش واردات و مستند کردن برخی از اقدامات مقابله با تحریم در حوزه واردات، تداوم سیاست‌های مذکور را در قالب سناریوهای سه‌گانه مورد ارزیابی قرار دهیم تا در نهایت راهکارهایی برای اتخاذ سیاست‌های مناسب در بخش واردات در شرایط مشابه پیشنهاد شود.

۲. اهداف، پرسش‌ها و روش انجام مطالعه

مهم‌ترین اهداف این مطالعه ارزیابی سیاست‌ها و راه‌کارهای مناسب در رفع نیازهای کشور در حوزه واردات در شرایط تشدید، تخفیف یا رفع تحریم‌ها است. علاوه بر این، اهداف زیر نیز مورد نظر قرار می‌گیرد.

- تحلیل و بررسی وضعیت واردات کشور در مقطع تشدید تحریم‌ها؛
- آسیب‌شناسی سیاست‌های اتخاذ شده در مقابله با تحریم با تاکید بر راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی؛
- شناسایی تهدیدهای آتی تحریم بر واردات کشور در شرایط تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها و نحوه اثرگذاری آن‌ها بر حوزه واردات.
- مهم‌ترین سئوالات تحقیق را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد:
- تغییر روند واردات کالایی کشور در مقطع تشدید تحریم‌ها چگونه ارزیابی می‌شود؟
- محدودیت‌های مرکز مبادلات در مقابله با تحریم‌ها چیست؟

۱. با توجه به توافقات ژنو (۳) در تاریخ ۱۳۹۲/۹/۲، برخی از تحریم‌ها حذف شده است (تخفیف تحریم) و فرصت شش ماهه پیش‌رو می‌تواند هم به سناریو تشدید مجدد تحریم‌ها و هم سناریو رفع تحریم‌ها منجر شود. در برجام اما تحریم‌های غیرهسته‌ای براساس مکانیزم‌های شناختی برچیده و تعلیق شدند.

- تهدیدهای آتی تحریم بر بخش واردات کشور کدامند؟
- سیاست‌ها و راهکارهای مناسب در بخش واردات در مواجهه با تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها کدامند؟

محقق به منظور آسیب‌شناسی عملکرد مرکز مبادلات و ارایه سیاست‌ها و راهکارهای مناسب در حوزه واردات، در ابتدا به تجزیه و تحلیل تهدیدهای تحریم بر بخش واردات و مجراهای اثرگذاری تحریم بر بخش واردات کشور پرداخته است. این بخش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و استفاده از متون تخصصی در این حوزه به انجام رسیده است. علاوه بر این، با استفاده از آمارها و اطلاعات رسمی، عملکرد بخش واردات ارزیابی خواهد شد. سپس، آسیب‌شناسی عملکرد مرکز مبادلات و سیاست‌های اتخاذ شده در مقابله با تحریم‌ها در بخش واردات موشکافی شده است. این بخش با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و استفاده از مستندات، بروشورها، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها انجام و در نهایت نقاط ضعف و قوت استخراج می‌شود. در انتها تهدیدهای آتی تحریم در حوزه واردات بررسی و راهکارها و سیاست‌ها مناسب برای مقابله با آن‌ها ارایه شده است. در این بخش نظرات بخش خصوصی و نظرات خبرگان مورد تاکید بوده است.

۳. مبانی نظری تحریم

تحریم‌ها را می‌توان به دلایل متعدد همچون مقابله به مثل، علامت دادن به مخالفان، فشار برای تغییر سیاست‌ها و رژیم حاکم، تلاش برای اجتناب از جنگ وضع کرد. در درون هر کشور، تحریم‌ها ممکن است در پی کاهش دادن فشارهای سیاسی گروه‌های غالب باشند و این پیام را به آنان انتقال دهد که اقدام قاطعی برای تغییر شرایط انجام خواهند داد. در واقع، آنانی که تحریم‌ها را اعمال می‌کنند ممکن است اهداف متعددی داشته باشند، اگرچه در عمل ممکن است تنها یک هدف اهمیت بالاتری پیدا کند. به همین منوال، هدف اولیه ممکن است مانند تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا برای پایان دادن به دستیابی لیبی به سلاح‌های کشتار جمعی در سال ۲۰۰۳ بلندپروازانه باشد یا مانند تحریم سال ۱۹۹۹ در مورد بمب‌گذاری لاکربی نسبتاً جزئی باشد (در مورد دو مظنون به بمب‌گذاری در پرواز Pan Am 103).^۱ شورای امنیت سازمان ملل^۲، تحریم‌های نظامی و غیرنظامی را براساس مواد ۳۹ و ۴۱ فصل ۷ منشور این سازمان اعمال می‌کند. طبق ماده ۴۱ منشور سازمان ملل، شورای امنیت می‌تواند تصمیم‌گیری

1. House of Lords, 2nd Report of Session 2006-07.

2. the UN Security Council.

کند چه اقدام‌های غیرنظامی برای اثربخشیدن تصمیماتش بکار گرفته شود و از اعضای سازمان ملل بخواهد به این قبیل اقدام‌ها مبادرت ورزند. این اقدامات ممکن است شامل توقف کامل یا جزئی روابط اقتصادی و ارتباطات ریلی، دریایی، هوایی، پستی، تلگرافی، رادیویی و دیگر وسائل ارتباطی و قطع روابط سیاسی باشد.^۱

صرف نظر از اقدامات شورای امنیت سازمان ملل، به‌عنوان نهادی بین‌المللی، سایر کشورها هم در بسیاری از موارد اقدام به اعمال تحریم‌های سنگین علیه کشورهای هدف می‌کنند (بیشتر در مواردی رخ می‌دهد که در آن امکان توافق برای اعمال تحریم‌های بیشتر در سازمان ملل با دشواری روبرو می‌شود). طیف گسترده‌ای از دلایل به‌عنوان منشاء پیدایش این تحریم‌ها بیان می‌شود که مقابله با تروریسم و ازیاد سلاح‌های کشتار جمعی، پاس‌داشت حقوق بشر، دموکراسی، حاکمیت قانون و حکمرانی خوب^۲ از جمله مهمترین آن‌ها محسوب می‌شوند. از سال ۱۹۹۰، به‌دنبال فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پایان جنگ سرد، کاربرد سیاست تحریم اقتصادی به‌شدت افزایش یافت. در فاصله جنگ جهانی اول تا سال ۱۹۹۰، حدود ۷۵ سال، در مجموع ۱۱۵ تحریم اقتصادی وضع شد؛ درحالی‌که در فاصله سال‌های ۱۹۹۰-۹۹ کشورها ۶۶ تحریم اقتصادی را تجربه کردند. در این میان، دولت آمریکا بیشترین سهم را در کاربرد تحریم‌های اقتصادی داشته است و در مجموع، بیش از ۶۶ درصد تحریم‌های جهان توسط این کشور اعمال شده است؛ به‌نحویکه در دوره ۹۰-۱۹۱۸ از ۱۱۵ تحریم وضع‌شده ۷۷ مورد مربوط به این کشور بود (معادل ۶۷ درصد). جالب‌تر آنکه در دوره ۹۹-۱۹۹۰ نسبت مذکور به ۹۲ درصد رسید. البته روند تصویب تحریم‌ها در شورای امنیت نیز در دو دوره مورد بررسی نشان از افزایش تعداد تحریم‌ها در دوره دوم دارد که اغلب کارشناسان آن را ناشی از حق وتوی کشورهای دائم عضو شورای و کاربرد آن در دوره جنگ سرد می‌دانند.^۳

تحریم‌های اقتصادی عموماً علیه دولت‌ها اعمال می‌شود؛ با وجود این پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، کاربرد تحریم‌های اقتصادی به‌شدت گسترش یافت و افراد و سازمان‌های غیردولتی را نیز شامل شد. علاوه بر این، از سال ۲۰۰۱ جنبه‌ای دیگر از تحریم با عنوان تحریم‌های هوشمند با هدف کاهش آسیب‌های همه‌گیر تحریم وضع شده کارکردها، چگونگی تاثیرگذاری و آثار تحریم در بخش آتی ارائه شده است.

1. Charter of United Nation.

2. Rule of Law and Good Governance.

۳. مجتهد (۱۳۸۷).

۴. ادبیات تخصصی تحریم‌های اقتصادی

تحریم اقتصادی به تدابیری گفته می‌شود که توسط کشور یا گروهی از کشورها علیه کشوری اعمال می‌شود که به قوانین بین‌المللی تجاوز و از معیارهای اخلاقی مقبول تخطی کرده است. هدف تحریم‌کننده آن است که کشور متخلف را مجبور کند از اهداف خود دست بشوید یا حداقل برای پایان دادن به رفتار غیرقابل قبولش پشت میز مذاکره بنشیند.^۱ به منظور آشنایی با مباحث تحریم اقتصادی و مجاری اثرگذاری آن در این بخش به بررسی اهم موضوعات تحریمی و کانال‌های تاثیرگذاری آن پرداخته شده است.

۴-۱. موفقیت یا شکست تحریم‌ها

هرچند، در حال حاضر به دلیل جهانی شدن اقتصاد و از میان برداشته شدن مرزهای اقتصادی، درخصوص میزان دستیابی به اهداف تحریم‌ها چالش اساسی وجود دارد، محققین اذعان دارند تحریم‌ها در دستیابی به اهداف خود موفق نبوده‌اند. با وجود این، تحریم‌های اقتصادی برای به هرج و مرج کشاندن فضای اقتصادی کشور پذیرنده تحریم وضع می‌شود. تحریم‌ها زمانی به درستی عمل می‌کنند که یا اقتصادها در جریان تجارت دوطرفه‌ای قابل توجهی قرار داشته باشد و یا اقتصادی (همچون ایالات متحده آمریکا) مرکز تجارت جهانی و قدرت بلامنازع در این حوزه باشد. با وضع تحریم‌های اقتصادی بررسی شش رکن بسیار مهم خواهد بود.

۱. هدف. در واقع آیا کشور تحریم‌شونده در هدفی که تحریم می‌شود خودکفا است یا خیر؟ یا هدف مورد تحریم چه جایگاهی در مراودات اقتصادی تحریم‌شونده با اقتصاد بین‌الملل دارد؟ در صورت خودکفایی، تحریم با شکست روبرو خواهد شد و کشورهای وضع‌کننده ناچار به تغییر هدف تحریم بوده یا اینکه تحریم با شکست روبرو می‌شود. اگر جایگاه هدف مورد تحریم برای کشور تعیین‌کننده باشد، می‌تواند آسیب‌های جدی بر بیکره اقتصاد ملی آن کشور وارد آورد.

۲. شرکای کشور تحریم‌شونده. اگر کشور تحریم‌شونده در هدف مورد تحریم خودکفا نباشد، لازم است تحریم‌کنندگان شرکای اصلی سیاسی و تجاری کشور هدف را تعیین کنند تا بتوانند راه‌های گریز احتمالی از تحریم‌ها را مسدود کنند. در بدو امر تحریم‌کنندگان شرکایی را مشخص کرده‌اند که برای از میان برداشتن عدم قطعیت نیاز است.

۳. هزینه‌های اجرایی. هزینه‌های اجرای تحریم نباید برای کشور اعمال‌کننده تحریم و همپیمانانش، هردو، بالا باشد. هزینه بیش از حد بالا منجر به شکست تحریم می‌شود؛ چراکه بالا بودن هزینه‌های

اجرائی تحریم، به دلیل پایبند نبودن شرکا به اهداف تحریم با شکست روبرو می‌شود. هزینه‌های اجرای تحریم نباید به چنان سطحی برسد که زیان کاهش فعالیت‌های اقتصادی، هم تحریم‌کننده و هم شرکای او را تضعیف کند.

۴. ارتباطات. در ادبیات تحریم، رابطه گذشته تحریم‌کننده و تحریم‌شونده از اهمیت بالایی برخوردار است. اگر رابطه بین دو کشور در گذشته دوستانه باشد می‌توان انتظار داشت که تحریم‌ها در عمل اجرائی نشود و اگر روابط خصمانه‌ای بین آن‌ها حکم‌فرما بود به احتمال زیاد تحریم‌ها هم اجرائی خواهد شد.

۵. رفتار تحریم‌کننده. دیپلماسی باید در صدر جریان‌ات مرتبط با تحریم قرار داشته باشد. به عبارت دیگر، همواره کشور تحریم‌شونده باید بکوشد تا حسن نیت خود را در مورد اختلاف‌ها نشان دهد و سوءتفاهمات را برطرف سازد. این موضوع هزینه‌های به مراتب کمتری در قیاس با اعمال تحریم‌ها دارد و در رفتار تحریم‌کننده اثرگذار است.^۱

۶. کالاها. چه منابع طبیعی مورد هدف تحریم قرار گرفته است؟ آیا هدف کالایی است که سایر کشورها علاقه‌مند به خرید آن هستند؟ این امر با توجه به تاثیرگذاری بر آرزآوری کشور هدف نقش مهمی در موفقیت تحریم‌ها دارد. تعیین این نوع از کالاها و تحریم آن‌ها در قالب تحریم‌های هوشمند^۲ انجام می‌شود.

خروجی موارد فوق در کنار سرعت تحمیل تحریم‌ها و عملیات نظامی، تعیین‌کننده نتیجه تحریم است؛ که یا با موفقیت به هدف خود خواهد رسید و یا بدان دسترسی نخواهد یافت. در ارتباط با موفقیت تحریم اقتصادی در دستیابی به اهداف خود، لاپرو کارت‌رایت^۳ شرایط زیر را مطرح می‌کند:

- هزینه تحریم برای اقتصاد کشور هدف بیش از ۲ درصد تولید ناخالص ملی باشد؛
- نسبت تولید ناخالص کشور تحریم‌کننده حداقل ۱۰ برابر کشور تحریم‌شده باشد؛
- امکان تسلط بر بیش از ۲۵ درصد کل تجارت کشور هدف؛
- تحریم‌ها به سرعت و با همکاری سایر کشورهایی اعمال شود که شریک تجاری کشور هدف به شمار می‌روند؛
- هزینه تحمیل تحریم‌ها برای کشور تحمیل‌کننده پایین باشد.

1. Pape, (1998).

2. Smart Sanctions

3. Gorge lapez and David Cartright (1995)

هرچند، شرایط مورد اشاره همگی الزامات موفقیت نسبی تحریم اقتصادی را برمی‌شمرند، وجود تناقض تحریم اقتصادی^۱ یکی از موضوعات همواره مهم برای اجرای تحریم بوده است. بسیاری از محققان سال‌ها به دنبال پاسخگویی به این پرسشند که چرا تحریم‌های اقتصادی معمولاً با شکست روبرو می‌شوند؟^۲ بخش قابل توجهی از ادبیات تجربی هم به بررسی این موضع می‌پردازد که تحریم‌ها در چه شرایطی به موفقیت و در چه شرایطی به شکست می‌انجامد؟ هافباور، اسکات و ایلویوت^۳ نشان دادند که تحریم‌ها تنها در يك سوم موارد موفق بوده‌اند در حالیکه که «پاپ» نشان داد که حداکثر ۵ درصد از تحریم‌های مورد بررسی او به موفقیت ختم شده است. پرسش اساسی این است که با توجه سطح پایین موفقیت تحریم‌های بین‌المللی در دستیابی به اهداف چرا همچنان به‌عنوان يك سیاست رایج مورد استفاده قرار می‌گیرد؟

در توضیح باید گفت: يك نظریه مورد قبول در خصوص تحریم اقتصادی برپایه این واقعیت بنیان نهاده می‌شود که تحریم يك بازی است و بازیگران آن از ترجیحات یکدیگر (استراتژی‌های بازی) برای حصول به نتیجه نهایی اطلاعی ندارند و از این رو تهدید به تحریم به همان اندازه مهم است که اعمال آن اهمیت دارد. تحریم‌ها همانند بسیاری از جریمه‌ها به‌عنوان يك تهدید عمل می‌کنند تا اینکه در مقام عمل اعمال شوند و معمولاً زمانی عملیاتی می‌شوند که تهدیدات کارساز واقع نشود. لذا در شرایط اطلاعات کامل، تحریم‌ها هیچ‌گاه نباید اجرا شوند؛ چراکه تحریم‌شونده هم به خوبی تحریم‌کننده می‌داند که تحریم چه زمانی به موفقیت رسیده و چه زمانی با شکست روبرو می‌شود. در شرایط تعادلی تنها چیزی که می‌تواند واکنش رفتاری به دنبال داشته باشد، همان تهدید به تحریم است.^۴

تهدید به اعمال تحریم با تغییر رفتار عاملان اقتصادی آثار مهمی را بر اقتصاد در بخش‌های مختلف به همراه دارد. اندازه‌گیری این اثرات ارتباطی به این موضوع ندارد که آیا تحریم‌ها موفق بودند یا خیر؟ با وجود این، غالب مطالعات به بررسی این موضوع پرداخته‌اند که آیا تحریم‌ها در دستیابی به هدف‌های مورد نظر موفق بودند یا خیر که این امر بیشتر به يك نزاع سیاسی بدل شده تا تحلیل اقتصادی و روش واحدی نیز در این بررسی‌ها وجود نداشته است. بررسی نشان می‌دهد که نسبت موفقیت به شکست در اعمال تحریم‌ها از دهه ۱۹۴۰ تا کنون از ۶۰ درصد تجاوز نکرده است (جدول ۱-۱).

1 the Paradox of Economic Sanctions

2. Baldwin 1985; Blanchard and Ripsman 1999; Galtung 1967; Hufbauer, Schott, and Elliott 1990; Martin 1992
Morgan 1990, 1994; Pape 1997, 1998

3. Hufbauer, Schott, and Elliott, 2001

4. Dean Lacy (2004).

جدول (۱-۱). توزیع فراوانی موفقیت و شکست تحریم پس از سال ۱۹۴۵

طول مدت تحریم	درصد شکست (الف)	درصد موفقیت (ب)	نسبت موفقیت به شکست
کمتر از یکسال	۱۷	۴۱	۲/۴
بین یک تا دو سال	۶	۱۴	۲/۳
بین دو تا سه سال	۱۵	۹	۰/۶
بیشتر از چهار سال	۶۲	۳۷	۰/۶
مجموع	۱۰۰	۱۰۰	

ماخذ: (Hufbauer et al., 2001)

اطلاعات جدول نشان می‌دهد با افزایش مدت زمان تحریم‌ها از موفقیت آن‌ها کاسته شده است. سایر بررسی‌های پژوهشی نیز کمابیش این نتیجه را تایید می‌کنند که در ادامه برخی از مهمترین آن‌ها ارایه شده است:

- گلاتونگ: عموماً کارایی تحریم‌های اقتصادی منفی است.^۱
 - کنور: بازدارندگی محدودیت‌های تجاری قدرت‌های بزرگ به ندرت موفق است.^۲
 - بلسینگ: تعلیق کمک‌های خارجی ابزار کارآمدی برای تغییر رفتار پذیرنده نیست.^۳
 - رنویگ: تحریم‌های اقتصادی در پیدایش رفتارهای مطلوب توفیق کمی داشته‌اند.^۴
- بررسی پیشینه تئوری تحریم‌های اقتصادی در مطالعات، حاکی از دگرگونی نسبتاً شدید در ارزیابی تحریم‌های اقتصادی است که می‌توان تکوین آن را به صورت زیر ارایه کرد:

الف. عدم تفکیک بین تحریم‌های اقتصادی و سایر تحریم‌ها. در این نوع از مطالعات که مهمترین آن مربوط به هافبایور، اسکات و ایلویوت (HSE) است، تمایزی بین اعمال قدرت‌های سیاسی و نظامی و تحریم‌های اقتصادی قائل نیست؛ در حالی‌که در مطالعات متعدد نقدهای جدی بر این مطالعه وارد شد و بر این نکته تاکید می‌شد که جایگزین دانستن تحریم‌های اقتصادی و فشارهای سیاسی عملاً صحیح نیست.

1. Johan Galtung, (1966).

2. Klaus Knorr, (1975).

3. James A. Blessing, (1981).

4. Robin Renwick (1981).

ب. جهانی شدن عامل مهم در کاهش نرخ موفقیت تحریم‌ها. برخی از مطالعات از این بُعد به تحریم‌ها پرداختند که در ابتدا تحریم‌ها از سوی کشورها بزرگ بر کشورهای کوچک تحمیل می‌شد. با گذشت زمان و شکل‌گیری جهانی یکپارچه، امکان وضع چنین تحریم‌های یکطرفه‌ای کاهش یافته است و این خود دلیلی مهم بر کاهش موفقیت تحریم‌ها است. از مهمترین محققان که از این نظر برخوردارند می‌توان به دیویس و انگمن^۱ اشاره داشت.

۲-۴. شیوه‌های اعمال تحریم‌های اقتصادی

تحریم‌کنندگان، تحریم‌های اقتصادی را به چهار روش اصلی شامل محدودیت‌های تجاری (شامل هر نوع ممنوعیت تجاری کالایی و خدماتی)^۲، تعلیق کمک‌ها خارجی و فنی^۳، بلوکه کردن دارایی‌های مالی کشور هدف^۴، قرار دادن شرکت‌های دارای تجارت دوجانبه در لیست سیاه^۵ اعمال می‌کنند.^۶ شیوه اجرایی تحریم‌ها در هر یک از روش‌ها را می‌توان به شرح زیر ارایه کرد.

الف. محدودیت‌های تجاری

- اعمال سهمیه بر واردات و صادرات؛
- محدودیت صدور مجوزهای واردات و صادرات؛
- قطع کامل یا محدود کردن صادرات (تحریم صادراتی - Embargo)؛
- قطع کامل یا محدود کردن واردات (تحریم وارداتی - Boycott)؛
- سیاست تبعیض تعرفه‌ای (از جمله محرومیت از برخورداری از منافع وضعیت کشورهای کامله‌الوداد^۷)
- محدودیت یا ممنوعیت از حق استفاده از منابع خدادادی مانند ماهیگیری؛
- تعلیق یا حذف توافقات تجاری؛
- ممنوعیت تجاری بر کالاهای استراتژیک و فناوری‌های پیشرفته.

1. Davis and Engeman .

2. Trade Controls.

3. Suspension of Aid or Technical Assistance.

4. Freezing of the Target's Financial Assets.

5. Blacklisting of Companies Involved with Bilateral Business.

6. Margaret P. Doxey, (1980).

7. Including Denial of Most Favored Nation Status.

ب. تعلیق کمک‌های خارجی و فنی

- کاهش، تعلیق یا حذف تسهیلات اعتباری در نرخ‌های بازار یا پایین‌تر؛
- کاهش، تعلیق یا حذف کمک‌های فنی، نظامی و توسعه‌ای و برنامه‌های تربیتی (Training)؛
- استفاده از حق «وتو» برای پرداخت نشدن وام، کمک‌های مالی، یارانه‌ها، تامین مالی کمک‌های فنی و دیگر کمک‌های سازمان‌های بین‌المللی؛

ج. بلوکه کردن دارایی‌های مالی کشور هدف

- بلوکه یا مصادره دارایی‌های بانکی دولتی یا ملی کشور هدف؛
- مصادره یا سلب مالکیت^۱ دیگر دارایی‌های کشور هدف شامل سرمایه‌گذاری در کشور تحریم‌کننده؛
- بلوکه کردن پرداخت‌های بهره‌ای و دیگر پرداخت‌های انتقالی؛
- خودداری از ریفاینانس یا برنامه‌ریزی مجدد بابت پرداخت اصل و فرع بدهی؛
- تعلیق یا حذف پروژه‌های مشترک.

د. قرار دادن شرکت‌های دارای تجارت دوجانبه در لیست سیاه؛

- قرار دادن شرکت‌های دارای روابط تجاری با کشور هدف (شامل: تجارت کالا و سرمایه‌گذاری و ...) در لیست سیاه از سوی تحریم‌کننده و شرکایش؛
- قرار دادن نام شرکت‌های کشور هدف در لیست سیاه که با تحریم‌کننده روابط تجاری شامل تجارت کالا، سرمایه‌گذاری دارند.

۳-۴. اهداف تحریم‌های اقتصادی

تقریباً همه محققان حوزه تحریم، سختی تعیین کردن اهداف تحریم‌کننده را تصدیق می‌کنند. این گفته صحیح است که اهداف تحریم‌کننده در بدو امر برای مخاطبان داخلی و بین‌المللی واضح است. همچنین، تحریم‌کننده معمولاً کشور یا نهادی با چند جزء مختلف است که قصد دارد به اهداف گوناگون دست یابد.^۲ در نتیجه، بررسی کردن اهداف پنهان تحریم‌ها که به خوبی اهداف اعلام شده در

1. Expropriation.

۲. منظور آن است که گروه‌ها و بخش‌ها و قوای مختلف در یک کشور در ارتباط با مواجهه با تحریم سیاست‌های متفاوتی در پیش می‌گیرند.

آن تعبیه شده است، ضرورتی است. مرور تجربه‌های تحریم‌های اقتصادی و مطالعات پژوهشی پیشین نشان می‌دهد اهداف تحریم‌های اقتصادی را می‌توان در ۴ گروه تنبیه (بازداندگی)^۱، پذیرش (تهدید و تحمیل)^۲، بی‌ثبات‌سازی (براندازی / فساد / سلب اعتماد)^۳ و نمادپردازی (اثر آشکار)^۴ طبقه‌بندی کرد که در ادامه به بررسی هر یک پرداخته می‌شود.^۵

۱-۳-۴. تنبیه

تحریم‌های اقتصادی هم از نظر تاریخی و هم از نظر مفهومی، برای مجازات متخلف استفاده شده‌اند. مانند زندانی کردن یک مجرم، هدف لزوماً سبب بازسازی رفتار مجرم نیست. اما، برای تنبیه متخلف و نشان دادن عاقبت چنین رفتار ناشایستی به دیگران، استفاده می‌شود. تحریم‌های اقتصادی همچنین به منظور دستیابی به اهداف تنبیهی بکار می‌رود تا رفتارهای غیرقابل قبول یک‌جانبه یا چندجانبه منطقی شود و سپس برای استقرار استانداردهای قابل پذیرش بین‌المللی رفتار همه‌پسند از سوی کشور هدف کمک می‌کند.^۶ به صورت مشخص، تحریم‌کننده ممکن است به تحریم‌های اقتصادی برای دلسرد کردن سیاست‌های اعتراضی آتی از طریق نشان دادن تمایل و توانایی مقابله به مثل متوسل شود. اگر با رفتار ناخوشایند کشور هدف با شدت کافی برخورد شود به احتمال قریب به یقین کشور هدف آن را تکرار نمی‌کند.^۷

۲-۳-۴. پذیرش

تحریم‌کننده ممکن است برای مجبور کردن کشور هدف در تغییر دادن سیاست و رفتار، تحریم‌ها را اعمال کند تا هدف با ترجیحات تحریم‌کننده یا اهداف سیاستی خاص مطابقت داشته باشد. این امر

1. Punishment (Deterrence).

2. Compliance (Coercion).

3. Destabilization (Subversion).

4. Symbolism.

5. Miroslav Nincic and Peter Wallensteen, (1983), "Economic Coercion and Foreign Policy," in Miroslav Nincic and Peter Wallensteen (eds.), *Dilemmas of Economic Coercion: Sanctions in World Politics* (New York: Praeger; Thomas O. Bayard, Joseph Plezman, and Jorge Perez-Lopez, (1983), "Stakes and Risks in Economic Sanctions," *World Economy*, vol. 6, no. 1; James M. Lindsay, (1986) "Trade Sanctions as Policy Instruments: A Re-examination," *International Studies Quarterly*, no. 30.

6. Leyton-Brown, (1987).

7. Jimmy Carter, (1980).

پذیرش استانداردهای بین‌المللی یا بازسازی وضعیت نامساعد را تسریع می‌کند. در مقابل تحریم‌های اعمال شده از سوی تحریم‌کننده، در پی مجبور کردن تحریم‌شونده است تا اقدام‌هایی انجام دهد که اعتمادساز باشد. دسیایی به این امر بسیار مشکل است.^۱

۳-۳-۴. بی‌ثبات‌سازی

تحریم‌کننده ممکن است تحریم‌های اقتصادی را برای بی‌ثبات کردن دولت هدف یا سرنگونی کل رژیم سیاسی کشور هدف تحمیل کند.

۴-۳-۴. ارسال پیام یا نماد

تحمیل تحریم‌های اقتصادی پیام عزم و اراده تحریم‌کننده را هم به هدف و هم به متحدان تحریم‌کننده منتقل می‌کند. این پیام بیان می‌کند که خواسته‌های تحریم‌کننده با عمل توأم می‌شود. اغلب قدرت‌های بزرگ و سازمان‌های بین‌المللی با تحریم‌های اقتصادی پیام تهدید برای اقدام شدیدتر علیه کشور هدف را منتقل می‌کنند (برای مثال اقدام نظامی). در برخی از موارد پیام‌های مستتر در سیاست تحریم ممکن است مانند اهداف اصلی، صریح و روشن نباشد. با وجود این، این پیام‌های در برخی از موارد مهمترین هدف یا تنها کارکرد اثربخش سیاست تحریم است. تحریم‌های اقتصادی اغلب برای خنثی کردن اقدامات بعدی کشور هدف - کشوری که قرار است تحریم علیه آن اعمال شود - و همراه کردن دیگر کشورها برای مقابله با رویه این کشور در نظر گرفته می‌شود.^۲

۴-۴. اثر تحریم بر اقتصاد کلان

تحریم‌های اقتصادی کشورها را از انجام معاملات بین‌المللی محروم می‌کند. تحریم‌کنندگان، صادرات کالا، خدمات یا واردات کالا و خدمات را از کشور هدف محدود و یا به صورت کامل قطع می‌کنند. به بیانی ساده، تحریم‌های اقتصادی وضعیتی را برای کشور هدف پدید می‌آورد که آن را در حالت «پذیرش خودکفایی» قرار می‌دهد و کشور پذیرنده را به قبول سطح نازلی از زندگی در یک اقتصاد منزوی سوق می‌دهند.^۳

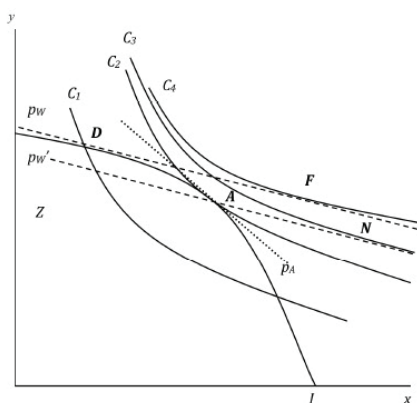
1. Alexander L. George and William E. Simons, (1994).

2. Makio Miyagawa, (1992).

۳. پزدان پناه (۱۳۷۴).

تحریم‌ها در کوتاه‌مدت و بلندمدت اثرات متفاوتی به همراه دارند که هر یک به نوبه خود دارای اهمیتند. در فضای ثنوریک، با فرض اینکه تحریم‌ها بتوانند تجارت برون‌مرزی یک کشور را قطع کنند، کاهش منافع بلندمدت. در قیاس با شرایط تجارت آزاد. عامل تعیین‌کننده در تغییر رفتار تصمیم‌گیران اقتصادی در یک کشور خواهد بود. تحریم‌ها در یک مدل نئوکلاسیکی مشکلات بیشتری را همچون تجارت بین‌المللی، روابط سرمایه‌گذاری با تحریم‌کنندگان، انعطاف‌ناپذیری در ساختار و ترجیحات مصرف و تولید و در نتیجه بازار کار ایجاد می‌کند (نمودار ۱-۱).

تخصص در مراحل مختلف تجارت بین‌المللی با توجه به منحنی امکانات تولید و براساس ترجیحات آشکار شده در بخش تولید و مصرف بدست می‌آید. براساس نمودار (۱-۱) یک اقتصاد فرضی، دو کالای x و y را با استفاده از امکانات تولیدی و بهره‌گیری از تکنولوژی مشخص در قالب منحنی تولید می‌کند. این کشور می‌تواند در موقعیت هر نقطه‌ای روی منحنی امکانات تولید و درون آن قرار گیرد؛ با وجود این نمی‌تواند در نقطه‌ای خارج از منحنی قرار گیرد. منافع حاصل از تجارت بین‌الملل به کشور فرضی در مثال ما این امکان را می‌دهد که در خارج از منحنی امکانات تولید خود به مصرف بپردازد. یعنی اگر پیش از تحریم‌ها در نقطه D تولید می‌کرد، می‌توانست با صادر کردن مازاد نیاز کالای x ، مصرف کالای برای کشور را تامین کند. ترجیحات مصرف‌کننده با استفاده از چهار منحنی محدب C_1 ، C_2 ، C_3 و C_4 به تصویر کشیده شده است که هر یک از آن‌ها سطح مشخصی از مطلوبیت را در ترکیبات متفاوت از کالاهای x و y نشان می‌دهد. اگر تحریمی وضع نشود این کشور می‌تواند به سطح مطلوبیت C_4 دست یابد.

ماخذ: (Dizaji (2013)

نمودار (۱-۱). تولید، مصرف و تخصص در مراحل مختلف تجارت بین‌المللی

این نمودار شامل دو نسبت قیمتی P_a و P_w است. نسبت اول نشان دهنده حالتی است که اقتصاد فاقد تجارت آزاد بین‌المللی است و نسبت قیمت دوم نیز نشان دهنده قیمت‌های جهانی است. نقطه A، نشان دهنده تولید و مصرف بلندمدت در یک حالت فرضی که در آن هیچ کشور دیگری وجود ندارد که این اقتصاد فرضی بتواند با آن تجارت کند (مانند حالتی است که در آن تحریم کامل اعمال شده است). نقطه F، که همان نقطه تجارت آزاد است، نقطه مصرف پیش از اعمال تحریم‌ها در بالاترین سطح آن (C_4) است. تفاوت میان سطح مصرف از کالاهای x و y در این نقطه با تولید این کالاها در نقطه D نشان دهنده صادرات کالاهای و واردات کالاهای در این اقتصاد است که میزان آن نیز به راحتی از تفاوت میان مقادیر محورهای عمودی و افقی قابل محاسبه است. همانگونه که مشخص شد مطلوبیت حالت تجارت آزاد C_4 بیشتر از مطلوبیت حالت بدون تجارت آزاد (تحریم کامل) C_2 است.

بر اساس نمودار (۱-۱)، اگر تحریمی بر کشور هدف وضع شود دیگر امکان بهره‌مندی از منافع تجارت بین‌الملل بر پایه اصل تخصص در تولید میسر نیست. سطح مصرف داخلی به سطح تولید مرتبط با منحنی امکانات تولید محدود می‌شود. اولین واکنش کشور پذیرنده این است که تنها به اندازه نیاز داخلی کالای y تولید کند. در این صورت تولید کالای x هم در سطوح تولیدی پیش از تحریم ادامه می‌یابد و سطح مصرف هم به C_2 کاهش می‌یابد. کاهش تولید افزایش سطح عمومی قیمت‌ها را در پی دارد. البته در میان مدت، بخشی از امکانات تولیدی درگیر در تولید کالای y می‌تواند برای تولید کالای x مورد استفاده قرار گیرد و تولید آن را افزایش دهد.^۱ تغییرات سیاسی و اجتماعی ناشی از تحریم، انتظارات عوامل اقتصادی را تغییر داد و این امر بر تغییرات مولفه‌های اقتصاد ملی هم مؤثر است.

اعمال تحریم‌ها و تشدید آن با محدود کردن واردات، امکان بهره‌مندی از مزایای تجارت خارجی را سلب می‌کنند. درجه موفقیت تحریم‌کنندگان در دستیابی به این هدف از یکسو به میزان علاقه و شرکت‌پذیری تمامی کشورهای تحریم‌کننده و از سوی دیگر به درجه وابستگی کشور هدف به تجارت جهانی دارد. البته موقعیت جغرافیایی کشور هدف، امکان ترانزیت با کشورهای همسایه و مواردی مانند این می‌تواند در گریز از تحریم‌ها مؤثر باشد.

به‌رغم اینکه تحریم‌کننده معمولاً اثر کمتری از تحریم‌شونده متحمل می‌شود، تحریم‌های اقتصادی اثرات دو سویه هم بر تحریم‌کننده و هم بر تحریم‌شونده دارد. در این ارتباط رابرت کُهان و جوزف نی^۲ معتقدند که تحریم‌کننده مستقل‌تر - منظور مستقل در اعمال تحریم است - قدرت سیاسی قابل‌توجهی در اختیار دارد؛ زیرا تغییر در این رابطه برای تحریم‌کننده نسبت به کشور هدف کم‌هزینه‌تر است.

1. Faraji Dizaji and van Bergeijk (2013)

2. Robert Keohane and Joseph Nye.

اخلال در تجارت بین تحریم‌کننده و تحریم‌شونده موجب خسارت اقتصادی شدیدتری برای کشور هدف خواهد شد اگر تحریم‌کننده دارای قدرت انحصار فروش یا انحصار خرید در خصوص تعدادی کالا یا خدمت خاص باشد که برای کشور هدف ضروری است. یعنی کشور هدف نمی‌تواند به بازارهای جایگزین دست یابد و در نتیجه متحمل هزینه‌های بالایی می‌شود، اگر تحریم صادراتی یا وارداتی کالاها، حجم قابل توجهی در اقتصاد کشور هدف داشته باشد. کشور هدف با آغاز کردن تحریم‌های اقتصادی با چندین هزینه‌های خاص روبرو می‌شود. اول، تحریم‌کننده با هزینه‌های تدوین و اجرای تحریم شامل جلوگیری از قاچاق، هزینه‌های هماهنگی‌های داخلی و هزینه‌های اداری مواجه شود. دوم، تحریم‌کننده ممکن است با اقدام متقابل کشور هدف یا کشور ثالث مواجه شود. در مقابل اگر کشور هدف بتواند کمک دریافت کند و بازارهای جایگزین برای کالاهای استراتژیک از سایر کشورها بیابد، تحریم‌های اقتصادی ممکن است هزینه‌های کمتری برای کشور هدف در پی داشته باشد. در وضعیتی با روابط تجاری پیچیده میان کشورها، به دلیل امکان وجود مبادی و مقاصد جایگزین برای تقاضا و عرضه، اثر حقیقی تحریم اقتصادی بر کشور هدف را نمی‌توان با حجم تجارت پیش از تحریم میان تحریم‌کننده و تحریم‌شونده اندازه‌گیری کرد. کشور هدف وقتی در مواجهه با تحریم وارداتی تحریم‌کننده قرار می‌گیرد، در جستجوی جایگزین کالاهایی خواهد بود که تحریم‌کننده صادرات آن را ممنوع کرده است. با وجود این، حجم تجارت پیش از تحریم هنوز در سهولت یافتن بازارهای جایگزین (صادراتی و وارداتی) برای کشور هدف نقش مهمی دارد.^۱

۱-۴-۴. اثر تحریم‌ها بر واردات

یکی از مهمترین موضوعاتی که برنامه‌ریزان در مباحث تحریم به دنبال آنند، محورهایی است که تحت الشعاع تحریم قرار می‌گیرد. این امر در وهله اول به ابزارهای وضع شده توسط تحریم‌کننده یا تحریم‌کنندگان وابسته است. ممنوعیت واردات، صادرات (در موارد مختلف و کالاهای گوناگون) و رویه‌های مرتبط با آن از جمله مرادفات مالی، حمل و نقل و بیمه مهمترین ابزارهای مورد استفاده در این میان است که در مجرای تاثیرگذاری تحریم دخیلند.

با توجه به آنکه تحریم‌ها از سوی عوامل بیرونی به یک اقتصاد تحمیل می‌شوند، مجاری اثرگذاری آن‌ها نیز از محل‌هایی خواهد بود که اقتصاد کشور پذیرنده را در ارتباط با اقتصاد بین‌الملل قرار می‌دهد. به عنوان یک قاعده، تحریم‌کنندگان اقتصادی ابتدا مهمترین جریانات حیاتی در بدنه اقتصادی کشور

1. William H. Kaempfer and Anton D, (1992).

هدف را شناسایی و با مسدود کردن گلوگاه‌ها، عرصه را بر آن چنان تنگ می‌کند تا آنان را وادار به پذیرش خواسته‌هایشان کنند. کشورهای تحریم‌کننده علیه جمهوری اسلامی ایران نیز از چنین روندی برای تحریم‌ها تبعیت کردند. یکی از مهمترین این بخش‌ها واردات و صادراتند.

همانطور که پیشتر مطرح شد، یکی از مولفه‌های موثر در موفقیت تحریم‌ها وابستگی اقتصاد کشور به تجارت جهانی است. این وابستگی از منظر واردات و صادرات هر دو با اهمیتند. زیرا، وابستگی بالای تولیدات در داخل به واردات انواع مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای از مجاری است که با اعمال تحریم‌ها اقتصاد کشور را در معرض تهدیدات بالقوه‌ای قرار می‌دهد. صادرات هم به دلیل تامین ارز واردات آن هم در شرایط تحریم‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است.

سهم ۱۱ و ۱۲ درصدی واردات از تولید ناخالص داخلی در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ از یکسو و سهم بیش از ۸۰ درصدی کالاهای مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای از کل واردات^۲ خود گواهی بر این مدعا است. به منظور بررسی این موضوع و اجتناب از تاثیر آمارهای دوره تشدید تحریم‌ها بر سهم واردات گروه‌های مختلف از آمار واردات در دوره ۸۶-۱۳۷۷ استفاده شده است. بر این اساس، متوسط سهم مواد اولیه و کالاهای واسطه و نیز کالاهای سرمایه‌ای در این دوره به ترتیب برابر با ۵۳/۲ و ۳۳/۶ بوده است.^۳ بی‌تردید، اعمال تحریم در این بخش و سخت‌تر شدن رویه‌های واردات با توجه به نیاز اقتصاد داخل به واردات لطماتی را به اقتصاد وارد می‌سازد.

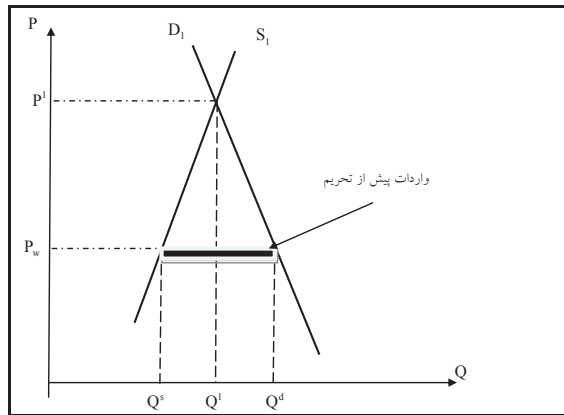
بخش صادرات یکی از مهمترین مجاری ارزآوری برای کشور جهت مصارف گوناگون است. صادرات نفت خام به دلیل سهم آن در کل صادرات ایران اولین هدفی است که همواره مورد تحریم قرار گرفته است. تحریم این بخش نیز اثرات مهمی را در اقتصاد ایران به همراه دارد. با کاهش صادرات نفت توجه به صادرات غیرنفتی افزایش یافته است. با وجود این، هم تحریم‌کنندگان رویه‌های صادرات کالا را با مشکل روبرو کردند و هم تمایل برای ورود ارز به داخل کشور به سبب مشکلات ورود و نیاز مجدد به آن در فرایند واردات، کاهش یافته است. مجاری اثرگذاری تحریم‌ها بر واردات را می‌توان به‌اختصار به صورت زیر شرح داد:

۱. کاهش تامین کالاهای از محل واردات و افزایش قیمت کالاهای وارداتی. با قطع یا محدودیت در روابط تجاری يك کشور با جامعه بین‌الملل، امکان دستیابی به سطح مصرفی بیش از تولید داخل از بین خواهد رفت (نمودار ۲-۱).

۱. محاسبات محقق با استفاده از آمار مرکز آمار ایران و گمرک ج.ا.ا.

۲. گمرک ج.ا.ا.

۳. همان

ماخذ: یزدان پناه (۱۳۷۴)

نمودار (۱-۲). تاثیر تحریم بر مقدار تولید، تجارت و قیمت‌ها

طبق نمودار، منحنی عرضه و تقاضای کشور هدف، در این جا تحریم شده، به ترتیب با S_1 و D_1 نشان داده شده است. پیش از وضع تحریم‌ها این کشور در سطح قیمت‌های جهانی P_w اقدام به تجارت با اقتصاد بین‌الملل می‌کرد که مقدار واردات هم در نمودار با رنگ مشکی مشخص شده است. به گفته واسینک و کاربوق^۱ چنانچه تجارت آزاد برقرار باشد، مقدار تولید و تقاضای جهانی با توجه به قیمت P_w مشخص می‌شود. در این سطح از قیمت، تولیدکنندگان کشور هدف مقدار Q^s تولید و مصرف‌کنندگان هم مقدار Q^d مصرف می‌کنند. تفاوت $Q^s - Q^d$ مقداری است که از طریق واردات تامین می‌شود. اگر کشور هدف مورد تحریم قرار گیرد (فرض کنید تحریم کامل صادراتی علیه کشور هدف وضع شود و تمام مرزهای کشور به روی واردات بسته شود یعنی عدم امکان قاچاق کالا). در این وضعیت قیمت در کشور هدف بالا رفته و به سطح P^1 افزایش می‌یابد. با افزایش قیمت تولید در کشور هدف به سطح Q^1 می‌رسد (البته محققین یاد شده به صورت ضمنی فرض کردند تولید در کشور هدف نیازی به واردات ندارد و استمرار و افزایش آن مستقل از واردات است. لذا اگر تولید به واردات وابسته باشد، این انتقاد به واسینک و کاربوق وارد است).

یکی از مهمترین مواردی که می‌تواند در صحت و سقم تحلیل فوق تاثیرگذار باشد، مسئله قاچاق کالا و کم و کیف روابط کشور هدف با همسایگان خود است. ضمن آنکه با کاهش واردات به کشور

1. Wassink and Carbaugh.

هدف، سایر کشورها هم متحمل خساراتی خواهد شد که با توجه به نوع محصولات تولیدی در کشور هدف و نوع واردات می‌تواند متغیر باشد.

۲. افزایش هزینه‌های خرید کالاهای وارداتی (غیر از نرخ ارز). در صورتی که کشور هدف بتواند پس از اعمال تحریم‌ها همچنان به واردات ادامه دهد، لازم است برای مقابله با تحریم‌ها هزینه‌های بیشتری در قیاس با شرایط تجارت آزاد پرداخت کند و این موضوع هم هزینه‌های واردات و هم مدت زمان آن را افزایش می‌دهد. این امر سبب می‌شود سهم واردات مستقیم در کل واردات کاهش و سهم واردات غیرمستقیم افزایش یابد. جابجایی اسناد مالی، بیمه‌ای، بانکی و ترانزیتی از کشورهای ذینفع اصلی حداقل با یک واسطه دلیل اصلی چنین تغییری در روند واردات است.^۱

۳. افزایش نرخ ارز. با تشدید تحریم‌ها و محدودیت در صادرات نفت و سایر انواع کالاها، عرضه ارز با کاهش روبرو می‌شود. کاهش عرضه ارز در هر نظام ارزی می‌تواند نرخ‌ها را برای افزایش تحریک کند. آرایش عوامل در نظام بازاری ارز هم براساس انتظارات و هم با توجه به کاهش حجم عرضه، نرخ ارز را افزایش می‌دهد. در نظام‌هایی که سیاست‌گذار پولی نقش تثبیت‌کننده نرخ ارز را برعهده دارد، نظام‌هایی مانند ایران، اعمال و تشدید تحریم‌ها توان عرضه ارز در بلندمدت را از مقام پولی سلب می‌کند. نرخ ارز در نهایت افزایش خواهد یافت. با افزایش نرخ ارز، واردکننده برای خرید ارز نقدینگی بیشتری می‌پردازد و آن هم در شرایطی که دسترسی به ارز بیشتر امکان پذیر باشد و توزیع آن جیره‌بندی نشود. هر یک از موارد یادشده خود می‌تواند سرآغاز اثرات دیگری در اقتصاد باشد که از آن جمله می‌توان به درآمدهای دولت، بیکاری، تورم، اختلال در بازارهای ارز، سرمایه و پول اشاره کرد. از دیگر اثرات می‌توان به دشوار شدن ورود کالاهای سرمایه‌ای به کشور هدف یاد کرد که به دلیل اولویت‌بندی‌های ناشی از ورود کالاهای اساسی و استراتژیک از یکسو و نظارت شدید کشورهای تحریم‌کننده در بازارهای جهانی برای عدم صدور این کالاها از سوی دیگر ناشی می‌شود.

۲-۴-۴. اثر تحریم‌ها بر صادرات

در این بخش عمدتاً کاهش و متوقف کردن روند صادرات کالاهایی هدفگیری می‌شود که بیشترین تاثیر را در ارزآوری و درآمدزایی کشور هدف دارند (مثلاً نفت و محصولات شیمیایی و پتروشیمی در ایران). از طرفی صادرات یک کشور تضمین‌کننده ارز مورد نیاز آن برای واردات کالاها و محصولات مختلف

۱. مالکی (۱۳۹۱). شایان ذکر است که دسترسی به آمار مربوط به هزینه‌های تحمیلی به تفکیک ردیف‌های تعرفه‌ای به‌رغم نامه‌نگاری با مقامات گمرک ج.ا. محقق نشد.

است. بنابراین، اقتصاد نوعاً تک محصولی، موقعیت نسبتاً مناسبی را به تحریم‌کننده می‌دهد که از طریق اخلال در صادرات محصول مورد نظر بتوانند آثار منفی را به آن وارد سازد. فرایند تاثیرگذاری تحریم بر صادرات از طریق محدود کردن بازارها هدف، کاهش خریداران محصولات صادراتی، کاهش قیمت کالاهای صادراتی، کاهش تنوع‌پذیری کالاهای صادراتی انجام می‌شود.

۵. مطالعات تجربی آثار تحریم بر واردات

علاوه بر تحلیل مفهومی هزینه‌های تحریم‌های اقتصادی که در بخش‌های پیشین به تفصیل در خصوص آن سخن گفته شد، مطالعاتی چند در این خصوص انجام شده است. از این رو در ادامه برخی از این مطالعات ارایه شده است.

مطالعه تربت^۱

این تحقیق تحریم‌های تجاری و مالی آمریکا بر ایران را در دوره ۲۰۰۲-۱۹۷۹ بررسی کرده است. محقق تلاش کرد تا با استفاده از آمارهای موجود در حوزه‌های تجاری همچون صادرات و واردات، درآمدهای نفتی و اطلاعات بخش‌های مالی همچون قراردادهای نفتی به تحلیل اثرات این تحریم‌ها بر اقتصاد ایران بپردازد. این مطالعه ضمن ارایه پیشینه تحریم‌های آمریکا علیه ایران، ابعاد اقتصادی مختلفی از این تحریم‌ها را مورد بررسی قرار داده است. تاثیر تحریم‌ها بر میزان تسهیلات اخذ شده توسط ایران در مجامع بین‌المللی نیز بخش دیگری از این تحقیق است. در پایان هزینه‌های تحریم به واسطه تغییر در میزان بازدهی قراردادهای نفتی ایران مورد محاسبه قرار گرفته است. (جدول ۲-۱)

جدول (۲-۱). نتایج مطالعه اثرگذاری تحریم آمریکا بر هزینه‌های تجاری و مالی ایران

تابع زیان رفاه	تابع
۲۰۰۰-۲۰۰۱	دوره زمانی مورد بررسی
۱/۱	کل هزینه به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۰۰ (درصد)
۱۲/۱	هزینه‌های سرانه تحریم بر جمعیت ایران حدود ۶۰ میلیون نفر (دلار)

ماخذ: تربت (۲۰۰۵).

با توجه به مشخصه‌های لاپز و کارت رایت - که در بخش ۵-۲ ارایه شد - تحریم‌های آمریکا در رابطه با اقتصاد ایران در دوره مورد بررسی موفق نبوده است.

مطالعه فرجی دیزجی^۱

این مطالعه شوک‌های ناشی از تحریم بر اهداف تحریمی در ایران را مورد بررسی قرار داده است. بدین منظور از مدل پویای اقتصادی در ترکیب با توابع واکنش برای ارزیابی آن از فرض تحریم کامل خرید ایران توسط اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا استفاده شده است. شاه کلید مطالعه این است که فعل و انفعال متغیرهای اقتصادی و سیاسی در اثر تحریم چگونه شکل گرفته و نتیجه تحریم‌ها را چگونه تعیین می‌کند. براساس دوره زمانی مورد بررسی در مطالعه، حدود ۸۳ درصد از صادرات ایران، ۳۴ درصد از درآمدهای دولت و ۲۴ درصد از تولید ناخالص تولید در ایران در ارتباط با اهداف تحریمی قرار دارد. علاوه بر این، دور نمای اقتصادی تاثیر تحریم‌ها بر متغیرهایی همچون شاخص قیمت مصرف‌کننده، نرخ ارز حقیقی، واردات به قیمت حقیقی، مصارف حقیقی دولت، سرمایه‌گذاری حقیقی ملی و تولید سرانه ناخالص ملی حقیقی ارزیابی شده است. مدل (VAR) مورد استفاده در این مطالعه نشان می‌دهد که اثرات تحریم در طول زمان محدود بوده و تنها منحصر به ۲ تا ۴ سال از زمان وقوع تحریم است.

مطالعه مهدوی^۲

این مطالعه علاوه بر بررسی سابقه تحریم‌ها علیه ایران به تحلیل آثار تحریم‌های اقتصادی دو جانبه، مصوب آمریکا، و همه‌جانبه، مصوب سازمان ملل، در دوره زمانی ۲۰۰۶-۱۹۶۵ پرداخته است. برای این منظور محقق از مدل جاذبه در قالب روش حداقل مربعات معمولی تعمیم یافته در دو حالت بی وقفه و با وقفه استفاده کرده است. بررسی‌ها در این مطالعه نشان داد که در طول زمان تحریم‌ها اقتصادی جنبه‌های اقتصادی ایران را تضعیف کرده اما از منظر سیاسی تاثیرگذار نبوده است. به صورت دقیق‌تر، در مدل‌های مورد بررسی، تولید ناخالص داخلی دارای اثر مثبت و معنی‌دار است. متغیرهای فاصله و مجاورت هم معنی‌دار و هم دارای اثر بالا در مدل بوده است. ضریب متغیر مسافت - فاصله کشور دیگر تا ایران - رابطه منفی با تجارت و متغیر مجاورت - همجواری کشور دیگر با ایران - رابطه مثبت بر

1. Faraji Dizaji and van Bergeijk (2013).

2. Mahdavi, (2008).

تجارت داشته است. متغیر مجازی مرتبط با تجارت ترجیحی هم اثر معنی‌دار و مثبت بر تجارت دارد. همچنین متغیر تحریم اثر معنی‌دار و منفی بر تجارت دوجانبه است.

مطالعه عسگری^۱

در این بررسی سابقه تحریم‌های اقتصادی ایالات متحد آمریکا علیه ایران و پس از آثار مستقیم و غیر مستقیم آن بر اقتصاد ایران به‌ویژه بخش تجاری بررسی شده است. در این مطالعه آثار ناشی از اعمال تحریم بر کاهش صادرات به ایران و واردات از ایران، هزینه‌های تجاری، وام‌های درخواستی، تامین مالی تجارت، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی - به تفکیک بخش‌های انرژی و غیرانرژی، پذیرش توریست، خطوط نفت و سوآپ نفت برآورد شده است. مقدار زیان‌های اقتصادی ایران از اعمال تحریم‌های اقتصادی در دوره زمانی ۲۰۰۱-۱۹۹۶ سالانه معادل ۲۵ تا ۱۱۰ میلیون دلار برآورد شده است.

در داخل کشور به دلیل رعایت طبقه‌بندی اسناد و مدارک، اگر مطالعاتی وجود داشته باشد عموماً از دسترس عادی خارج است و از این رو، مطالعات چندانی نمی‌توان برای این امر یافت. یکی از این مطالعات مربوط به موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی^۲ است که در آن به ارزیابی تحریم‌های بین‌المللی بر متغیرهای کلان همچون تورم، تجارت، اشتغال و رشد اقتصادی پرداخته شده است. در این مطالعه ابتدا با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی اکتشافی شاخص تحریم استخراج و سپس اثرات آن پس از برآورد ضرایب در قالب یک مدل کلان‌سنجی با انجام شبیه‌سازی برای دوره ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۹ مورد ارزیابی قرار گرفته است. به عنوان نمونه، در سال ۱۳۸۹ اثر تحریم‌های اقتصادی بر متغیرهای شاخص قیمت کالاهای صادراتی، سرمایه‌گذاری خصوصی، نقدینگی، شاخص قیمت مصرف‌کننده، صادرات غیرنفتی، مصرف خصوصی، مالیات و اشتغال به ترتیب برابر با $۰/۷-۸$ ، $۰/۴-۷$ ، $۰/۶-۳$ ، $۰/۳-۲$ ، $۰/۹-۲$ ، $۰/۸-۱$ و $۰/۵-۰$ درصد از رقم مطلق این متغیرها در همان سال بوده است.

البته در این حوزه می‌توان مطالعاتی را ارایه کرد که بررسی اثر نرخ ارز، نرخ تعرفه و مانند این بر واردات پرداخته است اما هیچ یک از آن‌ها با نگاه تحریمی به این موضوع نپرداخته است و از این رو، محقق از ذکر نام آن‌ها خودداری کرده است.

1. Askari, (2001).

۲. گرشاسبی و همکاران (۱۳۹۱).

فصل دوم

تحریم‌های اقتصادی علیه ایران و آثار آن

۱. مقدمه

ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در بهمن‌ماه ۱۳۵۷، همواره با تحریم‌های متعدد اقتصادی و غیراقتصادی یک‌جانبه یا چندجانبه روبرو بوده است. با توجه به آنکه تاکید مطالعه بر آسیب‌شناسی سیاست مقابله با تحریم در دوره تشدید تحریم‌ها در سال ۱۳۹۱ قرار دارد. لازم است که تحریم‌های اعمال شده در این دوره به دقت مورد بررسی قرار گیرد. پیش از آن باید به این نکته توجه داشت که تحریم‌کنندگان همانطور که در فصل اول توضیح داده شد. دقت بالایی بر انتخاب اهداف تحریمی و بخش‌های مورد نظر در آن می‌کنند. از این رو، باید برخی از مهمترین واقعیت‌های مرتبط با تحریم در اقتصاد ایران را مورد توجه قرار داد. حدود نیمی از مخارج دولت به صادرات نفت وابسته است. با تحریم کردن خرید نفت ایران توسط اتحادیه اروپا و کاهش خرید سایر خریداران، برای برخورداری از معافیت از تحریم‌های آمریکا، صادرات نفت ایران به حدود ۱/۱ میلیون بشکه در روز کاهش یافت.^۱ کاهش درآمدهای نفتی. که با قطع دسترسی ایران به نظام بانکی بین‌المللی همراه شد. به‌کاهش شدیدی در ارزش پول ملی منجر شد که زمینه‌ساز افزایش حتی بیش از ۴۰ درصد شد. این امر، به کاهش ذخایر ارزی کشور انجامید و سبب شد تا بیشتر درآمدهای نفتی ایران در حساب‌های کشورهای ثالث بلااستفاده شود. اقتصاد ایران در فاصله سال ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۳ به آرامی تضعیف شد و این امر در سال ۲۰۱۳ هم تداوم یافت. در این دوره کمبود داروهای خاص و تامین کالاهای استراتژیک هم وجود داشته است که از سایر پیامدهای تحریم علیه کشور بودند. در این دوره سازمان‌های وابسته به دولت، شرکت‌های پوششی ایجاد کردند و واردکنندگان و صادرکنندگان کشور باروندی رو به رشد از تجارت کالایی و فرایندهای مبادلاتی بانکی غیررسمی استفاده می‌کردند. با توجه به پیامدهای تحریم بسیاری از افراد نسبت به سرمایه‌گذاری در بورس و دارایی‌های حقیقی، مانند املاک و مستغلات اقدام کردند. علی‌رغم موارد یادشده، لازمه بررسی آینده تحریم و واردات در کشور، بررسی تحریم‌های وضع‌شده علیه ایران به‌ویژه در دوره اخیر است تا بتوان نسبت به گزینه‌های تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها و راه‌کارهای مناسب آن اقدام کرد.

۱. در مجموع حدود ۲۰ کشور از خریداران نفت ایران از معافیت تحریمی برخوردار شدند.

۲. تحریم‌های اقتصادی علیه ایران

از زمان پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹ میلادی (مصادف با سال ۱۳۵۷ ه.ش) تحریم‌های ایالات متحد آمریکا، خصیصه مهم سیاست این کشور علیه ایران بوده است؛ اما بعد از سال ۲۰۰۶ تحریم‌های سازمان ملل و سایر کشورهای جهان بر ایران نسبتاً افزایش یافته است. بسیاری از تحریم‌های آمریکا، تحریم‌های چندجانبه و تحریم‌های سازمان ملل را تقویت می‌کند که در سال‌های اخیر به وسیله کشورهای آسیایی و اروپایی وضع شده است. اهداف تحریم‌های آمریکا در اواسط دهه ۱۹۸۰، وادار کردن ایران به توقف حمایت از تروریسم و از دهه ۱۹۹۰ بر محدود کردن برنامه هسته‌ای ایران اعلام شد. در دو مقطع، یکی سال ۲۰۰۶ و دیگری در انتهای سال ۲۰۱۰، برخی از کشورها برای پیگیری اهداف یادشده به آمریکا پیوستند. با این توضیحات در ادامه تحریم‌های اقتصادی علیه ایران با تاکید بر دوره اخیر ارایه شده است.

۲-۱. تحریم‌های آمریکا - تحریم بخش انرژی و سایر بخش‌های مرتبط (ISA)

«قانون تحریم ایران (ISA)» یکی از مهمترین اجزاء تحریم‌های آمریکا علیه بخش انرژی ایران است و با تحریم سایر بخش‌های اقتصادی تقویت شده است. این قانون از اواخر سال ۱۹۹۵ مزیت سرمایه‌گذاران خارجی در دسترسی به بخش‌های اقتصادی ایران را از میان برداشت. در تطبیق با شرایط جدید و تداوم صیانت از منابع ملی، ایران از برنامه «سرمایه‌گذاری خرید باز یافتی»^۲ استفاده کرد. در ۸ سپتامبر ۱۹۹۵، سناتور داماتو^۳ لایحه‌ای را طرح کرد که طی آن واحدهای اقتصادی که تکنولوژی به بخش انرژی ایران صادر می‌کردند تحریم می‌شدند. تمام مفاد قانون در مورد «لیبی» هم اجرایی شد و از این رو به آن «قانون تحریم ایران و لیبی»^۴ (ILSA) می‌گفتند.^۵

«قانون تحریم ایران» یک تحریم برون مرزی محسوب می‌شد. این قانون به ایالات متحد آمریکا اجازه می‌داد تا شرکت‌های کشورهای ثالث را جریمه کند. بسیاری از این شرکت‌ها در کشورهای بی‌قرار داشتند که

1. Iran Sanctions Act.

2. Buy-Back Investment.

در این نوع از معاملات از یک سوم ماشین‌آلات، تجهیزات تولیدی یا حتی یک واحد تولیدی کامل از سوی یک عرضه‌کننده به کشور دیگری صادر می‌شود و در مقابل آن، محصولات آن را که به طور مستقیم یا غیرمستقیم همین تسهیلات تولید می‌کند بابت تمام یا بخشی از بهاء آن در مدت زمان معینی دریافت می‌شود.

3. Alfonso D'Amato.

4. Iran and Libya Sanctions Act.

۵. این قانون در سال ۲۰۰۶ و با خاتمه یافتن تحریم‌های لیبی مجدداً «قانون تحریم ایران» نامیده شد.

از هم پیمانان آمریکا بودند. قانون تحریم ایران کشوری را مکلف نمی‌کرد تا علیه یکی از شرکت‌های خود اقدام کند. در مقابل شرکت‌های آمریکایی هم با دستورالعمل‌های اجرایی کاخ سفید، در تجارت کردن با اقتصاد ایران یا سرمایه‌گذاری کردن در پروژه‌های نفتی به شدت محدود شدند. محوریت این قانون بر بخش انرژی قرار داشت تا ظرفیت تولید این بخش را را کاهش دهد و از این طریق ایران را در تامین مالی با استفاده از درآمدهای بخش انرژی محدود کند. بخش نفت در ایران حدود ۲۰ درصد از کل تولید ناخالص داخلی را در اختیار دارد که حدود ۸۰ درصد از درآمدهای ارزی کشور را هم تشکیل می‌دهد.^۱ در انتهای سال ۲۰۱۲ حدود نیمی از مخارج دولت توسط درآمدهای نفتی تامین شد. با توجه به آنکه ذخایر اثبات‌شده نفتی در ایران بیش از ۱۳۶ میلیارد بشکه است. به‌عنوان سومین کشور دارنده ذخایر نفتی در دنیا پس از عربستان و کانادا. میادین نفتی واقع در خشکی در ایران برای حداکثر تولید خود نیاز به سرمایه‌گذاری زیادی دارند. صرف نظر از مقدار نسبتاً کم سوآپ و مبادلات تهاتری^۲ با کشورهای همسایه، تقریباً همه نفت ایران از طریق تنگه هرمز صادر می‌شود.^۳ منابع سرشار گاز ایران، به‌عنوان دومین دارنده گاز در دنیا پس از روسیه، تقریباً از زمانیکه «قانون تحریم ایران» تصویب شده است، توسعه نیافته است. صادرات کم گاز ایران عمدتاً به دو کشور ارمنستان و ترکیه است. ضمن آنکه بخش عمده از گاز ایران برای افزایش تولید به میادین گازی تزریق می‌شود.

قانون تحریم ایران مشمول تحریم شرکت‌هایی از سوی رییس جمهور آمریکا می‌شد که بیش از ۲۰ میلیون دلار در هر سال^۴ در بخش نفت ایران سرمایه‌گذاری می‌کردند. سرمایه‌گذاری هم در این قانون نه تنها مبادلات سهام و حق امتیاز بلکه هر قراردادی که متضمن توسعه منابع نفت باشد را نیز شامل می‌شد. این تعاریف در سال ۲۰۱۰ با تصویب «قانون جامع کاهش سرمایه‌گذاری، پاسخ‌گویی و تحریم ایران (CISADA)» مواردی به آن افزوده شد.^۵ در این قانون فروش بنزین، سوخت هواپیما و سایر سوخت‌ها به ارزش بیش از یک میلیون دلار در هر نوبت و تا سقف ۵ میلیون دلار به ایران ممنوع شد. فروش

۱. در دوره تشدید تحریم هم صادرات نفت (درآمدهای ارزی) و هم درآمدهای ارزی تحقق یافته به دلیل تحریم بانک مرکزی کاهش یافت.

2. Swap and Barter Arrangements.

اصطلاح سوآپ به این معنی است که یک کالا را از یک نقطه تحویل گرفته و دقیقاً همان میزان کالا را در نقطه‌ای دیگر تحویل دهیم.

۳. حدود یک سوم از کل نفت مورد نیاز در جهان از طریق این تنگه صادر می‌شود.

۴. هنگامیکه که متحدان آمریکا به جمع تحریم‌کنندگان ایران نپیوستند، در ماده (۴) قانون تحریم اولیه ایران، مقدار آستانه از ۴۰ میلیون دلار به ۲۰ میلیون دلار کاهش یافت.

۵. در قانون اولیه تحریم ایران، تعریف بخش انرژی شامل نفت و گاز طبیعی بود اما در قانون «CISADA (قانون جامع کاهش سرمایه‌گذاری، پاسخ‌گویی و تحریم ایران مصوب سال ۲۰۱۰)» گاز طبیعی مایع (LNG)، مخازن نفتی و LNG و مصنوعات برای تولید و حمل لوله‌های حامل نفت و LNG هم به آن تعریف افزوده شد.

تجهیزات و خدمات که به ایران برای تولید بنزین یا واردات آن یاری می‌رساند در سقفی مشابه با مورد قبل ممنوع شد. این قانون با توجه به وابستگی ۴۰ درصدی ایران به بنزین وارداتی تا سال ۲۰۱۰ وضع شد. این اقدام آمریکا سبب شد تا شرکت رلیانس^۱ فروش‌های جدید خود به ایران را متوقف سازد. در دستورالعمل اجرایی شماره ۱۳۵۹۰ در ۲۱ نوامبر سال ۲۰۱۱ موارد جدید به قانون تحریم ایران^۲ افزوده شد. تحویل دادن کالا و خدمات به ارزش بیش از یک میلیون دلار و تا سقف پنج میلیون دلار در هر سال که ایران را قادر به حفظ سطح تولید نفت یا گاز و افزایش آن سازد مشمول تحریم شد. همچنین تحویل دادن کالا و خدمات به ارزش بیش از ۲۵۰۰۰۰ دلار و تا یک میلیون دلار، که ایران را قادر به حفظ و یا افزایش سطح تولید محصولات پتروشیمی کند، ممنوع شد (تا انتهای سال ۲۰۱۳ هیچ شرکتی مشمول تحریم‌های دستورالعمل اجرایی ۱۳۵۹۰ نشد).

در اواخر سال ۲۰۱۱ برخی از نمایندگان کنگره آمریکا معتقد بودند که اقدامی نیاز است تا فرایند انتقال پول نفت به ایران متوقف شود. از این رو، بر وزارت خزانهداری فشار وارد شد تا تحریم بانک مرکزی ایران در چارچوب دستورالعمل اجرایی ۱۳۳۸۲ به عنوان گسترش‌دهنده تسلیحات اتمی و در چارچوب دستورالعمل اجرایی ۱۳۲۲۴ به عنوان حامی تروریسم تصویب کند. سرانجام در نوامبر ۲۰۱۱ در «قانون دفاع ملی» این امر محقق شد. در این قانون به کشورهایی که در فاصله زمانی شش ماهه، خرید نفت از ایران را کاهش می‌دادند معافیت‌هایی در نظر گرفته شد. با توجه به آنکه کاهش خرید در این قانون دقیق مشخص نشده بود، کشورها برای کاهش خرید نفت تا حدی انعطاف‌پذیری داشتند و هر مقدار کاهش می‌توانست به معافیت کشور ثالث از این تحریم منجر شود. اما در ۱۹ ژانویه ۲۰۱۲ چند سناتور آمریکایی طی نامه‌ای خواهان آن شدند که دولت در اجرا بر کاهش ۱۸ درصدی بهای پرداختی کشورها بابت نفت تاکید کند که تا حد زیادی مورد توافق دولت هم قرار داشت. این تحریم سبب شد تا برخورداری از معافیت برای تداوم بخشیدن به تجارت متکی به نفت با ایران حیاتی باشد. چراکه تحریم‌های مرتبط با دستورالعمل اجرایی ۱۳۶۲۲ و تحریم‌های مرتبط با (P.L. ۱۱۲-۱۵۸) بخش عمده صادرات نفت ایران را تحریم می‌کرد مگر آن کشور از این معافیت‌های برخوردار بود تا بتواند به تجارت خود با ایران ادامه دهد. البته شرط استمرار معافیت‌ها هم توقف کامل خرید نفت از ایران بود. در ۲۳ ژانویه ۲۰۱۲ اتحادیه اروپا هم خرید نفت از ایران را ممنوع کرد (تاثیر این تحریم بر فروش نفت ایران در جدول ۱۰-۲ فصل پیشین ارایه شد). دسترسی ایران به ارز با توجه به «قانون کاهش تهدید ایران - P.L. ۱۱۲-۱۵۸» بیشتر

1. Reliance Industries Ltd.

صنایع رلیانس با مسئولیت محدود شرکتی هندوستانی است که دفتر مرکزی آن در بمبئی قرار دارد.

۲. منظور قانون IISA است.

محدود شد و هرگونه ارزش ناشی از صادرات نفت ایران باید در یک حساب در کشور برخوردار از معافیت قرار می‌گرفت تا بتوان از آن برای تجارت استفاده کرد. این امر سبب شد تا کشور از دسترسی به ارزش‌های حاصل از فروش نفت محروم شود و واردکنندگان (اعم از دولتی و غیردولتی) را وادار کند اقلام مورد نیاز خود را عمدتاً از کشورهایی تامین کنند که خریدار نفت از ایرانند.

در ۳۰ جولای ۲۰۱۲، طبق دستورالعمل اجرایی ۱۳۶۲۲، خرید نفت خام و محصولات پتروشیمی از ایران تحریم شد. براساس مفاد این دستورالعمل دولت‌ها، مشمول مجازات‌های آمریکا خواهند بود، اگر نفت خام یا فرآورده‌های نفتی از ایران خریداری کنند یا با شرکت ملی نفت ایران (NIOC) و شرکت بازرگانی نفت ایران (NICO) معامله کند و یا محصولات پتروشیمی از ایران خریداری کنند. تحریم‌های مرتبط با خرید نفت از ایران^۳ برای کشورهایی در نظر گرفته شد که با استفاده از نفت‌کش‌های خود، نسبت به حمل نفت خام از ایران اقدام کنند. این کشتی‌ها در صورت حمل نفت ایران تا دو سال حق پهلو گرفتن در بنادر ایالات متحد آمریکا را ندارند. علاوه بر این، کشورهایی که در توسعه سرمایه‌گذاری مشترک نفت و گاز با ایران شرکت کرده باشند، مشمول تحریمند منوط به آنکه این سرمایه‌گذاری پس از اول ژانویه ۲۰۰۲ صورت گرفته شده باشد.^۴ در «قانون کاهش تهدید ایران و حقوق بشر سوریه» فراهم کردن بیمه و بیمه‌اتکائی برای شرکت ملی نفت ایران و شرکت ملی نفت‌کش ایران (NITC)^۵ یا خرید اوراق قرضه دولتی و تسهیل صدور آن را تحریم کرد.

از ابتدای سال ۲۰۱۳ و پس از یک دوره ۱۸۰ روزه، فراهم کردن امکانات و خدمات مورد نیاز بخش انرژی، کشتی‌سازی و بخش کشتیرانی یا جابه‌جا کردن عملیات به ایران یا بیمه کردن چنین فعالیت‌هایی مشمول تحریم‌ها شد.^۶ براساس تحریم‌های این دوره، خدمات بیمه‌ای (اعم از بیمه و بیمه‌اتکائی) برای طیف گسترده‌ای از معاملات با ایران تحریم شد که حمل و نقل نفت، بنزین و سایر امکانات مورد نیاز بخش انرژی، کشتیرانی و کشتی‌سازی را شامل می‌شوند (هیچ معافیتی در این زمینه وجود ندارد). در بخش ۱۲۴۵ از «قانون خلع و منع گسترش سلاح‌های اتمی ایران (YIFCA)» حداقل

1. National Iranian Oil Company.

2. Naftiran Intertrade Company.

۳. این تحریم در بخش ۲۰۱ «قانون کاهش تهدید ایران و حقوق بشر سوریه» مصوب ۱۰ آگوست سال ۲۰۱۲ ارائه شده است.

۴. سرمایه‌گذاری در میادین نفتی دریای خزر معاف از این تصمیم بوده است.

5. National Iranian Tanker Company.

۶. این تحریم در بخش ۱۲۴۴ «قانون خلع و منع گسترش سلاح‌های اتمی ایران» ارائه شده است که اموال و فعالیت‌های بانکی مرتبط با آمریکا را در ارتباط با متخلفان مصادره کند.

7. The Iran Freedom and Counter-Proliferation Act.

پنج تحریم از مجموع دوازده تحریم مرتبط با قانون تحریم ایران (ISA) برای نهادهایی در نظر گرفته شد که فلزات گران بها شامل طلا، فلزات نیم‌کاره و خدمات مربوط برای ایران تدارک می‌بینند. همچنین شرکت‌های خارجی که در ازای صادرات نفت و دیگر محصولات، طلا و فلزات گران بها به ایران منتقل کنند، مورد تحریم قرار گرفتند. تحریم‌های بخش ۱۲۴۵ شامل معافیت‌های آمریکا نبودند و برای بخش پنجم از دستورالعمل اجرایی ۱۳۶۲۲ تدوین شد که طی آن دسته از دارایی‌های اشخاص یا شرکت‌ها را مصادره می‌کرد که مشخص می‌شد به خرید دلار آمریکا یا فلزات گران بها، ارایه حمایت‌های مالی به شرکت ملی نفت ایران و شرکت بازرگانی نفت ایران یا بانک مرکزی ایران اقدام کرده‌اند.

دستورالعمل اجرایی ۱۳۶۴۵ در سوم ژوئن ۲۰۱۳ تصویب شد تا صنعت خودرو در ایران تحریم شود. براین اساس شرکت‌هایی که کالا و خدمات خودروسازی ایران (خودرو سواری، کامیون‌ها، اتوبوس‌ها، موتورسیکلت‌ها و بخش‌های وابسته) ایران را تامین کنند مشمول تحریم‌های قانون (ISA) خواهند شد. همچنین بانک‌های خارجی از فعالیت در بازار آمریکا منع شدند اگر معاملات مرتبط با خودروسازی ایران را تامین مالی کنند. مصادره اموال، ممنوع کردن نگهداری حساب‌های ریالی و معامله به ریال از دیگر تحریم‌های این دوره به‌شمار می‌رود. مورد اخیر بر بانک‌ها در کشورهایی تاثیر می‌گذارد که برخی از اوقات معاملات ریالی انجام داده‌اند.

مشخص است تحریم‌هایی که در فاصله سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۱۱ تصویب شدند، شدیدترین نوع تحریم‌ها علیه ایران بوده است که با تمرکز بر ممنوعیت صادرات نفت ایران، تحریم بانک مرکزی ایران، محدودیت در واردات کالا به کشور، محدودیت در صادرات غیرنفتی از کشور و خدمات مرتبط با آنان از جمله حمل‌ونقل، بیمه، فلزات گران بها، انجام شده است. البته تحریم‌ها علیه ایران تنها خاص این موارد نیست و حوزه‌هایی دیگری را هم شامل می‌شود که ارتباط موضوعی چندانی با تحقیق ندارد.

۲-۲. تحریم‌های سازمان ملل

هرچند تحریم‌های سازمان ملل برای همه عضوهای آن می‌تواند اعمال شود، تنها محدود به چند کشور بوده که ایران هم یکی از آنان به‌شمار می‌رود. با توجه به فشارهای ظالمانه به ایران برای دست کشیدن از برنامه صلح‌آمیز هسته‌ای و رد این خواسته از سوی ایران، در خلال سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۶ سه قطع‌نامه ۱۷۳۷، ۱۷۴۷ و ۱۸۰۳ علیه ایران صادر شد. قطع‌نامه ۱۹۲۹ هم نهم ژوئن ۲۰۱۰ علیه ایران تصویب شد. این قطع‌نامه‌ها در بخش اقتصادی عمدتاً بر تحریم نهادها و اشخاص، تحریم کمک‌های مالی به ایران تاکید کرده است.

۲-۳. تحریم اتحادیه اروپا

از زمانیکه که موضوع هسته‌ای ایران از سال ۲۰۰۲ مورد توجه قرار گرفت، اتحادیه اروپا با رویکردهای آمریکا در تحریم ایران هم‌راستا شد. تحریم‌های اتحادیه اروپا پس از تصویب قطع‌نامه ۱۹۲۹ سازمان ملل به گستردگی تحریم‌های آمریکا شد. در نوامبر سال ۲۰۱۱ انگلستان و کانادا اعلام کردند دیگر با نهادهای مالی ایران به‌ویژه بانک مرکزی ایران همکاری نخواهند کرد. مهمترین تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه ایران را می‌توان به صورت زیر برشمرد.

۲-۳-۱. تحریم خرید نفت از ایران

خرید نفت اتحادیه اروپا از ایران در انتهای سال ۲۰۱۱ حدود ۶۰۰ هزار بشکه در روز. حدود ۲۵ درصد کل فروش ایران بود. کشورهای آسیب‌پذیر اتحادیه اروپا همچون اسپانیا، ایتالیا و یونان هر یک بیش از ۱۰ درصد از کل نفت خود را از ایران خریداری می‌کردند. کشورهای انگلستان و آلمان هر کدام یک درصد و فرانسه ۴ درصد از نفت خود را از ایران می‌خریدند. از این رو، با تحریم‌های آمریکا در ابتدا ۱۰ کشور عضو اتحادیه اروپا از معافیت‌های تحریم‌ها P.L. ۱۱۲-۸۱ استفاده کردند. لذا تحریم خرید نفت از ایران در عمل از ابتدای جولای سال ۲۰۱۲ اعمال شد. خدمات بیمه‌ای مرتبط با کشتی‌های حامل نفت و محصولات پتروشیمی ایران حتی قبل جولای ۲۰۱۲ تحریم شد و حتی برخی از بیمه‌های اروپایی نمایندگی‌های خود در ایران را تعطیل کردند. همچنین تجارت طلا، فلزات گران‌بها، الماس و محصولات پتروشیمی تحریم شد و دارایی‌های خارجی بانک مرکزی ایران و برخی از نهادها و شرکت‌های ایرانی مصادره شد.

۲-۳-۲. قطع شبکه سوئیفت (SWIFT)^۱

از تاریخ ۱۷ مارس ۲۰۱۲ (مصادف با اسفند ۱۳۹۰) دسترسی ۱۴ بانک ایرانی به خدمات سامانه سوئیفت قطع شد. آمریکا حدود ۵۰ بانک ایرانی را تحریم کرد؛ لکن برخی از بانک‌های ایرانی در اروپا همچنان امکان دسترسی به سامانه سوئیفت را داشتند.^۲ با قطع سامانه سوئیفت، دیگر روش‌های برقراری ارتباط همچون تلکس، فکس رمزدار، ایمیل و تلفن جایگزین آن شدند. همین امر هم سبب شد تا ارتباط ایران

1. Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication.

این سامانه مرکز آن در کشور بلژیک قرار دارد. برای ارسال و دریافت هرگونه پیام ارزی بین واحدهای ارزی بانک‌های داخلی و بانک‌های خارجی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این سامانه نقشی مهم در تسریع معاملات ارزی دارد.

2. Avi Jorish, (2013).

با برخی از کشورهای حوزه اروپا قطع نشود. با این احتساب قطع سوئیفت مشکلات جدی برای کشور به وجود نیاورد ولی افزایش ریسک کلاه برداری، رمزگشایی و سوءاستفاده از پیام‌ها را می‌توان از تهدیدات روش‌های جایگزین دانست.

از مهرماه سال ۱۳۹۱ و همزمان با راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی در کشور چند تحریم دیگر هم به تحریم‌های اتحادیه اروپا افزوده شد که شامل موارد زیرند:

- ممنوعیت معامله با تمام بانک‌های ایرانی (مگر بانک‌هایی که به صورت خاص به آن‌ها اجازه معامله داده شده باشد)؛
- ممنوعیت ارایه تسهیلات کوتاه مدت، ضمانت‌نامه‌ها و بیمه‌های صادراتی؛
- ممنوعیت واردات گاز طبیعی از ایران؛
- ممنوعیت صادرات گرافیت، فلزات نیمه‌کار شده مانند آلومینیوم و فولاد،
- ممنوعیت در تحویل تکنولوژی برای کشتی‌سازی، قابلیت ذخیره‌سازی نفت، کاهش ارایه خدمات به نفت‌کش‌ها و کشتی‌های باری.

در اردیبهشت ماه ۱۳۹۲ دولت انگلستان از تبادل ۲/۳ میلیارد دلار نفت خریداری شده توسط شرکت رویال داچ شل^۱ با واردات مواد اولیه و دارو جلوگیری کرد.^۲ همچنین خطوط کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران (IRISL)^۳ با استفاده از بنادر «مالت» و «هامبورگ» درصدد دور زدن تحریم‌ها بودند.

در مجموع مولفه‌های مهم کشورهای تحریم‌کننده برای منزوی کردن اقتصاد ایران و قطع دسترسی آن به بازارهای بین‌المللی را می‌توان در بخش‌های مالی، نفت، حمل‌ونقل و پتروشیمی خلاصه کرد. شدت تحریم‌ها در هر یک از این بخش‌ها از یکسو به اندازه محرومیت از خدماتی است که در آن بخش وجود دارد و از سوی دیگر به ترکیب آن با سایر بخش‌ها و همکاری سایر کشورهای با تحریم‌کننده بستگی دارد. با توجه به آنکه سایر کشورها غیر از اتحادیه اروپا خود نقشی ممتاز در اثرگذاری تحریم و یا دور زدن آن دارد در ادامه به بررسی همکاری این کشورها در مسئله تحریم پرداخته می‌شود.

۴-۲. همکاری سایر کشورها در موضوع تحریم ایران

ژاپن و کره جنوبی از سال ۲۰۱۰ به جمع تحریم‌کنندگان ایران پیوستند و تجارت، بانکداری و بخش انرژی ایران را مورد همان تحریم‌هایی قرار دادند که سایر کشورهای غربی. از اواخر سال ۲۰۱۱ کره جنوبی فروش

1. Royal Dutch Shell.

۲. دلیل مشخصی وجود نداشت که دولت انگلستان از تبادل ارز حاصل از فروش نفت با واردات مواد غذایی و دارو جلوگیری کند که پیش از اعمال تحریم‌های بر ایران به این کشور فروخته شده بود. مضاف بر اینکه پرداخت بابت مواد غذایی و دارو از تحریم‌های آمریکا مستثنی بود.

3. Islamic Republic of Iran Shipping Lines.

تجهیزات بخش انرژی را به ایران ممنوع کرد. اما هم کره جنوبی و هم ژاپن با راه‌کارهای جدید بیمه‌ای حتی پس از ممنوعیت بیمه نفت‌کش‌های ایرانی از سوی اروپا به خرید نفت از ایران ادامه دادند؛ زیرا آن‌ها با کاهش خرید نفت از ایران ضمن تداوم خرید توانستند از معافیت‌های تحریمی آمریکا بهره‌مند شوند. البته تحریم‌های آمریکا تاثیر معنی‌داری بر حجم تجارت ایران و کره جنوبی نداشت زیرا تجارت دو کشور براساس پول‌های محلی (وون کره جنوبی) و در دو بانک صنعتی کره و ووری بانک^۱ انجام شد. کشور هندوستان هم تحت فشارهای آمریکا سهم نفت از ایران را کل خرید به ۶ درصد کاهش داد (این سهم در سال ۲۰۰۸ معادل ۱۶ درصد بود).

روسیه و چین دو خریدار عمده نفت ایرانند و نقشی تعیین‌کننده در شورای امنیت سازمان ملل دارند. این امر بدان معناست که این دو کشور تنها با قطع‌نامه‌هایی موافقت می‌کنند که مورد نیاز آن‌ها باشد. از طرفی روسیه با توجه به پروژه نیروگاه هسته‌ای بوشهر ازآوری قابل توجهی از کشور داشته است و با توجه به این موضوع، روابط اقتصاد کشور در دوره تشدید تحریم‌ها با این کشور گسترش یافت و روبل روسیه یکی از واحدهایی بود که برای دور زدن تحریم‌ها و برخورداری از واحدهای پولی محلی از آن استفاده می‌شد.

چین بزرگترین خریدار نفت از ایران است از این رو همکاری چین با آمریکا نقشی مهم در اثرگذاری تحریم‌ها بر ایران دارد؛ زیرا درآمدهای ارزی کشور وابستگی بالایی به صادرات نفت به این کشور دارد. مذاکرات آمریکا و چین در اواسط سال ۲۰۱۲ منجر به موافقت چین با کاهش خرید نفت از ایران شد (کاهش خرید از ۵۵۰ به ۴۵۰ هزار بشکه در روز) عمده سرمایه‌گذاری‌ها در پروژه‌های نفتی ایران را شرکت‌های چینی انجام دادند. چین از بهمن ماه ۱۳۹۱ برای متعادل کردن تراز تجاری با ایران صادرات کالا به کشور را افزایش داد.^۲ چین به منافع این نکته واقف است که تشدید بیشتر تحریم‌ها علیه ایران، چین را به کشوری مهم برای ایران مبدل می‌کند. همزمان با اعمال تحریم‌های بیشتر علیه ایران رابطه مالی و تجاری با چین شتاب می‌گیرد. افزایش روابط تجاری تهران و پکن و افزایش سهم چین از روابط تجاری جمهوری اسلامی ایران خود گواهی متقن بر این موضوع است. کمبود بیش از ۶ میلیون بشکه‌ای نفت در روز در کشور چین^۳ و توان ایران برای تامین بخشی از این نیاز، قدرت سیاسی ایران و توان تاثیرگذاری آن بر تحولات منطقه به‌ویژه خاورمیانه، منافع مشترک بین دو کشور در قبال قدرت سرکردگی

1. Industrial Bank of Korea and Woori Bank.

۲. نیاز بالای کشور به واردات کالا ایران و افزایش حجم ارزهای ناشی از فروش نفت در چین اقتصاد ایران هم به نوعی ناچار به پذیرش صادرات بیشتر چین کرده است. صادرات خودرو و لوکوموتیو هم بخشی از این صادرات بوده است.

3. U.S. Energy Information Administration, "China: Analysis," May 2011.

آمریکا (Hegemony) از جمله دلایلی است که چین را به گسترش روابط اقتصادی با ایران ترغیب می‌کند. «پیش‌بینی می‌شود روابط اقتصادی دو طرفه ایران و چین از سطح ۳۰-۴۰ میلیارد دلاری در انتهای سال ۱۳۹۱ به حدود ۱۰۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۵ برسد».^۲

کشور ترکیه هم برای برخورداری از معافیت‌های تحریمی آمریکا، خرید نفت از ایران را کاهش داد اما، پرداختی‌های خرید نفت و گاز طبیعی از طریق هال بانک^۳ با محموله‌های طلا پرداخت می‌شد. ترکیه گاز طبیعی ایران را از طریق خط لوله‌ای می‌خرد که در سال ۱۹۹۷ احداث شده است. از آنجا که توان صادراتی گاز طبیعی مایع (LNG^۴) در ایران توسعه نیافته است ترکیه مهمترین خریدار گاز طبیعی ایران است.

در کنار ترکیه، ارمنستان دومین خریدار عمده گاز طبیعی از ایران است. در سال ۲۰۰۹ ایران و ارمنستان خط لوله گاز طبیعی بین دو کشور را افتتاح کردند که توسط گاز پروم و روسیه^۵ ساخته شده بود. البته کشور ارمنستان با توجه به تحریم‌های قانون (ISA) تمایلی چندانی به شرکت در برنامه‌هایی برای دور زدن تحریم در رابطه با ایران ندارد. با وجود این گرجستان در این برنامه‌های فعالانه به ایران کمک می‌کرد. ۱۵۰ شرکت پوششی^۶ برای اهداف دوگانه در این کشور ایجاد شد. توسعه صادرات غیرنفتی ایران به گرجستان و سرمایه‌گذاری در شرکت‌های این کشور و خرید زمین در گرجستان زمینه را برای گسترش همکاری ایران و گرجستان با هدف دور زدن تحریم‌ها ایجاد کرده است.^۷

کشورهای حوزه خلیج فارس صادرکننده نفتند و متحد نزدیک آمریکا هم به شمار می‌روند. کشورهای عضو این حوزه با ظرفیت مازاد در تولید نفت، به ویژه عربستان، خواهان آنند که تمام نیازهای بازار جهانی نفت را تامین کنند. این ویژگی از نگاه تحریم‌کنندگان کمک می‌کند که اگر تحریم‌های بیشتری بر فروش نفت ایران وضع شود، قیمت‌های نفت ثابت بماند. کشور امارات با توجه به سابقه تجارت با ایران و توانایی ایرانیان در ایجاد شرکت در این کشور مجرای مناسب برای دور زدن تحریم‌ها بود. نور اسلامیک بانک^۸ از جمله بانک‌هایی است که در جریان تحریم‌ها به ایران کمک می‌کرد، البته مجدداً

1. Garver, John W, (2007).

2. Fars News Agency, "China Expects \$40bn Trade Exchange with Iran in 2011," July 11, 2011; Fars News Agency, "China Keen to Expand Parliamentary Ties with Iran," April 19, 2011; Mehr News Agency, "Iran, China Sign 6 Industrial, Mineral Deals Worth \$20B," May 10, 2011.

3. Halkbank.

4. liquefied natural gas.

5. Gazprom of Russia.

6. Front Company.

۷. این شرکت‌ها عمدتاً وابسته به سپاه پاسداران انقلاب اسلامی بوده است.

8. Noor Islamic Bank.

تحریم شد (اسفند ۱۳۹۱). ایران برخی از میعانات گازی و دیگر محصولات پتروشیمی را - معادل ۱۲۰ هزار بشکه در روز - به شرکت ملی نفت امارات (ENOC) می‌فروخت و با توجه به فشار آمریکا این مقدار به نصف کاهش یافت.

افغانستان نقشی مهم در دوره تشدید تحریم‌ها برای ایران داشته و در تهیه دلار برای عرضه کوتاه‌مدت در ایران سودمندی فراوانی برای کشور داشته است. زمانیکه هزینه‌های کمکی آمریکا به افغانستان افزایش می‌یابد، دلار به عنوان دومین پول ملی عمل می‌کند. تجار ایرانی قادر بودند با ارایه پول‌های محلی نسبت به تدارک دلار در این کشور اقدام کنند.

در بخش آمریکای لاتین، روابط ایران با برخی از کشورها به ویژه ونزوئلا در دوره دولت‌های نهم و دهم سبب کاهش برخی از جنبه‌های تحریمی شد. هرچند کنگره آمریکا بر این اعتقاد است با درگذشت هوگو چاوز، رییس جمهور ونزوئلا در سال ۲۰۱۳، احتمال دارد ایران کمتر از گذشته بتواند از این امکان بهره‌مند شود. در اتباط با کشورهای آفریقایی هم روابط ایران با چند کشور آفریقایی همچون آفریقای جنوبی و کنیا در خرید نفت از میان برداشته شد. ضمن اینکه کمک‌های تانزانیا در تعویض پرچم نفت‌کش‌های ایرانی - بین ۶ تا ۱۰ بار این اقدام انجام شد - هم قطع شد.

۵-۲. آثار تحریم‌ها بر اقتصاد ایران

ارزیابی دقیق آثار تحریم بر سطح کلان اقتصاد ایران امری است بسیار دشوار؛ زیرا نقصان‌های ساختاری اقتصاد ایران پیش از تحریم، خود دلیل برخی از مشکلات پس از تحریمند. برخی دلیل این امر را اتکاء اقتصاد ایران به صادرات نفت و یارانه‌ها می‌دانند. در حالی که روشن است تحریم‌ها اثرات قابل توجه بر کاهش صادرات، سخت شدن معاملات مالی، کاهش درآمدهای دولتی داشته است، در برخی از موارد هم بر صادرات برخی از کالاهای خاص تمرکز شده است. به دلیل وجود مشکلات ساختاری در اقتصاد ایران، محدودیت‌های تحریمی آسیب بیشتری به ایران در قیاس با کشوری فرضی تحمیل می‌کند که دارای اقتصادی با ثبات و فاقد مشکلات ساختاری است. از این رو، آثار تحریم‌ها در ایران دو منشاء دارد یکی آثاری که تحریم بر اقتصاد وارد کرده است و دیگری آثار ناشی از سوء مدیریت در مواجهه با آثار تحریم منبث از مشکلات ساختاری در کشور.^۲

1. Emirates National Oil Company.

۲. در فروردین ماه سال ۱۳۹۲ نایب رئیس اول مجلس شورای اسلامی در اظهار نظری برخی از مشکلات به وجود آمده را ناشی از سوء مدیریت در مواجهه با آثار تحریم دانست. این موضوع تا جایی اهمیت دارد که میزان اثرگذاری از سوی مقامی چنین در مجلس به ۳۰-۲۰ درصد محدود و باقی آثار را مرتبط با سوء مدیریت دانست. حتی در اسفند سال ۱۳۹۱ هم رئیس انجمن صادرکنندگان نفت، گاز و محصولات پتروشیمی،

- گذشته از منشاء آثار مهمترین تبعات تحریم در اقتصاد ایران را می‌توان به صورت زیر برشمرد:
- کاهش صادرات نفت. براساس آمارهای اطلاعاتی درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت گاهی تا حدود ۸۰ درصد از کل درآمدهای ارزش کشور و تا ۵۰ درصد از مخارج دولت را تامین می‌کرده است. همانگونه که بیان شد، تحریم‌های اقتصادی علیه ایران فروش نفت ایران را با کاهشی حدود ۶۰ درصد روبرو کرد (کاهش صادرات نفت از ۲/۵ میلیون بشکه در روز در سال ۲۰۱۱ به ۱/۱ میلیون بشکه در انتهای سال ۲۰۱۳). کاهش صادرات نفت ایران در دور جدید تشدید تحریم‌ها هزینه‌ای معادل ۱۰۰ میلیارد دلار به اقتصاد ایران وارد کرده است.
 - کاهش تولید نفت. همزمان با کاهش فروش، نفت فروش نرفته در تانکرهای نفتی در خلیج فارس ذخیره و حتی مخازن ذخیره‌سازی در سواحل ساخته شد؛ تا حدی که گزارش‌ها حاکی از آن است که تا خرداد ماه سال ۱۳۹۲ حدود ۳۰ میلیون بشکه در مخازن شناور ذخیره شد.^۱ تلاش دولت برای ذخیره‌کردن نفت تولیدی نشان از تلاش برای نگهداری ظرفیت تولید بود؛ زیرا بستن چاه‌های نفت به چاه‌ها آسیب می‌رساند و نگهداری چاه‌ها در یک سطح از تولید را پرهزینه می‌ساخت. لذا تولید کشور از حدود ۴ میلیون بشکه در روز به حدود ۲/۸-۲/۶ میلیون بشکه در روز در پایان سال ۲۰۱۱ کاهش یافت.^۲ البته بخشی از کاهش نفت به دلیل کاهش سرمایه‌گذاری در این بخش است. طی سال‌های ۲۰۱۰-۱۹۹۹ بیش از ۱۸۸/۱ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در پروژه‌های نفتی ایران صورت گرفت اما این رقم برای سال‌های پس از ۲۰۱۰ تنها ۵/۷ میلیارد دلار بوده است.
 - کمبود ارز. با تشدید تحریم‌ها نه تنها کاهش حجم صادرات نفت ایران به وقوع پیوست بلکه دریافت و استفاده از ارز حاصل از فروش نفت به آسانی امکان‌پذیر نبود. از بهمن ماه ۱۳۹۱ خریداران نفت ایران باید بهای نفت را با ارزهای محلی پرداخت می‌کردند. این امر سبب شد تا از حدود ۳/۴ میلیارد دلار فروش نفت ماهانه حدود ۱/۵ میلیارد دلار آن در حساب‌های خارجی انباشته شود.^۳ این امر دو مشکل برای اقتصاد ایران به بار آورد. اول آنکه به دلیل امکان‌پذیر نبودن ورود ارزهای مذکور به داخل کشور، کمبود ارز به وجود آمد که خود یکی از دلایل اصلی در تشکیل مرکز مبادلات ارزی بود. دوم آنکه استفاده از ارزهای ذخیره‌شده در کشورهای خریدار با توجه به مشکلات تعیین

حسن خسروجردی، اعلام کرد برخی از سیاست‌های خاص از سوی معدودی بانک و شرکت ملی نفت ایران منجر به توقف صادرات نفت به دست بخش خصوصی شده است. این امر ناشی از موانع مدیریتی است.

۱. این امر سبب شد تا در برهه‌ای از زمان در دولت دهم رویکرد مدیریت اقتضایی برای ارایه فرآورده‌های حاصل از تصفیه نفت مازاد با نرخ پایین‌تر در صنعت مطرح شود.

2. Gladstone, (2012).

3. Olster, (2013).

کالاهای وارداتی و حجم مناسب آن امری بسیار دشوار بود. صندوق بین‌المللی پول ذخایر خارجی ایران در پایان سال ۲۰۱۱ را معادل ۱۰۱ میلیارد دلاری پیش‌بینی کرد. با وجود این صندوق پیش‌بینی کرد ذخایر ایران در اواخر سال ۲۰۱۳ به حدود ۶۰ تا ۸۰ میلیارد دلار کاهش یافته است.

- کاهش تولید ناخالص داخلی. تحریم‌ها سبب شد تا اقتصاد ایران بیشترین کاهش رشد اقتصادی را طی دو دهه اخیر تجربه کند. تعداد زیادی از کسب‌وکارها با شکست روبرو شدند و وام‌های بازپرداخت‌نشده فروانی باقی ماندند. گزارش صندوق بین‌المللی پول در فروردین سال ۱۳۹۲ نشان داد که طی دوره یک ساله قبل از آن اقتصاد ایران با کاهش رشد ۱/۹ درصدی روبرو شد و پیش‌بینی کرد به احتمال زیاد ۱/۳ درصد دیگر تا انتهای سال ۱۳۹۲ بدان افزوده می‌شود. این در حالی است که پیش‌بینی کارشناسان در آمریکا کاهش رشد اقتصادی معادل ۸-۵ درصد در سال ۱۳۹۲ بود.^۱ با کاهش رشد اقتصادی در ایران نرخ بیکاری به حدود ۱۳ درصد افزایش یافت.
- کاهش ارزش پول ملی. با تشدید تحریم‌ها نرخ برابری ریال در برابر سایر ارزها افزایش یافت تا جایی که ریال نیمی از قدرت خرید خود را از دست داد که در فصول پیشین بحث شد.
- تورم. کاهش ارزش پول ملی در ایران منجر به تشدید تورم شد؛ به‌گونه‌ای که تورم از ۱۲/۴ درصد از سال ۱۳۸۹ به ۳۰/۵ درصد در سال ۱۳۹۱ رسید. دولت تلاش کرد با اعطای ارز مرجع به مواد غذایی تورم را کاهش دهد. غیر از افزایش نرخ ارز سایر دلایل تورم در این دوره را می‌توان سیاست‌های پولی، مالی، هدفمند کردن یارانه‌ها، کاهش تولید، بالا بودن نرخ بهره بانکی، هزینه‌های غیربازاری در بخش اقتصاد ایران و مانند این اشاره کرد.
- کاهش تولیدات صنعتی. با توجه به وابستگی بالای کارخانه‌ها در ایران به واردات مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای، تشدید تحریم‌ها با کاهش واردات این اقلام بر تولید کارخانه‌ها تاثیر نامطلوبی داشت. بیشتر کالاهای صنعتی مانند الکترونیکی، انواع خودرو سواری، اتوبوس و مینی‌بوس، کامیون‌ها و کشنده‌ها، کاغذ و تولید مانیتور با کاهش در تولید روبرو شدند. دسترسی کارخانه‌ها به منابع مالی با مشکل روبرو شد. گرانی مواد اولیه، کمبود این مواد و تامین نقدینگی مهمترین مشکلات کارخانه‌ها در ارتباط با تولید بوده است. تامین ارز برای نهاده‌های وارداتی با مشکل روبرو بود و تاخیرهای تامین ارز به کاهش بیشتر تولید منجر شد.
- البته متوقف شدن فعالیت شرکت‌های خارجی در ایران در خلال سال‌های ۹۰-۱۳۸۹ هم در کاهش تولیدات صنعتی بی‌تاثیر نبوده است. مهمترین شرکت‌هایی که فعالیت خود با ایران را متوقف کردند در جدول (۱-۲) آرایه شده است.

۱. البته صندوق بین‌المللی پول پیش‌بینی کرد اقتصاد ایران برای سال ۱۳۹۳ رشد اقتصادی معادل یک درصد را تجربه خواهد کرد.

جدول (۱-۲). خروج شرکت‌های بین‌المللی از ایران در سال ۹۰-۱۳۸۹

کشور	شرکت	فعالیت
هنگ‌کنگ	NYK	کشتیرانی
دانمارک	مرسک ^۱	کشتیرانی
آلمان	زیمنس	ارتباطات
	تیسن کروپ ^۲	فولاد و آسانسور
	دایملر ^۳	خودرو
	مونخ‌ری ^۴	بیمه
	آلیانتس ^۵	بیمه
	هانورری ^۶	بیمه
	ایتالیا	فینمکانیکا ^۷
ایرلند	اینگرسول رند ^۸	تجهیزات کارخانه‌ای
ژاپن	تویوتا	خودرو

۱. شرکت مرسک بزرگترین شرکت حمل و نقل دریایی در جهان است. مرکز این شرکت در کپنهاگ قرار دارد، اما دارای شعباتی در ۱۳۵ کشور جهان است و شمار کارکنانش بیش از ۱۰۸,۰۰۰ نفر می‌رسد.
۲. شرکت چندملیتی تولیدکننده فولاد و صنایع فلزی و یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان فولاد در جهان است. این شرکت در سال ۱۹۹۹ میلادی، از ادغام دو شرکت آلمانی «کروپ» و «تیسن» تشکیل شد.
۳. همان شرکت مرسدس بنز معروف در آلمان است که سومین خودروساز ثروتمند آلمان، سیزدهمین خودروساز بزرگ جهان و بزرگترین کامیون‌ساز جهان است. با افزایش تولید خودرو، دایملراز طریق شاخه‌ای از آن بنام خدمات مالی دایملر، کامیون می‌سازد و خدمات مالی را میسر می‌کند.
۴. شرکتی است آلمانی که عمدتاً در بیمه‌های تکامی فعالیت دارد و فعالیت خود را از سال ۱۹۸۰ آغاز کرده است.
۵. شرکت چندملیتی خدمات مالی است، که دفتر مرکزی آن در شهر مونخ آلمان قرار دارد. این شرکت، فعالیت‌های اقتصادی فراوانی دارد، ولی تمرکز اصلی آن، بر ارائه خدمات بیمه است.
۶. همان.
۷. (Finmeccanica) این شرکت یک هولدینگ است که از سال ۱۹۴۸ در زمینه‌های دفاعی و حمل و نقل در ایتالیا به فعالیت مشغول است.
۸. (Ingersoll-Rand Plc) این شرکت از سال ۱۸۷۱ در ایرلند مشغول به فعالیت است و در تولید تجهیزات مورد استفاده در صنایع کارخانه‌ای فعالیت دارد.

کشور	شرکت	فعالیت
کره جنوبی	کیا	خودرو
	هیوندای	خودرو
سوئیس	ABB ^۹	فنی و مهندسی
انگلستان	لویدز	بیمه
آمریکا	کاترپیلار	ساختمان سازی / معدن
	هانتزمن کراپ	ساخت محصولات شیمیایی
	KPMG	حسابداری
	ارنست و یانگ	
فرانسه	پژو	خودرو
	BNP پاریباس	بانکداری / مدیریت مالی
فنلاند	نوکیا	ارتباطات
هندوستان	گروه تاتا	فولاد، ارتباطات و خدمات

ماخذ: Kenneth Katzman, Iran Sanctions, 2011.

براساس اطلاعات جدول بسیاری از تولیدکنندگان بین‌المللی ارتباط خود را با بخش تولید ایران قطع کردند که این امر بر تامین اقلام سرمایه‌ای، کیفیت آن‌ها و مواردی مانند این اثر نامطلوب داشته است.

- کسری در پرداخت نقدی یارانه‌ها. با تشدید تحریم‌ها و کاهش بودجه دولت و محقق نشدن درآمدهای ناشی از فروش حامل‌های انرژی، پرداخت یارانه نقدی ۴۵۵۰۰ تومان به ۷۰ میلیون ایرانی کسری شدیدی به دولت تحمیل کرد. تامین این کسری خود آسیب‌های جدی به اقتصاد ایران وارد کرد. حجم کسری در هر ماه حدود ۱۵۰۰ میلیارد تومان عنوان شده است.

۱. ترکیبی از دو شرکت Asea سوئدی و شرکت Brown Boveri از سوئیس است. این دو شرکت در سال ۱۹۸۸ با هم ادغام شدند و شرکت ABB تشکیل شد. محصولات فشار قوی این شرکت در سوئد، محصولات ابزار دقیق از جمله سنسورها و کنترلرها در آلمان و سوییس و برخی محصولات فشار ضعیف از جمله کلیدها در ایتالیا تولید می‌شوند.

بسیاری از آثار تحریم خود ناشی از تغییراتی است که در فوق بدان اشاره شد. آنچه در این بخش مورد توجه است آثاری است که بخش صنعت، معدن و تجارت با تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها با آن مواجه خواهد شد.

فصل سوم

بررسی عملکرد واردات کالایی
با تأکید بر دوره تشدید تحریم‌ها

۱. مقدمه

بررسی آثار تحریم بر بخش تجاری به ویژه واردات حائز اهمیت فراوان است. در این خصوص، شاخص عملکرد تجاری (TPI)^۱ وضعیت هر کشور را در حوزه های مرتبط با تجارت مشخص می کند که شامل تصویر کلی تجارت، موقعیت تجاری و تغییرات و تحولات تجاری است. ارزش واردات و روند واردات، سهم هریک از گروه ها از کل واردات، متوسط رشد سالانه سرانه واردات، متوسط رشد سالانه ارزش نسبی یک واحد کالا و روند واردات به صادرات از مهمترین شاخص های مرتبط با بخش واردات در بررسی عملکرد تجاری محسوب می شوند که در ادامه به بررسی هریک از آن ها در ارتباط با اقتصاد ایران در دوره تشدید تحریم ها پرداخته شده است.

۲. ارزش و روند واردات

مجموع کالاهای وارداتی براساس اطلاعات و آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران در پایان سال ۱۳۹۱ به رقم ۵۳/۴ میلیارد دلار رسید. وزن کالاهای وارداتی به کشور در این سال از مرز ۳۹ میلیون تن گذشت. حجم و مبلغ واردات رسمی به کشور در دوره ۹۱-۱۳۸۸ در جدول (۱-۳) ارایه شده است.

جدول (۱-۳). حجم و مبلغ واردات رسمی به کشور در دوره ۹۱-۱۳۸۸

سال	واردات		تغییرات	
	ارزش (میلیارد دلار)	مقدار (میلیون تن)	ارزش	مقدار
۱۳۸۸	۵۵/۲	۵۱/۹	-	-
۱۳۸۹	۶۴/۴	۴۵/۳	۱۶/۵	-۱۲/۶
۱۳۹۰	۶۱/۸	۳۸/۳	-۴/۰۳	-۱۵/۴
۱۳۹۱	۵۳/۴	۳۹/۴	-۱۳/۵	۲/۸

ماخذ: گمرک ج.ا.ا.

طبق جدول (۱-۳)، واردات کالایی به کشور در سال ۱۳۸۸ معادل ۵۵/۲ میلیارد دلار بود که این رقم با افزایش ۱۶/۵ درصدی در سال ۱۳۸۹ به ۶۱۴/۴ میلیارد دلار رسید. مهمترین دلیل در افزایش ارزش واردات در این سال افزایش ۳۵ ردیف تعرفه در قیاس با سال ۱۳۸۸ از یکسو (۵۴۹۷ ردیف تعرفه در سال ۱۳۸۸ به ۵۵۳۲ ردیف تعرفه در سال ۱۳۸۹) و از سوی دیگر افزایش سهم ارزشی ردیف‌هایی از تعرفه بود که سهم بیشتری از وزن کالاهای وارداتی را به خود اختصاص دادند (به عنوان مثال ردیف تعرفه ۷۲۰۶۱۰۰۰ با شرح «شمش از آهن و فولاد غیرمزوج که در جای دیگر ذکر نشده» در سال ۱۳۸۹ به ترتیب سهمی معادل ۱۱/۰۳ و ۴/۵۶ درصد از ارزش و مقدار واردات را به خود اختصاص داد اما این ارقام برای سال ۱۳۸۸ به ترتیب ۸/۴۴ و ۳/۷۸ درصد بوده است. در سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ ارزش واردات به ترتیب با کاهش ۴/۰۳ و ۱۳/۵ درصدی روبرو شد که همزمان با اعمال تحریم‌های جدید و تشدید آن بود. تعداد ردیف‌های تعرفه‌ای وارداتی در سال‌های یادشده به ترتیب برابر با ۵۴۸۲ و ۵۲۸۷ تعرفه است که در قیاس با سال ۱۳۸۹ از منظر کمی کاهش یافته است.

حجم واردات به کشور در دوره مورد بررسی از ۵۱/۹ میلیون تن در سال ۱۳۸۸ به ۳۹/۴ میلیون تن در سال ۱۳۹۱ رسید. کاهش ۱۲/۶ درصدی واردات در سال ۱۳۸۹ با قطع واردات بنزین مرتبط است که در سال ۱۳۸۸ به تنهایی ۱۴/۹۲ درصد از کل واردات کشور را تشکیل می‌داد. در سال ۱۳۹۱ نیاز به کالاهای اساسی و نهاده‌های دامی در صدر فهرست واردات به کشور قرار گرفت. با توجه به وزن بالای این کالاها در این سال وزن واردات به کشور با افزایش روبرو شد. اعمال تحریم‌ها سبب شد تا نیازهای ضروری کشور، ردیف‌های تعرفه‌ای مرتبط با کالاهای و نهاده‌های اساسی در اولویت‌های اول برای ورود به کشور قرار گیرد. به عنوان مثال، تغییرات سهم ارزشی ردیف‌های وارداتی با سهم بیش از یک درصد در کل واردات در سال‌های ۹۱-۱۳۸۹ را می‌توان در جداول (۲-۳) مشاهده کرد.^۱

۱. سهم یک درصد به این دلیل انتخاب شد تا بتوان ارزیابی نسبی از وضعیت کالاهایی داشت که می‌توانند به تنهایی بیش از یک درصد در کل واردات را به خود اختصاص دهند.

جدول (۲-۳). ردیف‌های تعرفه با سهم وارداتی بیش از یک درصد در سال ۱۳۸۹

تعرفه	شرح تعرفه	ارزش (میلیارد دلار)	سهم وزنی (درصد)	سهم ارزشی (درصد)
۷۲۰۶۱۰۰۰	شمش از آهن و فولاد غیرممزوج، که درجای دیگر ذکر نشده	۲/۹۳	۱۱/۰۳	۴/۵۶
۱۰۰۵۱۰۲۰	دانه ذرت دامی	۱/۰۳	۸/۴۵	۱/۶۱
۷۲۰۸۳۹۰۰	محصولات از آهن یا فولاد غیرممزوج تخت و گرم نورد شده...	۱/۰۲	۸/۶۲	۱/۶
۹۸۸۷۰۳۳۸	قطعات منفصله جهت تولید خودروهای سواری	۰/۹۵	۰/۱۵	۱/۴۸
۱۰۰۶۳۰۰۰	برنج نیمه سفید شده یا برنج کامل سفید شده....	۰/۹۱	۲/۴	۱/۴۲
۲۳۰۴۰۰۰۰	کنجاله و سایر آخال‌های جامد از دانه سویا	۰/۸۵	۴/۲۳	۱/۳۲
۸۴۱۱۹۹۰۰	اجزاء و قطعات توربین‌های گازی (غیر از ردیف ۸۴۱۱۹۱۰۰)	۰/۷۸	۰/۰۷	۱/۲۱
۰۲۰۲۳۰۹۰	سایر قطعات گوشت بی‌استخوان یخ زده از نوع گاو	۰/۷۷	۰/۴	۱/۲
۳۰۰۴۹۰۹۰	سایر داروهای خرده فروشی که تولید داخلی ندارد	۰/۷۳	۰/۰۱	۱/۱۴
۱۷۰۱۱۱۰۰	قند و شکر از نیشکر تصفیه نشده بدون	۰/۷	۳/۷۱	۱/۰۹

ماخذ: محاسبات تحقیق.

بر اساس آمار در سال ۱۳۸۹، دوازده ردیف تعرفه هر یک سهمی بیش از یک درصد در کل واردات داشتند که مجموع سهم آن‌ها ۱۶/۶۳ از کل واردات را به خود اختصاص داد. این گروه از کالاهای وارداتی سهمی معادل ۳۴/۰۷ درصد از کل حجم واردات را نیز در اختیار دارند. آهن و فولاد، نهادهای دامی و کشاورزی از مهمترین اقلام واردتی کشور در سال ۱۳۸۹ بوده است.

جدول (۳-۳). ردیف‌های تعرفه با سهم وارداتی بیش از یک درصد در سال ۱۳۹۰

تعرفه	شرح تعرفه	ارزش (میلیارد دلار)	سهم وزنی (درصد)	سهم ارزشی (درصد)
۷۲۰۶۱۰۰۰	شمش از آهن و فولاد غیرممزوج که درجای دیگر ذکر نشده	۲/۳۹	۸/۸۵	۳/۸۷
۱۰۰۶۶۳۰۰۰	برنج نیمه سفید شده یا برنج کامل سفید شده ...	۱/۲۵	۳/۹۵	۲/۰۳
۱۰۰۵۱۰۲۰	دانه ذرت دامی	۱/۲۳	۸/۵۴	۲
۷۵۲۰۸۳۹۰۰	محصولات از آهن یا فولاد غیر ممزوج تخت و گرم نورد شده ..	۱/۱۳	۳/۹۳	۱/۸۴
۹۸۸۷۰۳۳۸	قطعات منفصله جهت تولید خودروهای سواری ...	۰/۸۱	۰/۱۴	۱/۳۲
۳۰۰۴۹۰۹۰	سایر داروهای خرده فروشی که تولید داخلی ندارد	۰/۷۶	۰/۰۱	۱/۲۳
۲۳۰۴۰۰۰۰	کنجاله و سایر آخال‌های جامد از دانه سویا	۰/۷۵	۴/۰۳	۱/۲۲
۱۷۰۱۱۱۰۰	قند و شکر از نیشکر تصفیه نشده بدون مواد خوشبوکننده ..	۰/۷۵	۳/۲	۱/۲۲
۲۰۲۳۰۹۰	سایر قطعات گوشت بی استخوان یخ زده از نوع گاو	۰/۷	۰/۳۴	۱/۱۵
۸۵۲۹۹۰۲۰	ماژول نمایشگر متشکل از صفحه Icd یا led پلازما ...	۰/۶۸	۰/۰۵	۱/۱۱
۱۵۰۷۱۰۰۰	روغن خام سویا حتی صمغ گرفته .	۰/۶۷	۱/۳۳	۱/۱
۲۷۰۴۰۰۲۰	کک و نیمه کک از لیگنیت	۰/۶۵	۳/۳۳	۱/۰۶
۸۷۰۱۲۰۰۰	تراکتورهای جاده‌ای برای نیمه تریلرها	۰/۶۲	۰/۲۲	۱/۰۱

ماخذ: محاسبات تحقیق

در سال ۱۳۹۰، سیزده ردیف تعرفه هریک سهمی بیش از یک درصد از کل واردات را به خود اختصاص داده‌اند. مجموع این ردیف‌های تعرفه‌ای سهمی معادل ۲۰/۱۶ درصد از کل واردات را در اختیار دارد. به لحاظ وزنی هم این کالاها سهمی معادل ۳۷/۹۲ درصد از حجم واردات را به خود اختصاص دادند. در این سال فولاد و آهن و محصولات مشتق از آنها، کالاهای اساسی همچون برنج و گوشت، نهاده‌های دامی، کک و نیمه کک از لیگنیت، قطعات خودرو از مهمترین کالاهای وارداتی به کشور بودند. اما در سال ۱۳۹۱ و با شدت یافتن تحریم‌ها علیه کشور تعداد ردیف‌های تعرفه با سهمی بیش از یک درصد

در کل واردات در عدد ۱۳ باقی ماند. مجموع سهم این ردیف‌های تعرفه از کل واردات حدود ۲۷/۷۸ شد که بیش از مجموع ردیف‌های تعرفه با سهمی بیش از یک درصد در سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰ است. این رقم نشان از درجه اهمیت این کالاهای برای کشور است که با شدت یافتن تحریم‌ها مقدار آن‌ها نیز افزایش یافته است. سهم وزنی ۵۹/۶۵ درصدی از کل مقدار واردات را می‌توان دلیلی در صحت این مدعا دانست.

جدول (۴-۳). ردیف‌های تعرفه با سهم وارداتی بیش از یک درصد در سال ۱۳۹۱

تعرفه	شرح تعرفه	ارزش (میلیارد دلار)	سهم وزنی (درصد)	سهم ارزشی (درصد)
۱۰۰۱۱۱۰۰	دانه گندم سخت	۲/۵۷	۱۶/۹۵	۴/۸۲
۷۲۰۶۱۰۰۰	شمش از آهن و فولاد غیر ممزوج که	۲/۰۱	۷/۴۷	۳/۷۷
۱۰۰۵۱۰۲۰	دانه ذرت دامی	۱/۸	۱۲/۴۷	۳/۳۷
۲۳۰۴۰۰۰۰	کنجاله (Oilcake) و سایر آخال‌های جامد ...	۱/۵۳	۶/۰۲	۲/۸۷
۱۰۰۶۳۰۰۰	برنج نیمه سفید شده (Semi milled Rice) ...	۱/۳۱	۳/۲۸	۲/۴۷
۱۷۰۱۱۱۰۰	شکر تصفیه نشده بدون اضافه کردن مواد خوشبوکننده ..	۱/۰۷	۴/۲۵	۲/۰۱
۳۰۰۴۹۰۹۰	سایر مکمل‌های دارویی خرده‌فروشی بدون مشابه داخلی	۰/۷۱	۰/۰۱	۱/۳۴
۸۵۲۹۹۰۲۰	ماژول نمایشگر متشکل از صفحه لید یا لید پلاسما ...	۰/۶۷	۰/۰۴	۱/۲۷
۱۵۰۷۱۰۰۰	روغن خام سویا حتی صمغ گرفته	۰/۶۵	۱/۲۷	۱/۲۲
۱۵۱۱۹۰۲۰	R.B.D پالم اولئین در ظرف ۲۰۰ لیتری و بیشتر	۰/۶۴	۱/۴۱	۱/۲۲
۷۲۰۸۳۹۰۰	محصولات از آهن یا فولاد غیر ممزوج تخت و گرم ...	۰/۶۴	۲/۳۵	۱/۲۱
۱۰۰۳۹۰۰۰	جو با استثنای دانه جو	۰/۶۱	۴/۰۶	۱/۱۵
۸۷۰۳۲۴۰۰	وسایل نقلیه با موتور پیستونی درونسوز تناوبی	۰/۵۷	۰/۰۷	۱/۰۷

طبق جدول فوق، واردات گندم در سال ۱۳۹۱ به‌تنهایی ۴/۸۲ درصد از کل ارزش واردات کشور و معادل ۱۶/۹۵ درصد از کل مقدار واردات را به خود اختصاص داد. کالاهای اساسی برنج، نهاده‌های تولیدی همچون آهن و فولاد، ذرت، کنجاله، روغن خام و پالم مهمترین اقلام وارداتی به کشور طی سال مورد بررسی بوده است.

افزایش و یا کاهش واردات اسمی می‌تواند به دلیل تغییر در قیمت‌های جهانی، نرخ‌های تعرفه و تغییرات نرخ ارز باشد. برای بررسی دقیق‌تر در این ارتباط لازم است در ابتدا با استفاده از ارقام واردات اسمی و متوسط نرخ‌های تعرفه داخل، تورم جهانی و تغییرات نرخ ارز، نرخ رشد واردات حقیقی استخراج شود (جدول ۳-۵).

جدول (۳-۵). حجم و مبلغ واردات رسمی به کشور در دوره ۹۰-۱۳۸۸ *

سال	نرخ رشد واردات اسمی (درصد)	تورم جهانی	تغییرات متوسط تعرفه (درصد)	تغییرات نرخ دلار (درصد)	نرخ رشد واردات حقیقی (درصد)
۱۳۸۸	-۶/۴	۲/۳۶	۶/۱۸	۲/۱	-۱۷/۰۴
۱۳۸۹	۱۶/۵	۴/۳۵	۴/۴۷	۴/۲	۳/۴۸
۱۳۹۰	-۴/۰۳	۵/۶۳	۰/۰۴	۵	-۱۴/۹۷

ماخذ: محاسبات تحقیق.

* با توجه به آنکه نرخ دلار در سال ۱۳۹۱ با جهش قابل توجهی روبرو شد، نتایج حاصل از این روش برای سال ۱۳۹۱ گمراه‌کننده به‌دست می‌آید. از این رو، محاسبات تا انتهای سال ۱۳۹۰ ارایه شده است. تغییر ارزشی واردات در سال ۱۳۹۱ نسبت به سال ۱۳۹۲ در جدول (۲-۱) ارایه شده است.

طبق جدول (۳-۵)، واردات حقیقی در سال‌های ۱۳۸۸، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ با کاهش روبرو شده است. میزان کاهش در سال ۱۳۹۱ و با توجه به افزایش ۹۹ درصدی دلار با کاهش محسوسی روبرو شد. از مشخص است نرخ ارز بیشترین تأثیر را بر تغییرات واردات حقیقی در کشور دارد.

۳. سهم کشورها در واردات کالایی به کشور

بررسی سهم کشورها در واردات ایران تا حدودی نشان‌دهنده تغییرات مولفه‌های اقتصادی و غیراقتصادی بر جریان تجارتی وارداتی است و از طرفی تغییرات جریان تجارتی با آثار تحریم را نشان می‌دهد. جدول (۳-۶) کشورهای را نشان می‌دهد که سهمی بیش از یک درصد در کل تجارت با ایران دارند.

جدول (۳-۶). کشورهای با سهم بیش از یک درصد در کل ارزش واردات کشور

سهم	۱۳۹۱	سهم	۱۳۹۰	سهم	۱۳۸۹	سهم	۱۳۸۸
۱۹/۹	امارات	۳۱/۹	امارات	۳۲/۹	امارات	۲۹/۳	امارات
۱۵/۳	چین	۱۲	چین	۹	چین	۸/۸	چین
۹	جمهوری کره	۷/۷	جمهوری کره	۷/۱	آلمان	۸/۵	آلمان
۸/۵	ترکیه	۵/۶	آلمان	۶/۲	ترکیه	۶/۳	جمهوری کره
۶/۴	سوئیس	۵/۴	ترکیه	۵/۹	سوئیس	۳/۹	سوئیس
۵/۳	آلمان	۴/۱	سوئیس	۵/۷	جمهوری کره	۳/۷	ترکیه
۳/۸	هند	۳	فرانسه	۳/۲	فرانسه	۳/۴	ایتالیا
۳/۸	هلند	۲/۸	سنگاپور	۲/۷	ایتالیا	۳/۲	هند
۳/۳	فدراسیون روسیه	۲/۷	ایتالیا	۲/۴	ژاپن	۳/۱	فرانسه
۲	ایتالیا	۲/۱	ژاپن	۲	هند	۳	انگلستان
۱/۹	سنگاپور	۲/۱	هند	۱/۸	سنگاپور	۲/۶	ژاپن
۱/۸	فرانسه	۱/۶	سوئد	۱/۸	فدراسیون روسیه	۲	هلند
۱/۳	اتریش	۱/۳	هلند	۱/۶	هلند	۱/۸	فدراسیون روسیه
۱/۱	ژاپن	۱/۳	اتریش	۱/۳	سوئد	۱/۸	سنگاپور
۱/۱	برزیل	۱/۳	فدراسیون روسیه	۱/۱	انگلستان	۱/۳	اتریش
۱	مالزی	۱/۱	بلژیک	۱/۱	اتریش	۱/۱	برزیل
۱	قبرس	۱	منطقه آزاد چابهار	۱	بلژیک	۱/۱	سوئد
۱	منطقه آزاد چابهار	۱	برزیل	۱	برزیل	۱	بلژیک
				۱	منطقه آزاد چابهار		
۸۷/۶		۸۷/۹		۸۸/۸		۸۵/۸	جمع

طبق جدول فوق، امارات همواره بیشترین سهم را در واردات ایران داشته است. با وجود این، سهم این کشور در سال ۱۳۹۱ و با تشدید تحریم‌ها به شدت کاهش یافت. همزمان با کاهش سهم امارات سهم چین به عنوان دومین شریک تجاری عمده وارداتی افزایش قابل ملاحظه‌ای را تجربه کرد. در سال ۱۳۹۰ جمهوری کره، یکی از خریداران نفت از ایران، شریک سوم تجاری ایران بود و در سال ۱۳۹۱ ترکیه هم به جمع این کشورها پیوست. در مجموع حدود ۲۰ کشور بیشترین سهم را در واردات ایران دارند. بررسی ترکیب مهمترین اقلام وارداتی از ۵ کشور اول در ادامه بررسی شده است.

۳-۱. اقلام مهم وارداتی از امارات متحد عربی

امارات به عنوان اولین شریک تجاری ایران در سال ۱۳۹۱ شانزده ردیف تعرفه‌ای با سهم ارزشی بزرگتر یا مساوی یک درصد به ایران صادر کرد.

جدول (۷-۳). اقلام مهم وارداتی از کشور امارات با سهم ارزشی بیش از یک درصد (۱۳۹۱)

سهم ارزشی	سهم وزنی	اولویت	شرح تعرفه
۳/۹۳	۰/۳	۱۰	وسایل نقلیه با موتور پیستونی درونسوز تناوبی جرقه ای - احتراقی ... (۱۵۰۰ تا ۳۰۰۰)
۳/۹	۱۵/۹۶	۱	دانه ذرت دامی
۳/۸۲	۹/۷۴	۳	شمش از آهن و فولاد غیرمزوج که در جای دیگر ذکر نشده
۳/۸	۹/۱۲	۱	شکر تصفیه نشده بدون اضافه کردن مواد خوشبو کننده یا مواد رنگ کننده از نیشکر
۳/۰۴	۰/۳۹	۱۰	وسایل نقلیه با موتور پیستونی درونسوز تناوبی جرقه ای - احتراقی (۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰)
۲/۶۶	۰/۰۴	۹	ماشین های خودکار داده پرداز شخصی (Pc) کیفی (Note Book)
۲/۵۸	۰/۲۲	۸	اجزاء و قطعات توربین های گازی (غیر از ردیف ۸۴۱۹۱۰۰)
۲/۲۴	۰/۷۱	۱	سایر قطعات گوشت بی استخوان یخ زده از نوع گاو
۱/۲	۵/۳۳	۱	کنجاله (Oilcake) و سایر آخالک های جامد، حتی خرد شده یا به هم فشرده
۱/۶۶	۲/۷۴	۱	برنج نیمه سفید شده یا برنج کامل سفید شده حتی صیقلی یا براق شده

شرح تعرفه	اولویت	سهم وزنی	سهم ارزشی
کره بسته‌بندی شده به صورت بسته‌های بیش از ۵۰۰ گرم	۱	۰/۵۴	۱/۵۳
سایر واحدهای پردازش عددی غیر از شماره های ۸۴۷۱۴۹ یا ۸۴۷۱۴۹ ...	۶	۰/۰۱	۱/۴۵
واحدهای حافظه ماشین‌های خودکار داده پرداز	۶	۰/۰۱	۱/۳۸
قوطی و جعبه چند لایه به هم فشرده از لایه‌های متفاوت برای بسته‌بندی مواد غذایی	۴	۰/۳۹	۱/۳۴
دامپرها برای استفاده در خارج از شاهراه‌ها با وزن ناخالص بیش از ۳۰ تن	۹	۰/۱۶	۱/۰۷
گوشی تلفن همراه	۹	۰/۰۱	۱

ماخذ: محاسبات تحقیق.

طبق جدول «اتومبیل» (اولویت دهم)، «دانه ذرت دامی» (اولویت اول) و «شمش از آهن و فولاد غیرممزوج» (اولویت سوم) رتبه‌های اول تا سوم واردات از امارات را به خود اختصاص داده‌اند. بیشتر کالاهای وارداتی از امارات در سال ۱۳۹۱ اولویت اولند. این کشور نقش قابل توجهی در واردات این گروه کالایی به ایران داشته است.

با تشدید تحریم‌ها در سال ۱۳۹۱ تغییراتی در اقلام عمده وارداتی از کشور امارات ثبت شد. ردیف تعرفه‌ای «شمش از آهن و فولاد غیرممزوج که درجای دیگر ذکر نشده» از رتبه نخست به رتبه سوم کاهش یافت. سهم واردات این گروه از ۶/۹۵ درصد کل واردات از امارات در سال ۱۳۹۰ به ۳/۸۲ درصد در سال ۱۳۹۱ رسید. دانه ذرت دامی رتبه دوم را حفظ کرد. «برنج نیمه سفید شده یا برنج کامل سفید شده» هرچند یکی از اقلام مهم واردات از امارات باقی ماند، با کاهش در ارزش روبرو شد (از ۳/۱ درصد از کل واردات از امارات به ۱/۶۶ درصد). بیشترین ردیف‌های تعرفه‌ای جدید در اقلام اساسی واردات از امارات مربوط به اولویت اولند.

۲-۳. اقلام مهم وارداتی از چین

چین با سهم ۱۵/۳ درصد در کل واردات ایران در سال ۱۳۹۱ یکی از شرکای مهم تجاری ایران به شمار می‌رود. نقش چین از این حیث اهمیت دارد که یکی از معدود کشورهای مجاز در خرید نفت از ایران حتی در دوره تشدید تحریم‌ها بود. بنابراین، یکی از تأمین‌کنندگان منابع مهم ارزی کشور به شمار می‌رفت. با توجه به حجم بالای واردات از چین و وجود ارزهای نفتی در این کشور، امکان مبادله با آن

افزایش یافت و توانست سهم خود را تنها در يك سال ۹۱-۱۳۹۰ معادل ۳/۳ درصد افزایش دهد. اقلام عمده وارداتی از چپی طی این دوره با تغییرات زیادی روبرو شد. در انتهای سال ۱۳۹۱ تنها ردیف‌های تعرفه ۷۳۰۴۲۹۰۰ (سایر لوله‌ها برای جداره سازی یا لوله‌گذاری برای استخراج نفت یا گاز) و ۸۷۰۱۲۰۰۰ (تراکتورهای جاده‌ای برای نیمه تریلرها) جزء اقلام عمده باقی ماند و سایر ردیف‌های با سهم بیش از يك درصد در کل واردات از چین تغییر کرد (جدول ۸-۳).

جدول (۸-۳). اقلام مهم وارداتی از کشور چین با سهم ارزشی بیش از يك درصد (۱۳۹۱)

شرح تعرفه	اولویت	رشد ارزشی کل ۱۳۹۰ به ۱۳۹۱	سهم وزنی	سهم ارزشی
سایر لوله‌ها برای جداره سازی یا لوله‌گذاری برای استخراج نفت یا گاز	۷	۱۴۲	۳/۹	۲/۹
سایر ماشین‌ها و دستگاه‌های مکانیکی با کار خاص غیرمذکور در جای دیگر	۸	۱۱	۰/۸	۱/۲
تراکتورهای جاده‌ای برای نیمه تریلرها	۹	-۶۶	۰/۴	۱/۲
الکترودهای زغالی برای کوره‌ها	۷	-۸۱	۱/۵	۱/۲
قطعات منفصله تولید خودروهای سواری، با ساخت داخل ۱۵٪ الی ۱۶٪ جز لاستیک	۶	۳۸	۰/۴	۱/۱
پلی استارین قابل انبساط و مقاوم در برابر آتش	۳	۹	۱/۴	۱/۱
موتور پیستونی درونسوز برای وسایل نقلیه فصل ۸۷ جز	۷	-۶۰	۰/۳	۱/۱
ماژول نمایشگر متشکل از صفحه lcd یا led پلاسما فقط دارای برد آدرس دهی	۵	۷	۰/۱	۱/۱
محصولات از آهن یا فولاد غیر ممزوج تخت و گرم نورد شده به شکل غیر طومار یا پهنای ۶۰۰ mm یا بیشتر به ضخامت بیشتر از ۱۰ میلی متر و عرض بیشتر از ۱۸۵ میلی متر	۵	۸۶	۱/۲	۱

ماخذ: محاسبات تحقیق.

طبق جدول فوق عمده واردات با سهم ارزشی بیش از يك درصد مرتبط با بخش تولیدی در کشور بود که سهم گروه هفت بیش از سایر گروه‌ها است. کاهش واردات از سایر کشورها و نیز امکان خرید با توجه به ذخایر ارزی در کشور چین سبب شد تا در واردات برخی از اقلام با رشد قابل توجه روبرو شود (البته

باید به تعرفه، رشد ارز و تورم چین در تحلیل‌ها دقت شود). خرید لوله‌های مورد نیاز برای استخراج نفت و گاز با بیشترین رشد در واردات روبرو شد. با توجه به تحریم شدید صنعت نفت و گاز ایران این فرصت مناسب برای خرید اقلام سرمایه‌ای مورد نیاز در تولید و صادرات نفت و گاز به شمار می‌رفت. ساخت خودرو در ایران بیش از پیش به واردات از چین وابسته شد و قطعات منفصله تولید خودروهای سواری یکی از اقلام مهم وارداتی از چین بود. با توجه به آنکه امکان استفاده از ذخایر ارزی در چین با سهولت بیشتری نسبت به سایر کشورها فراهم بود، تولیدکنندگان برای واردات اولویت‌های ۳ تا ۹ بر این کشور تمرکز داشته‌اند؛ البته با نرخ مبادله‌ای.

۳-۳. اقلام مهم وارداتی از کره جنوبی

کره جنوبی سومین شریک عمده تجاری ایران در واردات در سال ۱۳۹۱ بود. این کشور در سال ۱۳۸۹ رتبه ششم را در واردات ایران داشت که با تشدید تحریم و امکان تامین ارز از این کشور (به عنوان یکی از خریداران نفت ایران) در ۱۳۹۰ رتبه سوم را با سهمی معادل ۷/۷ درصد به خود اختصاص داد. این کشور در سال ۱۳۹۱ ضمن حفظ رتبه سوم، سهم خود را از بازار واردات ایران ۱/۳ درصد ارتقاء داد. اقلام مهم وارداتی از کره جنوبی با سهم ارزشی بیش از یک درصد در جدول (۳-۹) ارایه شده است.

جدول (۳-۹). اقلام مهم وارداتی از کشور کره جنوبی با سهم ارزشی بیش از یک درصد (۱۳۹۱)

شرح تعرفه	اولویت	سهم وزنی	سهم ارزشی
ماژول نمایشگر متشکل از صفحه LCD یا LED پلاسما فقط دارای برد آدرس دهی	۵	۰/۳	۶/۴
شمش از آهن و فولاد غیرممزوج که درجای دیگر ذکر نشده	۳	۱۴/۸۵	۴/۹
یخچال فریزرهای مجهز به درب‌های خارجی مجزا جداگانه	۱۰	۱/۱۳	۲/۹
وسایل نقلیه با موتور پیستونی درونسوزتناوبی جرقه ای- احتراقی باحجم سیلندر ۱۵۰۰ تا ۱۰۰۰	۱۰	۰/۵۷	۲/۹
محصولات از آهن یا فولاد غیرممزوج تخت و گرم نوردشده به شکل طومار با پهنا ۶۰۰mm یا کمتر به ضخامت کمتر از ۳mm	۴	۷/۸۷	۲/۷
سایر پلی اتیلن گرید لوله با چگالی ۹۴ درصد یا بیشتر بجز نوع پودری	۴	۲/۸۸	۲/۳
پلی اوره تان‌ها به اشکال ابتدائی	۳	۱/۵۷	۱/۹

سهم ارزشی	سهم وزنی	اولویت	شرح تعرفه
۱/۹	۰/۳۳	۱۰	وسائل نقلیه با موتور پیستونی درونسوز تناوبی جرقه‌ای - احتراقی باحجم سیلندر، ۱۵۰ تا ۳۰۰
۱/۷	۳/۰۹	۵	محصولات از آهن یا فولاد غیر ممزوج تخت نورد شده، بایه‌های حداقل ۶۰۰mm
۱/۶	۲/۸۳	۵	محصولات از آهن یا فولاد غیر ممزوج تخت فقط سردنورد شده بشکل طومار، بایه‌های
۱/۴	۰/۶۹	۸	انواع بیل مکانیکی نوبه قدرت ۱۱۵۵ سب بخار و کمتر با قابلیت چرخش فوقانی ۳۶۰ درجه
۱/۴	۰/۱۷	۶	ترمزها و ترمزها خودروها غیر از لنت‌های ترمز سوار شده در سواری، سواری کار ...
۱/۲	۲/۶	۴	سایر کاغذ و مقواهای چند لایه عایق رطوبت غیر مذکور
۱/۲	۰/۸۱	۳	ایزوسیانات‌ها
۱/۲	۰/۶	۸	بیل‌های مکانیکی نوبا قابلیت چرخش ۳۶۰، نو، قدرت بیش از ۱۵۵ اسب بخار
۱/۲	۱/۲۴	۳	پلی استایرن قابل انبساط و مقاوم در برابر آتش
۱/۱	۱/۵۳	۴	گرید بطری (پلی اتیلن ترفتالات)
۱/۱	۳/۱۲	۵	کاغذ و مقوای اندوده یا کائولن یا با سایر مواد غیر آلی که در جای دیگر مذکور نباشد
۱/۱	۰/۴۴	۷	تایر بادی نواز کائوچو برای اتومبیل سواری (استیشن، واگن و اتومبیل‌های مسابقه)
۱	۲/۲۴	۵	محصولات از آهن یا فولاد غیر ممزوج تخت و گرم نورد شده بشکل غیر طومار
۱	۲/۸۱	۵	میله‌های گرم نورد شده از آهن یا فولاد غیر ممزوج به صورت کلاف با قطر کمتر از ۹ mm

ماخذ: محاسبات تحقیق.

با توجه به اطلاعات واردات ایران از کره جنوبی در سال ۱۳۹۱، عمده اقلام وارداتی از این کشور مربوط به بخش‌های تولیدی است. این کشور هم مانند چین در تامین اقلام مورد نیاز در تولید نقش مهمی داشته است. البته تغییراتی فراوانی در اقلام و سهم آن‌ها از واردات به وقوع پیوسته است. به عنوان نمونه «ماژول نمایشگر متشکل از صفحه LCD یا LED پلاسما فقط دارای برد آدرس دهی» در سال ۱۳۹۰ جزء اقلام با سهم بالای یک درصد در واردات از کره نبودند. در حالی که در سال ۱۳۹۱ این ردیف تعرفه‌ای بیشترین سهم را از واردات کره به خود اختصاص داد. سهم ردیف تعرفه‌ای «یخچال فریزرهای مجهز به درهای خارجی مجزا جداگانه» هم از یک درصد در سال ۱۳۹۰ به ۲/۹ درصد از کل واردات از کره تبدیل

شده است (با آنکه جزء اولویت دهم بود اما سهم آن از کل واردات افزایش یافت؛ این در حالی بود که تولید انواع بیخچال و فریزر در داخل از ۱۰۳۸/۴ هزار دستگاه به ۹۵۱ هزار دستگاه رسید.

۴-۳. اقلام مهم وارداتی از ترکیه

ترکیه همواره یکی از شرکاء مهم تجاری کشور در بخش واردات بوده است. سهم این کشور از ۵/۴ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۸/۵ درصد در سال ۱۳۹۱ افزایش یافت و با توجه به آنکه نقشی مهم در مقابله با تحریم‌های مالی به کشور داشت نقشی مهم در جریان تجاری کشور در سال ۱۳۹۱ داشته است. آمار و اطلاعات اقلام عمده وارداتی ایران از ترکیه با سهم ارزشی بیش از یک درصد در سال ۱۳۹۱ در جدول (۱۰-۲) ارایه شده است.

آمار و اطلاعات جدول (۱۰-۳) نشان می‌دهد تنها شش مورد از کالاهای با سهم بیش از یک درصد در سال ۱۳۹۱ با سال ۱۳۹۰ مشابهت دارد و بسیار از اقلامی که در سال ۱۳۹۰ جزء اقلام مهم وارداتی از ترکیه بود دیگر در سال ۱۳۹۱ جزء اقلام اصلی نبودند. «شمش از آهن و فولاد» همچنان واردات اصلی از کشور ترکیه است که در سال ۱۳۹۱ با افزایش ۶/۶ درصدی در قیاس با سال ۱۳۹۰ به ۱۳/۱ درصد رسید. «دانه گندم سخت» به دلیل مشکلات ورود کالا به سبب تحریم رتبه دوم کالاهای وارداتی از ترکیه را به خود اختصاص داده است که با توجه به هم مرز بودن ایران با ترکیه این کالا از طریق ترانزیت زمینی وارد کشور شده است.

جدول (۱۰-۳). اقلام مهم وارداتی از کشور ترکیه با سهم ارزشی بیش از یک درصد (۱۳۹۱)

سهم ارزشی	سهم وزنی	اولویت	شرح تعرفه
۱۳/۱	۲۶/۲	۳	شمش از آهن و فولاد غیرمزوج که درجای دیگر ذکر نشده
۴/۷	۱۵/۶	۱	دانه گندم سخت
۱/۵	۲/۷	۹	موز سبزه تازه یا خشک کرده
۱/۵	۳	۱	کنجاله (Oilcake) و سایر آخال‌های جامد، حتی خردکنده یا به هم فشرده
۱/۴	۰/۸	۱	گوشت مرغ و خروس از نوع خانگی بریده نشده بصورت قطعات و یخ‌زده
۱/۴	۲/۵	۹	سایر تخته‌های فیبری از چوب یا سایر مواد چوبی با تراکمی بیش از ۵۰/۵ گرم بر سانتی متر مکعب

شرح تعرفه	اولویت	سهم وزنی	سهم ارزشی
جوباستننای دانه جو	۳	۴/۹	۱/۴
قطعات منفصله تولید خودروهای سواری با ساخت داخل ۱۶-۱۵ درصد جزلاستیک	۶	۰/۲	۱/۲
دسته الیاف از رشته‌های سنتتیک از آکرلیک یا مدآکرلیک	۴	۰/۵	۱/۱
پروفیل بامقطع از آهن یا فولاد غیر ممزوج فقط گرم نورد شده گرم کشیده شده یا اکستروژنه شده...	۹	۲	۱/۱
توتون و تنباکو برای پیپ یا پیچیدن سیگار حتی به هر نسبت دارای بدل توتون و تنباکو	۵	۰/۲	۱

ماخذ: محاسبات تحقیق.

طبق آمار مندرج در جدول بیشترین واردات از ترکیه در «شمش از آهن و فولاد غیر ممزوج که در جای دیگر ذکر نشده» است که براساس اطلاعات تکمیلی مبداء تولید این کالا کشور ترکیه نیست. همین‌طور در مورد واردات دانه گندم سخت هم کشور از ترکیه برای واردات این محصول استراتژیک به کشور استفاده کرده است.

۳-۵. اقلام مهم وارداتی از سوئیس

سوئیس در سال ۱۳۹۰ رتبه ششم و در سال ۱۳۹۱ با سهمی معادل ۶/۴ درصد از کل واردات کشور رتبه پنجم را در اختیار داشته است. مهم‌ترین اقلام وارداتی ایران از سوئیس در سال ۱۳۹۰ دانه ذرت دامی (با سهمی معادل ۱۹/۹ درصد از کل واردات)، قند و شکر از نیشکر تصفیه نشده بدون مواد خوشبوکننده یارنگ‌کننده (با سهمی معادل ۱۲/۳ درصد از کل واردات) و کنجاله و سایر آخال‌های جامد از دانه سویا (با سهمی معادل ۱۰/۳ درصد از کل واردات) بوده است. اقلام مهم وارداتی از این کشور در سال ۱۳۹۱ با سهمی بیش از یک درصد در جدول (۱۱-۳) ارائه شده است.

جدول (۱۱-۳). اقلام مهم وارداتی از کشور سوئیس با سهم ارزشی بیش از یک درصد (۱۳۹۱)

شرح تعرفه	اولویت	سهم وزنی	سهم ارزشی
دانه ذرت دامی	۱	۴۳/۳	۲۶/۵
دانه گندم سخت	۱	۲۸/۱	۱۹/۳

سهم ارزشی	سهم وزنی	اولویت	شرح تعرفه
۱۱/۳	۱۰/۴	۱	شکر تصفیه نشده بدون اضافه کردن مواد خوشبو کننده یا مواد رنگ کننده از نیشکر
۷/۹	۷/۴	۱	کنجاله (Oilcake) و سایر آخال‌های جامد، حتی خردکنده یا به هم فشرده...
۵	ناچیز	۲	سایر مکمل‌های دارویی برای خرده فروشی که تولید داخلی مشابه ندارند
۳	۴/۵	۳	جو با استثنای دانه جو
۲/۲	۱/۸	۱	دانه لوبیای سویا حتی به صورت خرد شده
۲	۰/۹	۱	روغن خام سویا حتی صمغ گرفته
۱/۶	۱/۵	۴	محصولات از آهن یا فولاد غیرمزوج تخت و گرم نورد شده بشکل طومار...
۱/۵	ناچیز	۱	اجزاء و قطعات متفرعات اشیاء و دستگاه‌های مشمول ۹۰۲۱
۱/۴	ناچیز	۲	آنتی‌سرم‌ها دیگر مشتقات خونی و محصولات مصونیت بخش
۱/۲	ناچیز	۹	سیگار حاوی توتون
۱/۲	ناچیز	۸	سایر ماشین‌ها و دستگاه‌های مکانیکی با کار خاص غیرمذکور در جای دیگر

ماخذ: محاسبات تحقیق.

طبق جدول، اقلام عمده وارداتی از سوئیس عمدتاً اولویت‌های اول و دومند و از این حیث جزء کالاهای ضروری محسوب می‌شوند. بخش غالب این اقلام جزء اقلام وارداتی سال ۱۳۹۰ هم به‌شمار می‌روند. در سال ۱۳۹۱ «دانه گندم سخت» با سهم ۱۹/۳ درصد از کل واردات از سوئیس رتبه دوم را به خود اختصاص داده است که این امر با توجه به نیاز کشور به این محصول و امکان دور زدن تحریم از این کشور رخ داده است. در خصوص سایر موارد تغییرچندانی در ماهیت کالاهای وارداتی از سوئیس وجود ندارد.

۴. تغییر در ارزش و مقدار واردات از شرکای اصلی وارداتی و خریداران نفت از ایران

همانگونه که در بخش پیشین مشخص شد کشورهای امارات متحد عربی، چین، کره جنوبی، ترکیه و سوئیس پنج شریک اصلی وارداتی کشور به‌شمار می‌روند. بررسی تغییر میزان و ارزش واردات کشور در دوره تشدید تحریم‌ها نشان می‌دهد که این کشورها در دوره تشدید تحریم‌ها با چه تغییراتی در صادرات به ایران روبرو بوده‌اند.

جدول (۱۲-۳). تغییر در مقدار و ارزش واردات ایران از شرکای اصلی وارداتی (۱۳۹۱ نسبت به سال ۱۳۹۰)

کشور	ارزش واردات ۱۳۹۱ (میلیارد دلار)	تغییر در وزن واردات نسبت به سال ۱۳۹۰	تغییر در ارزش واردات نسبت به سال ۱۳۹۰
۱ امارات	۱۰/۲۲	-۵۱/۸	-۴۱/۶
۲ چین	۸/۱۸	۱۰/۹	۹/۹
۳ کره جنوبی	۴/۸۳	-۲۸/۸	۱/۶
۴ ترکیه	۳/۷۸	۵۱/۲	۲۲/۸
۵ سوئیس	۳/۳۹	۸۶/۵	۳۵
۶ ژاپن	۰/۵۹	-۷۱/۱	-۵۴/۹
۷ هندوستان	۲/۰۵	۱۰/۷	۷۳/۴
۸ سریلانکا	۲/۱۹	۶۹۹۱/۴	۲۹۰۱/۵
۹ آفریقای جنوبی	۰/۰۳	-۴۱/۷	-۳۳
۱۰ مالزی	۰/۵۲	۱۰/۵	-۲/۸
۱۱ بلژیک	۰/۲۲	-۸۱	-۶۶/۳
۱۲ اسپانیا	۰/۴۴	-۳۸/۸	-۱۷/۴
۱۳ یونان	۰/۰۱	-۵۱/۸	-۳۶/۳
۱۴ ایتالیا	۱/۰۸	-۳۲/۲	-۳۵/۸
۱۵ هلند	۲/۰۳	۳۶۶/۷	۱۵۸/۹
۱۶ لهستان	۰/۰۳	-۶۰/۵	-۳۵/۴
۱۷ چک	۰/۰۴	۲۵/۹	۲۶/۷

ماخذ: محاسبات تحقیق.

طبق جدول، از پنج کشور دارای بیشترین واردات به ایران کشورهای چین، کره جنوبی، ترکیه و سوئیس به ترتیب با افزایش ۹/۹، ۱/۶، ۲۲/۸ و ۳۵ درصد در ارزش واردات روبرو شده‌اند. افزایش واردات از ترکیه و سوئیس ارتباط مستقیم با سیاست مقابله با تحریم‌ها و مجراهایی دارد که می‌توانستیم

کالا و ارزش را انتقال دهیم. هرچند ژاپن یکی از خریداران نفت ایران بود، واردات کالا از این کشور با کاهش شدید ۵۴/۹ درصدی روبرو شد که خود ضرورت تغییر در روش‌های خرید و تأمین ارز در واردات را نشان می‌دهد. هندوستان افزایش ۷۳/۴ درصدی صادرات به ایران را تجربه کرد با وجود اینکه مجموع صادراتش به ایران بیشتر از ۲/۰۵ میلیارد دلار نبود. چون تأکید بیشتری بر تأمین اقلام ضروری و اساسی مربوط به اولویت‌های اول و دوم از طریق هندوستان قرار گرفت، واردات از این کشور از لحاظ وزنی ۱۰۷ درصد افزایش یافت.

۵. نحوه حمل کالاهای وارداتی

کالاهای وارداتی رسمی به کشور از طریق پستی، ریلی، دریایی، زمینی، هوایی و ترکیبی از این روش‌ها وارد کشور می‌شود. پیش از تحریم حمل‌ونقل دریایی بیشترین سهم را در واردات کشور داشت؛ چراکه هزینه کمتری در قیاس با سایر روش‌های حمل دارد و با توجه به مبادی واردات به کشور امکان واردات از این روش با سهولت بیشتری امکان پذیر است جدول (۱۳-۳).

جدول (۱۳-۳). سهم روش‌های حمل‌ونقل از کل واردات کشور (درصد)

	نحوه حمل	وزن	ارزش		وزن	ارزش		وزن	ارزش
۱۳۹۱	حمل باچندوسیله	۰/۰	۰/۰	۱۳۹۰	۰/۰	۰/۰	۱۳۸۹	۰/۰	۰/۰
	حمل باقطار	۱/۵	۰/۷		۱/۳	۰/۴		۱/۸	۱
	حمل پستی	۰/۰	۰/۰		۰/۰	۰/۰		۰/۰	۰/۰
	حمل دریایی	۹۲/۲	۷۴/۱		۸۹/۷	۷۲/۳		۹۱	۷۴
	حمل زمینی	۶/۲	۱۷/۴		۸/۹	۱۹/۲		۷/۱	۱۷
	حمل هوایی	۰/۱	۷/۹		۰/۱	۸		۰/۱	۸

ماخذ: محاسبات تحقیق.

با توجه به اطلاعات جدول، سهم حمل‌ونقل دریایی از کل حمل کالاهای وارداتی در سال ۱۳۹۱ افزایش داشته است. به دلیل عدم دسترسی به اطلاعات جزئی در ارتباط با سهم کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران از کل واردات تحلیل آثار تحریم بر سهم خطوط کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران امکان‌پذیر نیست. از جمله دلایل افزایش سهم حمل‌ونقل دریایی در کل واردات می‌توان به افزایش

سهم وزنی کالاهای اولویت اول همچون گندم، ذرت دامی، کنجاله و آخال‌ها در کل واردات اشاره کرد. ضمن آنکه سهم حمل‌ونقل دریایی در کل واردات لزوماً به معنی آن نیست که واردات از طریق کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران انجام می‌شود. بهره‌مندی از روش‌های مقابله با تحریم همچون تغییر پرچم، تغییر مستندات، استفاده از سایر خطوط بین‌المللی نشان می‌دهد استفاده از حمل‌ونقل دریایی همچنان در واردات ایران پرکاربرد است. استفاده از ترانزیت زمینی که از طریق کشورهای همجوار میسر است، درخصوص همه اقلام وارداتی امکان‌پذیر نیست. امکان ترانزیت زمینی از طریق کشورهای همسایه و دارای مرز خاکی با کشور می‌تواند در شرایط تحریم بسیار مفید باشد. بررسی سهم همسایگان کشور در واردات و تغییر ارزش و وزن واردات در فاصله سال‌های ۹۱-۱۳۹۰ در جدول (۱۴-۳) ارایه شده است.

جدول (۱۴-۳). تغییر ارزش و وزن واردات از همسایگان کشور در سال ۱۳۹۱

سهم در واردات		تغییر سهم وارداتی		کشور
ارزشی	وزنی	ارزشی	وزنی	
۱۹/۸۸	۱۶/۵۳	-۴۶	-۵۴	امارات متحده عربی
۸/۵۱	۶/۹۶	۳۷	۴۲	ترکیه
۳/۳۱	۷/۸۲	۱۲۶	۱۴۴	فدراسیون روسیه
۰/۵۵	۰/۶۸	-۴۱	-۴۶	عمان
۰/۳۶	۱/۳۱	۴۲	۵۷	قزاقستان
۰/۳۵	۰/۴۶	-۳۲	-۴۵	پاکستان
۰/۳۲	۰/۴۷	۲۳	۸۳	ازبکستان
۰/۲۱	۰/۴۱	-۱۶	-۲۰	ترکمنستان
۰/۱۵	۰/۱۶	-۳۴	-۵۵	عراق
۰/۱۳	۰/۰۹	-۴۸	-۵۴	عربستان سعودی
۰/۱۲	۰/۰۳	-۲۹	-۴۷	کویت
۰/۰۸	۰/۲۳	۲۱	-۱۳	آذربایجان

سهم در واردات		تغییر سهم وارداتی		کشور
ارزشی	وزنی	ارزشی	وزنی	
۰/۰۷	۰/۰۶	۴۰۲	۷۸	گرجستان
۰/۰۷	۰/۰۳	۸۵	۶۳	تاجیکستان
۰/۰۶	۰/۰۴	-۱	-۲۷	ارمنستان
۰/۰۴	۰/۰۳	۱۴۸	۸۵۴	قطر
۰/۰۱	۰/۰۱	۲۱	-۱	قرقیزستان

ماخذ: محاسبات تحقیق.

طبق جدول، به استثنای امارات متحد عربی و ترکیه که جزء شرکای اصلی وارداتی ایرانند - و در بخش‌های پیشین مورد بررسی قرار گرفتند - فدراسیون روسیه، عمان و قزاقستان رتبه‌های بعدی در واردات به ایران را در اختیار داشته‌اند. البته واردات به عمان در سال ۱۳۹۱ در قیاس با سال ۱۳۹۰ به لحاظ ارزشی و وزنی به ترتیب ۴۱ و ۴۶ درصد کاهش یافت. در خلال دوره مورد بررسی کشورهای قزاقستان، ازبکستان، آذربایجان، گرجستان (بیشترین افزایش با توجه به رویکرد ایران در مقابله با تحریم با ایجاد شرکت‌های پوششی)، تاجیکستان و قطر با افزایش واردات و کشورهای پاکستان، ترکمنستان، عراق، عربستان، کویت، ارمنستان و قرقیزستان با کاهش واردات روبرو شدند. باید توجه داشت که غیر از کشورهای امارات متحد عربی، ترکیه و روسیه سهم سایر کشورها در واردات ایران بسیار ناچیز است. این امر خود نشان می‌دهد از ظرفیت‌های ترانزیت کالایی به کشور از این کشورها می‌توان بیشتر بهره‌مند شد.

۶. واردات از مناطق آزاد تجاری

تجارت آزاد یکی از عوامل عمده تاثیرگذار بر رشد اقتصادی است، در این بین مناطق آزاد تجاری می‌توانند نقش به‌سزایی در راستای توسعه تجارت با تأکید بر واردات داشته باشند. در اسفند ماه ۱۳۴۹، قانونی تحت عنوان «معافیت از حقوق و عوارض گمرکی» کالاهایی که وارد بعضی از جزایر خلیج فارس می‌شوند به تصویب رسید که به موجب آن به دولت اجازه داده شد در هر یک از جزایر خلیج فارس که مقتضی بداند، تمامی کالاهایی را از پرداخت حقوق و عوارض گمرکی، سود بازرگانی، حق انحصار،

عوارض مختلف و حق ثبت سفارش معاف نماید (که به منظور مصرف، استفاده و فروش در فروشگاه‌ها وارد جزایر مذکور می‌شدند). در سال ۱۳۵۹ به موجب مصوبه شورای انقلاب تمامی امتیازات مزبور، در مورد کالاهای وارده به جزیره کیش برقرار گردید. بدین ترتیب جزیره کیش از بخشی از امتیازات یک منطقه آزاد برخوردار شد. در بهمن ماه سال ۱۳۶۸ به موجب تبصره ۱۹ به دولت اجازه داده شد که حداکثر در سه نقطه از نقاط مرزی کشور مناطق آزاد تجاری تاسیس کند. در هفتم بهمن ماه ۱۳۶۹ هیات وزیران، جزیره قشم و در هیجدهم اردیبهشت ماه ۱۳۷۰، محدوده ای از خلیج چابهار (اراضی شرق اسکله شهید کلانتری) را به عنوان منطقه آزاد تجاری اعلام کرد.

سازمان منطقه آزاد ارس به منظور تسریع در انجام امور زیربنایی، عمران و آبادانی، رشد و توسعه اقتصادی، سرمایه گذاری و افزایش درآمد عمومی، ایجاد اشتغال سالم و مولد، تنظیم بازار کار و کالا، حضور فعال در بازارهای جهانی در اواخر شهریورماه ۱۳۸۳ آغاز به کار نمود. منطقه آزاد اروند در چهارم مردادماه سال ۱۳۸۳ فعالیت خود را به طور رسمی در خرمشهر آغاز کرد. تا پایان سال ۱۳۸۳ تعداد مناطق آزاد تجاری کشور به ۷ منطقه متشکل از منطقه آزاد بندر انزلی، منطقه آزاد اروند (خرمشهر)، منطقه آزاد جلفا، منطقه آزاد حسن رود، منطقه آزاد چابهار، منطقه آزاد کیش و منطقه آزاد قشم افزایش یافت.

بند «ب» ماده ۱۱۲ قانون «چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری و صنعتی جمهوری اسلامی ایران» مصوب ۱۳۷۲ مقرر کرد کالاهای تولید یا پردازش شده در مناطق آزاد به هنگام ورود به سایر نقاط کشور به نسبت مجموع ارزش مواد اولیه به کار رفته در آن تولید داخلی محسوب و از پرداخت حقوق ورودی معاف است.

در بند «د» ماده قانونی یادشده مبادلات کالا بین مناطق آزاد و خارج از کشور و نیز سایر مناطق آزاد از تمامی عوارض مالیاتی و حقوق ورودی معاف شدند. سازمان مناطق آزاد تجاری و صنعتی و ویژه اقتصادی سالیانه سقف مجاز و نیز حجمی که هر منطقه می‌تواند اقدام به واردات کالای مشمول معافیت کند به مناطق آزاد اعلام می‌کند که این میزان سهمیه در سال ۱۳۹۱ معادل ۲/۲ میلیارد دلار بود.

کالاهای وارداتی به هر منطقه با در نظر داشتن سهمیه آن منطقه مشمول معافیت است. این معافیت که شامل ۱۵ درصد از حقوق و عوارض متعلق به کالا است به سازمان مناطق آزاد تجاری و صنعتی و ویژه اقتصادی تخصیص می‌یابد و بخشی از آن به عنوان مشوق به صاحب کالا عودت داده می‌شود. در سال ۱۳۹۱ میزان معافیت مجاز و حقوق ورودی مشمول معافیت به ترتیب ۶۹۸۸ و ۱۱۸۴۷ میلیارد ریال است. باید توجه داشت معمولاً کالاهایی که تعرفه بالاتری دارند وارد منطقه آزاد می‌شوند تا مشمول معافیت ۱۵ درصد قرار شوند. بررسی واردات انجام شده به تفکیک مناطق مختلف در جدول (۱۵-۳) ارائه شده است.

جدول (۱۵-۳). حجم و ارزش کالاهای وارد شده از طریق مناطق آزاد (۱۳۹۱)

نام منطقه	نوع منطقه	ارزش کالای وارداتی (میلیارد دلار)	درصد تغییر ارزش واردات نسبت به ۱۳۹۰	سهم از کل واردات در مناطق (درصد)	سهم از کل واردات (درصد)
منطقه آزاد بندر انزلی	فاقد رویه مسافری	۲/۲۴	-۳۶/۲	۳۵/۰۵	۴/۲
منطقه آزاد جلفا	فاقد رویه مسافری	۱/۶۹	۱۹	۲۶/۵۳	۳/۲
منطقه آزاد اروند	فاقد رویه مسافری	۰/۸۹	-۱۹/۱	۱۴/۰۵	۱/۷
منطقه آزاد چابهار	دارای رویه مسافری	۰/۶۶	-۲۹/۹	۱۰/۳۴	۱/۲
منطقه آزاد کیش	دارای رویه مسافری	۰/۴۳	-۵۳/۸	۶/۷۴	۰/۸
منطقه آزاد قشم	دارای رویه مسافری	۰/۲۹	-۲۵/۶	۴/۶	۰/۵
منطقه آزاد حسن رود	فاقد رویه مسافری	۰/۱۷	۲۱/۴	۲/۶۹	۰/۳
جمع		۶/۴	-۲۲/۹	۱۰۰	۱۱/۹
جمع واردات به کشور		۵۳/۴			

ماخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱).

طبق جدول در سال ۱۳۹۱ مجموعاً ۶/۴ میلیارد دلار کالا از مناطق آزاد وارد کشور شده است. این میزان واردات در قیاس با سال ۱۳۹۰ از لحاظ ارزشی و وزنی به ترتیب با کاهش ۲۲/۹ و ۴۹/۵ درصدی روبرو شده است. بیشترین بخش از کالاهای وارداتی از مناطق آزاد مربوط به منطقه آزاد بندر انزلی با سهمی بیش از ۳۵ درصد است که این سهم کاهش ۶/۸۲ درصدی را تجربه کرده است. بیشترین سهم در کاهش واردات از مناطق فاقد رویه مسافری هم مربوط به منطقه آزاد بندر انزلی است. مهمترین اقلام وارداتی در منطقه آزاد بندر انزلی آهن‌آلات (با سهم ۸۰/۸۳ درصد)، چوب و تخته (با سهم ۴/۳۸ درصد)، وسائل نقلیه باموتور پیستونی درونسوز تناوبی (با سهم ۳/۷۵ درصد) و گندم و جو (با سهم ۲/۶۱ درصد) است.

فصل چهارم

ارزیابی کارکرد مرکز مبادلات ارزی
در مقابله با آثار تحریم

۱. مقدمه

از سال ۱۳۹۰ و با تشدید دور جدید تحریم‌ها علیه کشور و کاهش درآمدهای ارزی، نرخ ارز در کشور افزایش یافت. یکی از مهمترین عوامل تاثیرگذار بر جریان واردات کشور نرخ ارز است؛ زیرا تحت تاثیر عوامل برون‌زایی تعیین می‌شود که آثار سوء بر واردات و تولید خواهد داشت. با کاهش شدید ارزش پول ملی به نصف و نوسان شدید نرخ ارز و سودآوری بالای فعالیت سفته‌بازی در مقایسه با بخش تولید، بازار ارز در کشور نوسانات کم‌سابقه‌ای را تجربه کرد. بازار ارز پیش از دور جدید تحریم‌ها در سال ۱۳۹۰، در سمت تقاضا، نیازهای واردات کالا، واردات خدمات (مسافرت خارجی، دانشجوی، بیمار، حمل‌ونقل، خدمات ساختمانی، بیمه، خدمات مالی، کامپیوتری و اطلاعاتی، حق امتیاز و حق عضویت، خدمات شخصی، خدمات دولتی و ...)، خروج سرمایه (سرمایه‌گذاری مستقیم در خارجی، سرمایه‌گذاری در سبد مالی خارجی و ...)، بازپرداخت دیون ارزی، تبدیل پس‌انداز ریالی به ارزی (یا طلا) را برآورده می‌ساخت.

در مقابل، عرضه ارز برای برآورده کردن تقاضاهای مذکور عمدتاً از محل صادرات نفت و گاز، صادرات محصولات پتروشیمی و میعانات، صادرات اقلام غیرنفتی، صادرات خدمات (مسافر خارجی، حمل و نقل، خدمات بیمه‌ای، مالی و ...)، ورود سرمایه (سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور، ورود سرمایه ایرانیان خارج از کشور، سرمایه‌گذاری در سبد مالی کشور و ...)، بازپرداخت مطالبات ارزی به حساب ذخیره ارزی، منابع صندوق توسعه ملی و حساب ذخایر ارزی تامین می‌شد. وقوع تحریم‌ها و تشدید آن‌ها، عرضه ارز از محل صادرات نفت و گاز، محصولات پتروشیمی، صادرات خدمات، ورود سرمایه را محدود می‌کند. از این رو، تنش در بازار ارز یکی از مهمترین چالش‌های فراروی سیاست‌گذاران در سال ۱۳۹۱ بود. در چالش ارزی هم تهیه ارز برای نیازهای مورد اشاره و هم انتقال آن به مبادی وارداتی با مشکلاتی روبرو شد. مهمترین سیاست اجراشده برای مقابله با این وضعیت، راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی بود که در ادامه تلاش می‌شود به ابعاد مختلف این سیاست پرداخته شود.

۲. نظام ارزی در شرایط تشدید تحریم (با تاکید بر سال ۱۳۹۱)

طبق بند «ج» ماده ۸۱ قانون برنامه پنجم توسعه نظام ارزی کشور «شناور مدیریت شده» است و نرخ ارز با توجه به حفظ دامنه رقابت‌پذیری در تجارت خارجی و با ملاحظه تورم داخلی و جهانی و همچنین شرایط اقتصاد کلان از جمله تعیین حد مطلوبی از ذخایر خارجی تعیین خواهد شد. به عبارت دیگر، نرخ ارز در بازار تعیین می‌شود و دولت تلاش می‌کند نوسانات این نرخ را در محدوده‌ای مشخص حفظ کند. بنابراین، سیاست اصلی در بخش ارز یکسان‌سازی نرخ است. با توجه به نقش دولت در طرف عرضه ارز در کشور این امکان در عمل برای دولت وجود دارد که بتواند نرخ بازار را در محدوده مورد نظر نگاه دارد. با این وجود، عواملی بر نرخ‌های ارز تعادلی در ایران تأثیرگذارند که در ادامه به بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود.

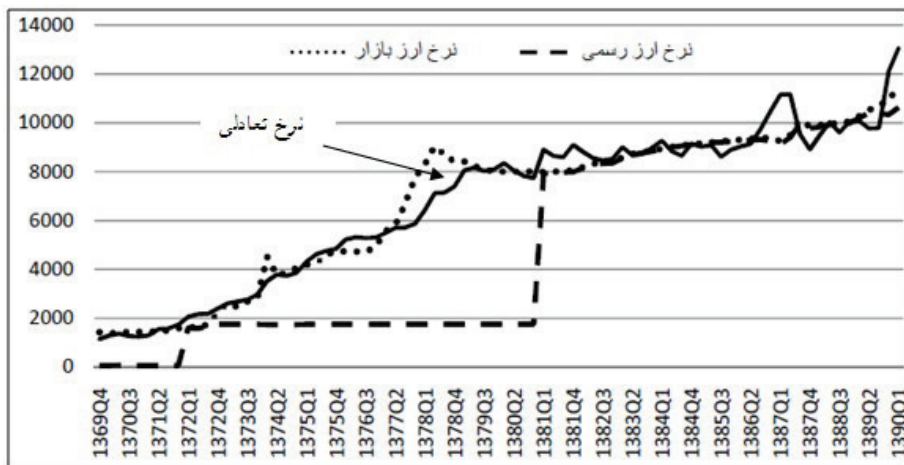
۲-۱. عوامل موثر بر نرخ ارز تعادلی در اقتصاد ایران

ادبیات نظری گسترده و مطالعات تجربی گوناگون مهمترین عوامل تأثیرگذار بر نرخ ارز تعادلی را مشخص می‌کنند. از جمله مهمترین این عوامل می‌توان بر مخارج دولت (شاخص مداخله دولت در اقتصاد)^۱، نرخ تشکیل سرمایه یا تولید سرانه، خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی به تولید ناخالص داخلی، نسبت تراز تجاری به تولید ناخالص داخلی است. سایر عوامل موثر را می‌توان نقدینگی، رابطه مبادله، درآمد‌های نفتی، نرخ بهره و درجه باز بودن اقتصاد دانست.^۲ نااطمینانی ناشی از نوسانات نرخ ارز می‌تواند از هر یک از موارد یادشده ناشی شود. بنابراین، سیاست‌گذاری مناسب برای حفظ نرخ ارز در محدوده نظام شناور با تغییرات مولفه‌های موثر در تغییرات نرخ ارز در ارتباط است. تغییرات نرخ ارز رسمی و بازار در نمودار (۴-۱) خود گواهی است بر نوسانات بالای نرخ ارز در ایران که تا حدی بی‌توجهی به عوامل تأثیرگذار بر نرخ ارز را نشان می‌دهد.^۳ اقتصاد ایران همواره با پدیده چند نرخ بودن نرخ ارز روبرو بوده است. از سال ۱۳۶۹ و پس از اولین تجربه‌های نظام چند نرخ ارز گرایش دولت و مقام پولی به سمت آزادسازی ارز و کاهش تعداد نرخ‌ها و در نهایت رسیدن به نرخ ارز واحد بود که با سیاست‌هایی همچون ایجاد صندوق ذخیره ارزی صادرات غیرنفتی، حذف پیمان‌سپاری ارزی و ... دنبال می‌شد.

۱. از دلایل اهمیت این شاخص می‌توان به حجم بالای دولت در اقتصاد ایران اشاره داشت که تامین مالی مخارج آن استفاده از سیاست تضعیف پول ملی را به سیاستی جاری و ساری برای دولت تبدیل می‌کند.

۲. باقری و موسوی نیک، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۱) صص: ۸-۹.
انتظار می‌رود با افزایش شاخص مداخله دولت، نرخ تشکیل سرمایه و نسبت خالص دارایی‌های بانک مرکزی به تولید و نرخ ارز حقیقی به ترتیب افزایش، کاهش و کاهش یابد.

۳. در این دوره‌های زمانی عمدتاً مولفه‌های موثر در ارتباط با ارزش واقعی نرخ ارز اعمال نمی‌شد.

ماخذ: مرکز پژوهش‌های مجلس

نمودار (۱-۴). روند نرخ ارز رسمی، نرخ ارز بازار و نرخ ارز تعادلی

طبق تصویر، در سال ۱۳۷۲ و پس از بهبود شرایط ارزی کشور. متناظر با افزایش سهم فروش ایران در بازار و افزایش قیمت نفت عمدتاً به علت «بحران صحرا» و «حمله عراق به کویت». سرانجام نرخ ارز واحد و نظام ارزی شناور شد. بسیاری بر این اعتقادند که حتی افزایش نرخ ارز رسمی در این زمان، بدون لحاظ تاثیر سایر مولفه‌ها بر نرخ ارز بوده است؛ زیرا با وجود بهبود درآمدهای ارزی و مجوز فروش ۵۰۰۰ دلار به فرد متقاضی، در هر نوبت مراجعه به بانک، تنها طی چند ماه فاصله نرخ ارز بازار آزاد و نظام بانکی (رسمی) افزایش یافت و نظام تک نرخی مجدد از میان برداشته شد. افزایش شکاف نرخ ارز رسمی و آزاد بانک مرکزی را وادار کرد ارز بیشتری را در بازار عرضه کند و همزمان تعدیل‌های جزئی در نرخ ارز رسمی پدید آورد. شاید بتوان عرضه محدودتر ارز به متقاضیان را در این امر دخیل دانست که مورد اخیر هم ناشی از سررسید بدهی‌های خارجی به ویژه در سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱، بروز تقاضای سفته‌بازی در ارز و مصارف بالای ارزی برنامه اول توسعه دانست. با کاهش قیمت نفت در سال ۱۳۷۳ وضعیت یادشده به مراتب وخیم‌تر شد. این وضعیت سبب شد نظام شناور ارز در سال ۱۳۷۴ حذف و نرخ ارز رسمی در ۱۷۵ تومان تثبیت شود. با وجود این، اختلاف میان نرخ ارز بازار و نرخ ارز رسمی به تدریج افزایش یافت.

با تصمیم اوپک برای کاهش عرضه نفت، قیمت جهانی نفت در سال ۱۳۷۷ افزایش یافت و با بهبود درآمدهای ارزی کشور از سال ۱۳۷۸ نشانه‌های از بهبود در بازار ارز مشاهده شد که این امر به کاهش

شکاف نرخ ارز آزاد و رسمی در سال‌های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ کمک کرد. در انتهای سال ۱۳۷۹ اقتصاد ایران با افزایش درآمدهای ارزی، افزایش ۱۵ درصدی صادرات غیر نفتی، وضع مقررات جدید در حوزه ارز همچون پیمان سپاری ارزی، رشد اقتصادی ۵ درصدی و تورم ۱۲ درصدی کاهش بیشتری را در شکاف میان نرخ ارز بازار و نرخ ارز رسمی تجربه کند. ثبات بازار ارز سبب شد تا سال ۱۳۸۱ تقاضای ارز تنها برای واردات کالا صورت گیرد و تقاضای سفته‌بازی بسیار محدود شود.

در سال ۱۳۸۱ همزمان با افزایش قیمت جهانی نفت سیاست تک‌نرخی کردن ارز اجرایی شد. متعاقب آن کشور رشد صادرات غیرنفتی و مازاد تراز تجاری را تجربه کرد. نرخ ارز تعادلی حقیقی در این سال روند نزولی گرفت هرچند به واسطه تورم ۲۰ درصد نرخ ارز اسمی تعادلی بالاتر از نرخ ارز اسمی بازار بود. روند یکسان‌سازی نرخ ارز در سال‌های بعد تداوم یافت و با ایجاد بازار بین بانکی و انتقال تمام ارز به این بازار سازوکار تعیین نرخ ارز براساس عرضه و تقاضا فراهم شد. با این اقدام مقدمات لازم برای اجرای نظام شناور مدیریت شده فراهم شد.

از سال ۱۳۸۶ و با رشد ۲۹ درصدی درآمدهای نفتی عملکرد اقتصادچندان مطلوب نبود؛ به‌نحویکه کسری بودجه دو برابر شد، واردات شدیداً افزایش یافت، تورم به ۲۵/۴ درصد رسید و رشد اقتصادی در سطح ۰/۸ درصد محدود شد. تغییرات این متغیرهای کلیدی در تعیین نرخ ارز تعادلی سبب شد تا شکاف این متغیر از نرخ ارز بازار آزاد افزایش یابد. در سال ۱۳۸۸ کاهش قیمت جهانی نفت و قیمت سایر نهاده‌های تولیدی در بازارهای جهانی (مواد اولیه و واسطه‌ای) تاثیراتی بر بخش حقیقی اقتصاد ایران داشتند. در این سال رشد اقتصادی ایران ۳ درصد و تورم ۱۰/۸ درصد بود.^۱

از انتهای سال ۱۳۸۹ شکاف نرخ ارز تعادلی و بازار بیشتر شد که علت اصلی آن آغاز فاز اول «قانون هدفمند کردن یارانه‌ها» و تغییرات سایر متغیرهای به‌گونه‌ای است که به افزایش نرخ ارز منجر شد. در توضیح دقیق‌تر باید اشاره داشت، با اجرای فاز اول قانون هدفمندی یارانه‌ها و سیاست‌های جبرانی دولت به‌ویژه در قبال خانوارها، شاهد افزایش بی سابقه مخارج دولتی بودیم؛ به‌نحویکه دولت که می‌بایست تنها از محل فروش حامل‌ها اقدام به پرداخت یارانه می‌کرد، برای تامین مالی یارانه‌ها مجبور شد ۲۲/۷ درصد آن را از محل درآمدای عمومی، ۱۱ درصد را از محل فروش نفت خام و میعانات گازی و ۱۷/۶ آن را از محل تنخواه بانک مرکزی جبران کند.^۲ همچنین براساس اعلام بانک مرکزی روند رو به رشد خالص دارایی‌های بانک مرکزی از انتهای سال ۱۳۸۹ به کاهش مبدل شد و این روند نیز تداوم

۱. باقری و موسوی نیک، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۱).

۲. باقری و موسوی نیک، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۱).

یافت. در زمان اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها و حتی تا حدی پیش از آن و با توجه به پیش‌بینی کاهش ارزش پول ملی، بخشی از دارایی‌ها در کشور به صورت ارز و طلا درآمد که این امر نیز بر کاهش خالص دارایی‌های بانک مرکزی تاثیر منفی گذاشت. در این دوره حجم بالایی خریدهای دولت برای تنظیم بازار در زمان اجرای قانون سبب شد تا تقاضا برای ارز نیز افزایش یابد. در کنار این موارد از ابتدا اجرای برنامه پنجم و اختصاص ۲۰ درصد از درآمدهای نفتی به صندوق توسعه ملی سبب شد تا فروش ارز به بانک مرکزی نیز تا حدی کاهش یابد که برخلاف دارایی‌های خارجی بانک مرکزی اثرگذار بوده است. ضمن آنکه کاهش نرخ سود بانکی در بسته سیاستی و نظارتی بانک مرکزی در سال ۱۳۹۰ با اثر سوء بر سپرده‌های بانکی و هدایت نقدینگی به بخش‌های غیرمولد. بازار سفته‌بازی در بخش‌های مسکن، بورس، ارز، طلا و سکه. در نوسانات نرخ ارز سهمی قابل توجه داشته است.

بر اساس اعلام بانک مرکزی، روند کاهشی تولید از سال ۱۳۸۹ آغاز شد که بخشی از آن در ارتباط با اجرای مرحله اول قانون هدفمند کردن یارانه‌ها بود. کشور در بسیاری از فعالیت‌ها با کاهش در تولید مواجه شد. البته وزارت صنعت، معدن و تجارت در زمان اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها ۲۵ رشته فعالیت را به عنوان فعالیت‌های انرژی‌بر شناسایی و از آن‌ها حمایت کرد. هرچند، روند تولید این فعالیت‌ها در سال ۱۳۹۰ با کاهش روبرو نشد اما در سال ۱۳۹۱ این روند معکوس شد.

با تشدید تحریم‌ها در سال ۱۳۹۰ و پس از اجرای مرحله اول از قانون هدفمند کردن یارانه‌ها به‌ویژه تحریم‌های نفت و تحریم بانک مرکزی ج.ا.ا و محدودیت در نقل و انتقال ارز عملاً نرخ ارز در کشور به شدت افزایش یافت و حتی این نرخ در برخی از پایگاه‌های اطلاع‌رسانی حدود ۳۹۰۰ تومان به ازای هر دلار رسید. بنابراین در اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۱ سه نرخ ارز به شرح زیر وجود داشت:

نرخ ارز مرجع: تعیین شده توسط دولت؛

نرخ ارز مبادلاتی: تعیین شده توسط دولت / بر اساس دستورالعمل دو درصد زیر نرخ بازار آزاد - بعداً این تفاوت به شدت گسترش یافت؛

نرخ ارز بازار آزاد: نرخ ارز خارج از دو حالت فوق.

با توجه به وضعیت تشریح شده نظام‌های ارزی کشور به شرح زیر تغییر کرد:

- سال ۱۳۸۱ تا سال ۱۳۸۹: شناور مدیریت شده
- سال ۱۳۹۰: دو نرخ (نرخ ارز مرجع و نرخ ارز بازار آزاد)
- نیمه اول سال ۱۳۹۱: دو نرخ (نرخ ارز مرجع و نرخ ارز بازار آزاد)
- از مهر ماه سال ۱۳۹۱: چند نرخ شدن بازار ارز و امنیتی شدن بازار ارز (نرخ ارز مرجع، نرخ ارز مبادله‌ای، و نرخ ارز بازار آزاد و ...)

آنچه نرخ ارز را به‌عنوان خروجی نظام ارزی مهم ساخته است، اهمیت بالایی آن بر تقاضای واردات و امکان مدیریت این تقاضا با مدیریت نرخ ارز است. لذا، دلایل تغییرات نرخ ارز در اقتصاد ایران با ویژگی‌های موصوف می‌تواند گامی بلند در سیاست‌گذاری در بخش واردات باشد.

۲-۲. مدیریت آثار تحریم

سیاست‌های مقابله با تحریم در بعد اجرایی روندهایی پرمخاطره، سخت و چندلایه است و در سطحی محرمانه قرار دارد که عمدتاً دسترسی به اطلاعات آن امکان پذیر نیست. با وجود این، سیاست‌های کلی که در مقابله با تحریم اتخاذ می‌شوند قابل بررسی و در حدی که مستندات به محقق امکان دهد می‌توان آن را مورد واکاوی قرار داد. در هنگام تشدید تحریم‌ها، هم‌الگوی واردات و هم تخصیص ارز دستخوش تغییراتی شد که محور اجرایی این تغییرات در مرکز مبادلات ارزی نمایان شد. متعاقب تشدید تحریم‌ها و پخش نامناسب ارز در شبکه‌های توزیع، نوسانات شدیدی در بازار ارز بوجود آمد. محدودیت یادشده سبب شد سیاست‌گذاران در بخش تجاری و نیز مدیریت واردات کشور در سال ۱۳۹۱ نظام‌های مختلفی به‌منظور اولویت‌بندی کالا. برای دریافت ارز. اجرا کنند. مجموعه این نظام‌ها در پنج دسته مشتمل بر نظام بدون اولویت‌بندی، نظام دو اولویتی، نظام سه اولویتی، نظام ده اولویتی (ویرایش اول) و نظام ده اولویتی (ویرایش دوم) به شرح جدول (۱-۳) قابل طبقه‌بندی است.

جدول (۱-۴). تخصیص ارز با استفاده از اولویت‌بندی کالاها

عنوان	تاریخ شروع	تاریخ اتمام	مدت زمان (روز)	میانگین اختلاف نرخ (ارز بازار و مرجع تومان)
دو اولویتی	نهم اردیبهشت ۱۳۹۱	یازده تیر ۱۳۹۱	۶۴	۵۳۰
سه اولویتی	یازده تیر ۱۳۹۱	هفده تیر ۱۳۹۱	۷	۷۲۵
ده اولویتی (ویرایش اول)	هفده تیر ۱۳۹۱	چهارم مهر ۱۳۹۱	۱۹	۶۷۵
ده اولویتی (ویرایش دوم)	سوم مهر ۱۳۹۱	هم‌اکنون	۱۷۷ (تا پایان سال ۱۳۹۱)	۱۲۷۴

ماخذ: یافته‌های تحقیق

قبل از آغاز نظام‌های اولویت‌بندی، تمامی کالا می‌توانستند از ارزش مرجع در قالب دو روش سیستم بانکی و سیستم غیربانکی استفاده کنند.^۱ افزایش شکاف میان نرخ ارز بازار آزاد و نرخ ارز مرجع سبب شد نظام اولویت‌بندی در ورود کالاها به کشور اعمال شود که در ادامه به بررسی دقیق‌تر آن‌ها پرداخته شده است.

۲-۲-۱. نظام بدون اولویت‌بندی

در نظام بدون اولویت‌بندی - که پیش از ۱۳۹۱/۲/۹ در حال اجرا بود - تمامی کالاها ارزش مرجع دریافت می‌کردند و ثبت سفارش به صورت معامله بانکی و غیربانکی انجام می‌پذیرفت. معامله غیربانکی دارای ویژگی‌هایی همچون کاهش در تعداد اسناد لازم برای واردات، سرعت بسیار بالایی ورود کالا و تسهیل در نقل و انتقال ارز است. شیوه‌های غیربانکی ضمن تشویق صادرات، قابلیت و امکان سیاست‌گذاری برای دستگاه‌ها را نیز فراهم می‌کرد. به عنوان مثال در بند «۹» ماده (۳۸) آیین‌نامه اجرایی قانون مقررات صادرات و واردات کالاهایی بودند که وزارت صنعت، معدن و تجارت با اختیارات خود به دلایل تنظیم بازاری و جلوگیری از قاچاق می‌توانست با سرعت بیشتری وارد کند. همچنین ماده «۱۶» قانون نوسازی صنایع به این وزارتخانه اختیار می‌دهد واحدهای تولیدی بتوانند تجهیزات و ماشین‌آلات خود را به سرعت خارج از سیستم بانکی تامین مالی کنند.

در ۴۰ روز ابتدایی سال ۱۳۹۱ اختلاف نرخ ارز بازار آزاد و مرجع حدود ۵۵۰ تومان بود. اگرچه اختلاف مذکور رقم قابل توجهی بود، رویه‌های اداری دولتی، هزینه‌ها و کارمزدهای فرایندهای تنظیمی سیاست‌گذاران را بر آن داشت کالاها بدون اولویت‌بندی و براساس ارزش مرجع وارد کشور شوند. این در حالی بود که احتمال کمبود ارز و بروز مشکل در آن هنگام بسیار بالا و عدم اولویت‌بندی در دریافت ارز بخشی از ارزش‌های در اختیار را با قیمت‌های پایین‌تر هدر می‌داد. به تدریج و با شکاف بیشتر نرخ ارز در بازار جذابیت روش غیربانکی کاهش یافت.

۲-۲-۲. نظام دو اولویت

افزایش شکاف میان نرخ ارز بازار آزاد و نرخ ارز مرجع سبب شد تا نظام دو اولویتی از تاریخ ۱۳۹۱/۲/۹ تا ۱۳۹۱/۴/۱۱ مورد استفاده قرار گیرد. بدین منظور بیش از ۵۵۰۰ ردیف تعرفه‌ای که بخش عمده آن را

۱. معامله بانکی از طریق سازوکار سیستم بانکی، صندوق توسعه ملی، وام بانک توسعه اسلامی صورت می‌گرفت و معامله غیربانکی هم واردات را در قبال صادرات با استناد به بند «۹» ماده (۳۸) آیین‌نامه اجرایی (فهرست وزارت بازرگانی سابق) و ماده (۱۶) قانون نوسازی صنایع (پروانه تولیدی یا جواز تاسیس) مجاز می‌دانست.

کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای تشکیل می‌داد، می‌توانستند از ارز سیستم بانکی و مابقی (کمتر ۱۶۰۰ ردیف تعرفه) از سیستم غیربانکی استفاده می‌کردند. در این مقطع خودرو، موبایل و ... در فهرست ۵۵۴۴ ردیف تعرفه عملیاتی قرار گرفته بود و در هنگام مراجعه به بانک، شبکه بانکی ارز لازم را برای واردات آنها با سرعت و اولویت بالایی در اختیار واردکننده قرار می‌داد. اهمیت کالای اساسی با خودرو یکسان بود و در رقابت برای دریافت ارز متقاضیان خودرو بدلیل اعتبار و خوش حسابی می‌توانستند به سرعت ارز مرجع از بانک‌های عامل دریافت کنند. (اما کالای اساسی مانند گندم، کنجاله، دانه ذرت دامی، شمش از آهن و فولاد که عمدتاً ارزی زیادی داشت و فرد یا سازمان متقاضی حساب ریالی خوبی نداشت در دریافت ارز با چالش مواجه بودند). لذا، کالاهای لوکس و غیرضروری در کنار کالاهای اساسی و واسطه‌ای در فهرست کالاهای مشمول نرخ ارز بانکی، از درجه اهمیت یکسانی برخوردار بودند. درجه اهمیت فهرست کالاهای مشمول نرخ ارز مرجع توسط نظام بانکی یکسان قلمداد می‌شد و تمایل بانک‌های عامل به پرداخت ارز مرجع به واردکنندگان کالاهای لوکس خوش حساب و دارای اعتبار بالا بیشتر بود. بی میلی بانک‌های عامل برای تخصیص ارز مرجع به واردکنندگان کالاهای اساسی را می‌توان مهمترین معایب نظام دو اولیتی ارز برشمرد.^۱

۳-۲-۲. نظام سه اولیتی

معایب نظام دو اولیتی سبب شد نظام سه اولیتی از طریق تفکیک کالاها در سه دسته اساسی، غیرضروری و لوکس طی دوره ۱۳۹۱/۴/۱۱ الی ۱۳۹۱/۴/۱۷ اجرایی شود. اولین اقدام در اصلاح نظام قبلی، تفکیک ۵۵۴۴ ردیف تعرفه عملیاتی به سه گروه اولویت بندی بود که همچنان ۱۵۵۱ ردیف آن در تامین مالی از شبکه غیربانکی استفاده می‌کرد. ۵۵۴۴ ردیف تعرفه به سه گروه کالاهای اساسی و مهم (اولویت اول)، غیرضروری (اولویت دوم) و کالاهای لوکس (اولویت سوم) طبقه بندی شد و تنها مدت زمان کوتاهی مورد استفاده قرار گرفت. از جمله دلایل عمر کوتاه نظام سه اولیتی می‌توان به حجم وسیع کالاهای گروه ۱ تا ۳ و عدم تناسب حجم دلاری این اقلام در گروه‌های سه گانه اشاره داشت. از آنجاکه در این طبقه بندی گروه‌های اول تا سوم طیف گسترده‌ای از کالاها را شامل می‌شد، مقرر شد برای غربال کردن مناسب‌تر کالاها برای اولویت تخصیص ارز، گروه‌ها متوازن شود. به این ترتیب مقدمات برای نظام ده اولیتی فراهم شد. براین اساس کالاها به سه گروه کالاهای اساسی و مهم (اولویت اول)، غیرضروری (اولویت دوم) و کالاهای لوکس (اولویت سوم) طبقه بندی شدند. با عنایت به بالا بودن

حجم ردیف‌های تعرفه‌ای در سه گروه و برای غربال کردن مناسب‌تر کالاها برای اولویت تخصیص ارز، مقرر شد که این سه گروه به دو گروه تغییر یابد.

۴-۲-۲. ویرایش اول نظام ده اولویتی

وزارت صنعت، معدن و تجارت در راستای تخصیص مطلوب منابع ارزی کشور و دسترسی به ابزارهای سیاستگذاری منعطف، نظام ده اولویتی (ویرایش اول) را از هفدهم تیرماه سال ۱۳۹۱ به مرحله اجرا گذارد. این نظام مبنای تخصیص ارز مرجع براساس اولویت‌های ده‌گانه را شکل داد. تشدید فاصله نرخ ارز بین بانکی از نرخ بازار آزاد و کمبود منابع ارزی از سوی دیگر موجب شد تا ایده مذکور مورد اقبال بیشتری قرار گیرد.

ویرایش اول نظام ده اولویتی از تاریخ ۱۳۹۱/۴/۱۷ تا ۱۳۹۱/۷/۳ در کشور اجرایی شد تا تعداد کالاهایی که می‌توانستند در اولویت‌های اول تا پنجم قرار گیرند به بیش از ۱۷۸۰ ردیف تعرفه برسد و مقرر شد تا بانک مرکزی و وزارت صنعت، معدن و تجارت با هماهنگی یکدیگر، اولویت‌های مشمول دریافت ارز مرجع را تعیین کنند. براین اساس، در وهله نخست و با استفاده از عملکرد تجارت کشور در سال ۱۳۹۰ به پنج اولویت اول ۳۰ میلیارد دلار و پنج اولویت بعدی نیز ۳۰ میلیارد دلار تخصیص داده شد. اما در ادامه و با تصمیم ستاد تدابیر مقرر شد تا پنج گروه اول نرخ ارز مرجع دریافت دارند و پنج گروه بعدی در صورتی ارز مرجع دریافت دارند که وزارت صنعت، معدن و تجارت روی برگ ثبت سفارش آن‌ها عبارت «ارز مرجع» درج کند. با گذشت چند روز از اجرای نظام ده اولویتی و براساس اطلاعات بانک مرکزی مبنی بر امکان پذیر نبودن تامین ارز مورد نیاز، به تدریج سایر اولویت‌ها به شرح زیر از دریافت ارز مرجع خارج شدند:

جدول (۲-۴). امکان تخصیص ارز مرجع براساس نظر بانک مرکزی (۱۳۹۱)

تعداد اولویت‌های مشمول دریافت ارز مرجع	دوره
۵ اولویت اول ارز مرجع	۱۳۹۱/۴/۱۷ الی ۱۳۹۱/۵/۳
۴ اولویت اول ارز مرجع	۱۳۹۱/۵/۳ الی ۱۳۹۱/۵/۹
۳ اولویت اول ارز مرجع	۱۳۹۱/۵/۹ الی ۱۳۹۱/۵/۱۲
۲ اولویت اول ارز مرجع	۱۳۹۱/۵/۱۲ الی ۱۳۹۱/۷/۳

همانگونه که اطلاعات جدول نشان می‌دهد، کمبود ارز و تامین نشدن آن توسط بانک مرکزی برای تمام گروه‌ها سبب شد تا در نهایت از ۱۳۹۱/۵/۱۲ تنها دو اولویت اول، نرخ ارز مرجع دریافت کنند. کالاهای طبقه‌بندی شده در قالب نظام ده‌گانه در جدول (۳-۴) ارایه شده است.

جدول (۳-۴). طبقه‌بندی کالاها براساس نظام ده اولیوی (ویرایش اول)

اولویت	کالاها (براساس تعرفه‌ها به شرح طبقه‌بندی کالایی HS)
اول	گوشت قرمز و مرغ، گوسفند زنده، کره، جو، ذرت، برنج، دانه سویا، کنجاله، انواع روغن خام، شکرخام، شیرخشک صنعتی و اطفال، گندم دامی و خوراکی، ذرت دامی، عدس، روغن نخل
دوم	داروهای ساخته شده، مواد اولیه جهت ساخت دارو، تجهیزات پزشکی و دندانپزشکی (غیر ساخت داخل یا عدم تامین نیازهای داخل از محل تولید داخل)
سوم	انواع بذر، گاو شیری و مولدزاد، جوجه یکروزه گوشتی، جوجه یکروزه تخمگذار، جوجه اجداد، تخم مرغ SPF، حبوبات، سبوس، کنجاله تخم آفتابگردان و دانه کتان و پنبه دانه، غذای میگو و آبیان، کودهای معدنی و شیمیایی، شمش آهن و فولادهای غیرممزوج، قراضه و ضایعات آهن و چدن، کک و نیمه کک، انواع سموم، تخم ماهی
چهارم	کائوچو طبیعی، لاستیک، پنبه حلاجی نشده، الیاف مصنوعی، آلیاژهای آهن، محصولات آهنی، محصولات نورد شده از آهن، قطعات منفصله خودرو، پروفیل، گرانول ...
پنجم	صمغ‌ها، رزین‌ها، روغن نارگیل، روغن پالم، کربنات منیزیم، سنگ منگنزومس، اورانیوم، سنگ فلزات گران‌بها، ذغال سنگ، گازهای کمیاب، سولفات‌ها، نیترا‌تها، عناصر شیمیایی رادیواکتیو، فلزات گران‌بها، مواد رنگ‌کننده، رنگ‌ها، مواد آلی، آنزیم‌ها، پلیمرهای اتیلن، چوب خام، کاغذ، نخ، شیرآلات آزمایشگاهی، توربین‌های بخار، ماشین‌آلات چاپ، دستگاه‌های الکتریکی، تراکتور، وسایل نقلیه هوایی، دستگاه‌های سنجش دقیق، کک نفت، آمونیاک
ششم	موز، نشاسته، چای سیاه، سایر چربی‌ها، روغن زیتون تصفیه نشده، روغن جلاء، لاکتوز، گلوکز، کربنات‌ها، چپیس صابون‌ها، چسبانده‌ها، پلیمرها، تسمه‌های انتقال نیرو، الیاف شیشه، آلیاژهای آهن، پروفیل، میلگرد، ماشین‌آلات راه‌سازی، کاغذ روزنامه، کاغذ و مقوا، سنگ روی، قطران ذغال سنگ، روغن‌های صنعتی، انواع نخ، قطعات منفصله خودرو
هفتم	شیره و عصاره‌های نباتی، مالت، پودر کاکائو، توتون و تنباکو خام، مرکب چاپ، اتصالات و زانوئی، پارچه‌های تارپود، پودر نارگیل، لوله توخالی، ماشین‌های حساب، دستگاه صوتی و تصویری، دوربین عکاسی، چراغ و وسایل روشنی، خمیر کاکائو، کوارتز، سیمان‌های رزینی، ماشین‌های بافندگی، بازدارنده‌های اکسیداسیون، فرآورده‌های ضد انفجار

اولویت	کالاها (براساس تعرفه‌ها به شرح طبقه‌بندی کالایی HS)
هشتم	عصاره‌ها، اسانس‌ها، مداد، لامپ‌ها، ریش تراش، باطری‌ها، ماشین‌آلات خاک‌برداری، ابزارهای دستی، تیغ، قیچی، اشیاء آشپزخانه و خانه‌داری، لوازم و اتصالات لوله کشی، پلاتین، طلا، نقره، تخته چندان، میخ، انواع میلگرد، یخچال فریزر، لاستیک سواری، ماشین رختشویی، سیلندرگاز، ماشین ظرفشویی، تخته فیبری
نهم	تخم پرندگان، سبزیجات، چای سبز، ادویه جات، آبمیوه‌ها، فرآورده‌های زیبایی و آرایشی، کاغذ سیگار، شیشه فلوت، آلات موسیقی، مبلمان و دکوراسیون، مخمرها، سنگ‌های بریده شده، وان حمام، سینک ظرفشویی، نوت بوک، تبلت
دهم	سایر حیوانات زنده (مرغ، خروس، اسب)، گوشت پرندگان خانگی، ماهی‌های تازه و یخ زده، فیله ماهی، دستکش، جوراب، پارچه‌های مخمل و روکش‌ها، فرش و سایر کفپوش‌ها، کاغذ دیواری، شیرینی، آدامس، شکلات، سیگار برگ، سنگ‌های ساختمانی، کارت پستال، کیف و چمدان، انواع لباس، تلفن همراه، دستگاه تلفن، خودروی سواری با حجم بیش از ۱۵۰۰ CC

ماخذ: سازمان توسعه تجارت ایران.

۵-۲-۲. ویرایش دوم نظام ده اولیوی

ویرایش دوم نظام جدید ده اولیوی از تاریخ سوم مهرماه ۱۳۹۱ با هدف مدیریت و نظارت مصارف ارزی، جلوگیری از سفته بازی در بازار ارز و تخصیص ارز به تقاضاهای واقعی (تولید و تجارت)، در قالب راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی به مرحله اجرا درآمد. در این نظام اولویت‌های اول و دوم ارز مرجع و سایر اولویت‌ها بتدریج ارز مبادله‌ای دریافت کردند. از تاریخ شانزدهم مهرماه ۱۳۹۱ نظام طبقه‌بندی سه بخشی کالاها به اجرا گذاشته شد. گروه اول شامل اولویت‌های اول و دوم (کالاهای اساسی و دارویی)، گروه دوم شامل اولویت‌های سوم الی هشتم (کالاهای تولیدی) و گروه سوم شامل اولویت‌های نهم و دهم (کالاهای مصرفی) بودند. به گروه‌های اول تا سوم به ترتیب ارز مرجع، مبادله‌ای و آزاد تخصیص داده شده است طبقه‌بندی کالاها براساس نظام ده اولیوی (ویرایش دوم) به شرح جدول (۴-۴) است.

جدول (۴-۴). طبقه‌بندی کالاها براساس ویرایش دوم نظام ده اولویتی

اولویت	کالا
اول	کالاهای اساسی و نهادهای تولید غذا کالاهای اساسی شامل گوشت قرمز و مرغ، گوسفند زنده، کره، جو، ذرت، برنج، دانه سویا، کنجاله، انواع روغن خام، شکرخام، شیرخشک صنعتی، شیرخشک اطفال، گندم دامی و خوراکی، ذرت دامی، عدس، آب پنبیرو روغن نخل و
دوم	دارو و تجهیزات پزشکی ضروری داروهای ساخته شده، مواد اولیه جهت ساخت دارو، تجهیزات پزشکی و دندانپزشکی که در داخل تولید نمی‌شود و یا تولیدات داخلی تکاپوی نیاز داخلی را نمی‌دهد و
سوم	مواد اولیه بخش کشاورزی و پایه صنعت بذور، حیوانات زنده از نوع گاو شیری و مولد نژاد خالص، جوجه یک روزه گوشتی، جوجه یک روزه تخمگذار، جوجه اجداد، تخم مرغ SPF جهت تهیه واکسن، حبوبات مورد نیاز کشور، سیبوس، کنجاله از تخم آفتابگردان و دانه کتان و پنبه دانه، غذای میگو و آبیان، کودهای معدنی و شیمیایی، شمش آهن و فولادهای غیر ممزوج، قراضه و ضایعات آهن و چدن، کک و نیمه کک، انواع حشره کش‌ها، انواع سم‌ها و ... بز مولد نژاد، جوجه مولد نژاد، تخم ماهی، میگو مولد نژاد، تخم مرغ نطفه دار غذایی، کودهای پتاسه، قارچ کش‌ها و
چهارم	قطعات منفصله خودرویی و مواد اولیه شیمیائی کائوچو طبیعی، لاستیک کامیون و اتوبوس، پنبه حلاجی نشده، الیاف مصنوعی و سنتتیک، آلیاژهای آهن (فرو آلیاژها)، محصولات آهنی، محصولات تخت نورد شده از آهن و فولاد، قطعات منفصله جهت تولید ماشین‌آلات راهسازی و خودرو، پروفیل، گرانول، محصولات نیمه تمام از آهن، میله‌ها و
پنجم	اجزا و قطعات و تجهیزات صنعتی صنایع مادر صمغ‌ها، رزین‌ها، روغن نارگیل، روغن پالم، کربنات منیزیم، سنگ منگنز و مس، اورانیوم، سنگ فلزات گران‌بها، ذغال سنگ، گازهای کمیاب، سولفات‌ها، نترات‌ها، عناصر شیمیایی رادیواکتیو، فلزات گران‌بها، مواد رنگ کننده، رنگ‌ها، مواد آلی، آنزیم‌ها، پلیمرهای اتیلن، چوب خام، کاغذ، نخ، شیرآلات آزمایشگاهی، توربین‌های بخار، ماشین‌آلات چاپ، دستگاه‌های الکتریکی، تراکتور، ماشین‌آلات، وسایل نقلیه هوایی، آلات و دستگاه‌های سنجش دقیق، (گرید دارویی)، کک نفت، آمونیاک و
ششم	اجزا و قطعات و تجهیزات صنعتی پایین دستی نشاسته، سایر چربیها، روغن زیتون تصفیه نشده، روغن جلا، لاکتوز، گلوکز، کنسانتره‌ها، کربنات‌ها، ورقه نازک صابون‌ها، چسبانده‌ها، پلیمرها، تسمه‌های انتقال نیرو، الیاف شیشه، آلیاژهای آهن، پروفیل، میلگرد، ماشین‌آلات راهسازی، کاغذ روزنامه، کاغذ و مقوا، سنگ روی، قطران ذغال سنگ، روغن‌های صنعتی، انواع نخ، اجزاء و قطعات منفصله وسایل نقلیه، کامیون و

اولویت	کالا
هفتم	ماشین آلات و مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای مورد نیاز تولید شیره و عصاره‌های نباتی، مالت، پودر کاکائو، توتون و تنباکوخام، مرکب چاپ و تحریر، اتصالات و زانویی، پارچه‌های تارو پود، پودر نارگیل، لوله و پروفیل توخالی، دستگاه صوتی و تصویری، چراغ و وسایل روشنایی، خمیر کاکائو، کوارتز، پیگمان‌ها و کدرکننده‌ها، سیمان‌های رزینی، ماشین‌های بافندگی، بازدارنده‌های اکسیداسیون، فرآورده‌های ضد انفجار و
هشتم	ماشین آلات راهسازی و حمل و نقل عمومی و خودروهای سواری کم مصرف بیل مکانیکی و لودر، جرثقیل، بولدوزر، اتوبوس و مینی‌بوس، گریدر، عصاره‌ها، اسانس‌ها، مداد، لامپ‌ها، باتری‌ها، ماشین آلات خاک برداری، ابزارهای دستی، لوازم و اتصالات لوله کشی، تخته چندلای، خودروهای ۲۴۰۰ سی‌سی به پایین، انواع میلگرد، موبایل، لاستیک، تخته فیبری، موز و
نهم	خودروهای سواری پر مصرف لوازم خانگی ضروری و کامپیوتر و اجزا و قطعات آن تخم پرندگان، سبزیجات، چای سبز، ادویه جات، آبیوم‌ها، کاغذ سیگار، شیشه فلوت، مبلمان و دکوراسیون، مخموره‌ها، سنگ‌های بریده شده، وان حمام، سینک ظرفشویی، نوت بوک، تبلت، ماشین ظرفشویی، کولر گازی، خودروی سواری با حجم بیش از ۱۵۰۰ سی‌سی و ...
دهم	کالاهای لوکس و غیر ضروری سایر حیوانات زنده (مرغ، خروس، اسب)، گوشت پرندگان خانگی، ماهی‌های تازه و یخ زده، فیله ماهی، دستکش، جوراب، پارچه‌های مخمل و روکش‌ها، آلات موسیقی، فرش و سایر کفپوش‌ها، کاغذ دیواری، شیرینی، آدامس، شکلات، سیگار برگ، سنگ‌های ساختمانی، کارت پستال، فرآورده‌های زیبایی و آرایشی، کیف و چمدان، انواع لباس، ماشین لباسشویی، دستگاه تلفن، یخچال فریزر و

ماخذ: سازمان توسعه تجارت ایران.

۳. تخصیص ارز در مرکز مبادلات ارزی براساس ویرایش دوم نظام اولویت‌های کالایی

با توجه به نیاز کشور به واردات کالا از یک سو و تحریم مالی و درآمدهای نفتی کشور از سوی دیگر مهمترین بخش از محدودیت‌های تجاری را می‌توان نحوه تامین مالی واردات و روش‌های تامین ارز دانست که پیشتر از این رکن به‌عنوان مهمترین متغیر تاثیرگذار بر واردات یاد شد. نظام اولویت‌بندی کالایی در صورتی کارآمد است که بتواند تخصیص ارز را به‌نحوی موثر در ارتباط با نیازهای مصرفی و تولیدی انجام دهد. از این رو در ادامه تلاش می‌شود ضمن معرفی فرایند راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی به بررسی ظرفیت عرضه، توانمندی مرکز مبادلات در تخصیص ارز و انواع تقاضای ارز پرداخته شود.

۳-۱. راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی

دولت به منظور تضمین و تسهیل تامین مهم‌ترین نیازهای کشور- به‌ویژه پس از محدودیت عرضه ارز- در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۳ اقدام به تاسیس «مرکز معاملات ارزی» کرد و مقرر شد نرخ مبادله‌ای ارز در این مرکز به صورت روزانه توسط بانک مرکزی و به میزان دو درصد کمتر از قیمت بازار آزاد تعیین شود.^۱ در این طرح، تامین مالی واردات اولویت‌های اول و دوم همچنان براساس ارز مرجع صورت پذیرفت و سایر اولویت‌های سوم الی هشتم بتدریج از نرخ ارز مبادله‌ای برخوردار شدند. مدیریت و رصد مصارف ارزی و جلوگیری از سفته بازی در بازار ارز؛ تخصیص ارز به تقاضاهای واقعی (تولید و تجارت)، جلوگیری از تخصیص ارز به تقاضاهای کاذب؛ ایجاد شفافیت در بازار ارز؛ تامین مهم‌ترین نیازهای کشور ناشی از محدودیت عرضه ارز، شفافیت در اجزای تشکیل دهنده بهای تمام شده محصولات تولیدی؛ حمایت همزمان از تولیدکننده و مصرف‌کننده و ایجاد سازوکاری جهت تعامل عرضه‌کننده و تقاضاکننده ارز از مهمترین اهداف تشکیل مرکز مبادلات ارزی بود.

در نخستین روز کاری مرکز مبادلات ارزی مقرر شد صرفاً از بانک‌های ملت و کشاورزی دعوت به عمل آید و ثبت سفارشات دارای اولویت‌های ۳، ۴ و ۵ استان تهران مورد پذیرش قرار گیرد. از تاریخ سوم مهرماه سال ۱۳۹۱ پذیرش ثبت سفارشات آغاز و مراجعات افزایش یافت؛ به‌نحویکه در چهارم مهرماه تعداد ثبت سفارشات پذیرفته شده در هر روز ۲۴ فقره و در روزهای پایانی سال ۱۳۹۱ به ۶۳۴ فقره رسید. در مرحله دوم، ضمن دعوت از بانک‌های دیگر و ارائه آموزش‌های لازم، ثبت سفارشات صادره از سوی سایر استان‌ها پذیرفته شد.

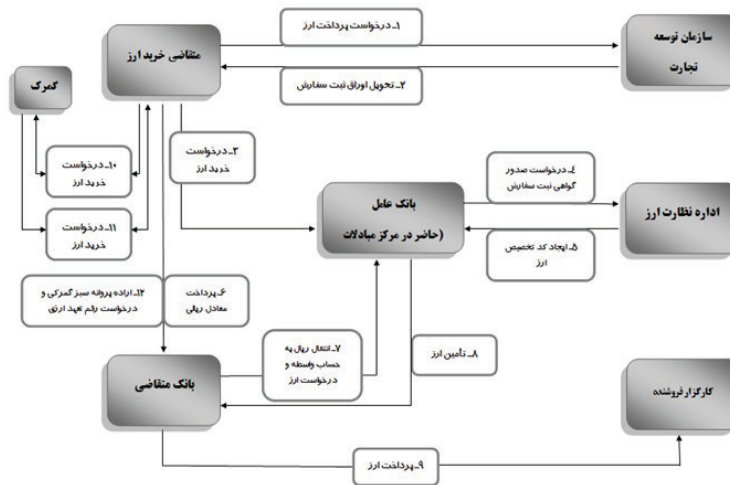
در مرحله سوم، با توجه به تثبیت شرایط و آگاهی کامل بانک‌ها از روند انجام امور، پذیرش متقاضیان در شعب آغاز شد. در تاریخ هشتم مهرماه ۱۳۹۱ ثبت سفارشات با گروه کالائی ۲ (به غیر از داروهای انسانی) و در تاریخ‌های ۱۴ مهرماه، ۲۴ مهرماه، ششم دی و دوم اسفندماه سال ۹۱ به ترتیب اولویت‌های ۶، ۷، ۸ و ۹ مورد پذیرش قرار گرفت. ضمن آنکه مقرر شد تامین ارز موارد ۱۹ گانه بخش خدمات نیز از محل ارز مبادله‌ای تأمین شود.^۲ در شش ماهه دوم سال ۱۳۹۱ تعداد ثبت سفارشات پذیرفته شده در مرکز مبادلات ارزی به ۲۶۲۳۱ فقره رسید که بیشترین آن مربوط به اسفند ماه سال ۱۳۹۱ با تعداد ۷۸۱۳ فقره است. این تعداد بیش از ۲ برابر میانگین ماه‌های گذشته بود. طی شش ماهه اول سال ۱۳۹۲ تعداد ثبت سفارشات پذیرفته شده به ۴۵۷۲۱ فقره رسید که از رشد بالایی نسبت به سال ۱۳۹۱ برخوردار بوده است.

۱. البته در تاریخ دوم مهرماه ۱۳۹۱ عنوان «اتاق ملاقات دارندگان و متقاضیان ارز» برای مرکز اطلاق می‌شد و قرار بود دولت در این مرکز ارزی را عرضه نکند. عرضه ارز مربوط به صادرکنندگان، پتروشیمی، صندوق توسعه ملی بود.

۲. خدماتی که می‌تواند ارز مبادله‌ای دریافت کند.

۳-۲. فرآیند اجرایی مرکز مبادلات ارزی

در این طرح ثبت سفارش واردکنندگان در کارگروهی مورد بررسی قرار می‌گرفت و وزارت صنعت، معدن و تجارت براساس اولویت‌های کالایی، آنها را برای دریافت ارز به بانک‌های عامل هدایت می‌کرد. ترتیب کل فرآیند ثبت سفارش کالا، تخصیص ارز و همه دست‌اندرکاران از جمله نماینده بانک مرکزی، وزارت صنعت، معدن و تجارت، گمرک، بانک‌های عامل و حتی دستگاه‌هایی که قصد عرضه ارز داشتند در مرکز معاملات ارزی برای ارائه خدمات، متمرکز و مستقر بودند تا فرآیند تأمین ارز برای فعالان اقتصادی تسهیل شود. در دستورالعمل اجرایی نحوه خرید و فروش ارز به نرخ مبادله‌ای آمده است که تمامی «بانک‌های عامل» با استفاده از «بانک واسط» اقدام به خرید ارز به نرخ مبادله‌ای کرده و متقاضیان ارز با ارائه اسناد لازم به شعب ارزی بانک‌های عامل مراجعه و درخواست خرید ارز را ارائه می‌کنند. پس از بررسی اسناد، بانک عامل اطلاعات مربوط را از طریق پرتال ارزی به بانک مرکزی جهت دریافت کد تخصیص ارز ارجاع می‌دهد.^۱ فرآیند اجرایی مرکز مبادلات ارزی در نمودار (۳-۲) نمایش داده شده است.

ماخذ: تشکیلی و سوری (۱۳۹۱).

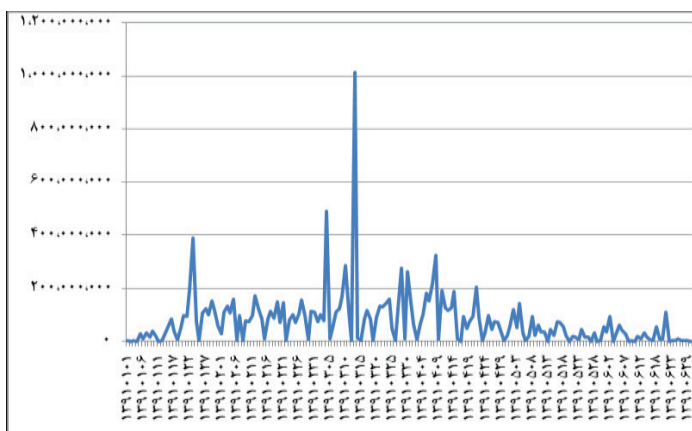
نمودار (۳-۲): فرآیند اجرایی مرکز مبادلات ارزی

۱. براساس دستورالعمل اجرایی بانک مرکزی در ۱۵ مهر ماه سال ۱۳۹۱ و تعیین بانک‌های عامل و واسط در خرید و فروش نرخ ارز مبادله‌ای مقرر شد نرخ مذکور در ابتدای هرروز توسط بانک مرکزی اعلام شود. بانک‌های عامل می‌بایست پس از کنترل اسناد و مدارک و تطبیق اطلاعات اوراق ثبت سفارش با اطلاعات مندرج در سامانه وزارت صنعت، معدن و تجارت، به منظور دریافت کد تخصیص ارز و صدور گواهی ثبت آماری، اطلاعات مربوطه را از طریق پرتال ارزی به اداره نظارت ارز بانک مرکزی ارسال نمایند تا گواهی ثبت آماری صادر شود. مدت اعتبار گواهی‌های ثبت آماری از تاریخ صدور ۱۵ روزکاری است و ارائه کد تخصیص ارز به منزله تخصیص ارز مربوطه در مدت مورد اشاره بود و بانک‌های عامل می‌توانند با رعایت مقررات و فرآیند ذکر شده، نسبت به خرید ارز اقدام کنند. در هنگام ارائه تقاضای خرید ارز به بانک مرکزی، بانک عامل می‌بایست ۱۰۰ درصد معادل ریالی ارز مورد تقاضا را تأمین کند.

در مرکز مبادلات ارزی، کالاهای وارداتی با در نظر گرفتن مولفه‌هایی همچون حمایت از تولید داخل و جلوگیری از ورود کالاهای غیرضرور غربالگری شد. در این مرکز علاوه بر شبکه بانکی کشور، بخش بازرگانی و گمرک هم قابلیت رصد ثبت سفارش‌ها را دارند که از ارز تخصیصی مرجع و یا ارز مرکز مبادله استفاده می‌کنند.

۳-۴. تخصیص ارز در مرکز مبادلات ارزی

مرکز مبادلات ارزی محلی است که در آن طرف عرضه با ارایه ارز و طرف تقاضا با درخواست خرید با یکدیگر روبرو می‌شوند. ارزهای عرضه شده شامل ۱۴/۵ درصد از سهم شرکت ملی نفت، ۲۰ درصد منابع قابل تبدیل به ریال صندوق توسعه ملی و ارز حاصل از صادرات غیرنفتی بود. در نظام بدون اولویت بندی کالا طی دوره ۹۱/۱/۱ الی ۹۱/۲/۹ تمامی کالاها از ارز مرجع برخوردار بودند. در نظام دو اولویتی طی دوره ۹۱/۲/۹ الی ۹۱/۴/۱۱ به برخی کالاها (۳۹۹۳ ردیف تعرفه) ارز مرجع و به برخی دیگر (۱۵۵۱ ردیف تعرفه) ارز غیربانکی تخصیص داده شد. در نظام سه اولویتی طی دوره ۹۱/۴/۱۱ الی ۹۱/۴/۱۷ نیز به سه گروه کالا ارز مرجع و سایر کالاها ارز غیربانکی تخصیص داده شد. در ویرایش اول نظام ده اولویتی طی دوره ۹۱/۴/۱۷ الی ۹۱/۷/۳ به برخی اولویت‌ها (۲، ۳، ۴ و ۵ اولویت) ارز مرجع و برخی دیگر ارز غیربانکی تخصیص داده شد. از تاریخ ۹۱/۷/۳ و پس از راه اندازی مرکز مبادلات ارزی نیز به ۲ اولویت اول ارز مرجع و بتدریج سایر اولویت‌ها ارز مبادله‌ای دریافت کردند. براساس مستندات قابل دسترس، روند تخصیص ارز مرجع به اولویت‌های کالایی طی شش ماه اول سال ۱۳۹۱ کاهشی بود (نمودار ۳-۳).

ماخذ: تشکیلی و سوری (۱۳۹۱)

نمودار (۳-۴). تخصیص روزانه ارز مرجع طی شش ماه اول سال ۱۳۹۱ (میلیون دلار)

طبق نمودار فوق، در دوره مورد بررسی تخصیص ارز مرجع نوسانات زیادی داشت اما، در خردادماه بیشترین تخصیص ارز مرجع صورت پذیرفته شده است. مجموع ارز تخصیص یافت در شش ماه نخست به ترتیب برابر با ۱/۹، ۲/۸، ۴/۵، ۲/۹، ۱/۲ و ۰/۶ میلیارد دلار بوده است. تخصیص ارز مرجع از تیرماه روندی نزولی به خود گرفته است. متوسط تخصیص ارز مرجع روزانه به تفکیک نظام اولویت بندی در شش ماه نخست سال ۱۳۹۱ نشان می‌دهد که نظام‌های بدون اولویت، دو و سه اولیتی، ده اولیتی (۵ اولویت اول ارز مرجع)، ده اولیتی (۴ اولویت اول ارز مرجع)، ده اولیتی (۳ اولویت اول ارز مرجع) و ده اولیتی (۲ اولویت اول ارز مرجع) به ترتیب ۴۷/۳، ۱۵۳/۵، ۴۰/۹، ۳۶/۹، ۳۱/۳، ۱۱/۶ میلیون دلار بوده است. البته کاهش تخصیص ارز مرجع به دلیل کاهش ارزآوری کشور و سیاست‌های مدیریت عرضه ارز توسط بانک مرکزی بوده است.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در شش ماهه اول و دوم سال ۱۳۹۱ به ترتیب ۱۳/۳ و ۷/۲ میلیارد دلار ارز برای اولویت اول (کالاهای اساسی و نهاده‌های تولید غذا) و اولویت دوم (دارو و تجهیزات پزشکی ضروری) اختصاص داد.^۱ از این رو، عملکرد شش ماهه اول بانک مرکزی در تخصیص ارز مرجع بهتر از نیمه دوم سال بود. البته میزان تخصیص ارز که تابعی از محدودیت‌های ارزی ناشی از تحریم بود، سبب شد روند تخصیص ارز در ماه انتهایی نیمه اول نیز با کاهش قابل توجهی روبرو شود. هرچند، راه‌اندازی مرکزی مبادلات در نیمه دوم و کاهش شمار اولویت‌های مشمول ارز مرجع نیز از دیگر دلایل کاهش تخصیص ارزند.

براساس دستورالعمل اجرائی نحوه خرید و فروش ارز به نرخ مبادله‌ای، بانک‌های ملت، کشاورزی، تجارت، سپه، پارسیان، و سامان به عنوان بانک عامل و واسطه و سایر بانک‌ها به عنوان بانک عامل انتخاب شدند. بانک واسطه هر یک از بانک‌های عامل طبق جدول (۵-۳) مشخص شده است و خرید و فروش ارز به نرخ مبادله‌ای صرفاً از طریق بانک واسطه امکان پذیر بود.

در صورتی که خرید ارز به نرخ مبادله‌ای از طریق بانک‌های عامل صورت می‌گرفت، بانک‌های مذکور می‌بایست جهت دریافت کد تخصیص ارز، اطلاعات مربوطه را از طریق پرتال ارزی به اداره نظارت ارز بانک مرکزی ارسال و پس از دریافت کد یادشده، معادل ریالی ارز مورد درخواست را (به نرخ روز خرید ارز) به حساب یکی از بانک‌های واسطه واریز می‌کردند. همزمان بانک‌های عامل می‌بایست با رعایت مفاد بند (۱۲) این دستورالعمل^۲ نسبت به ارسال درخواست خرید ارز به بانک‌های واسطه اقدام می‌کردند.

۱. گزارش عملکرد بانک مرکزی از تخصیص ارز مرجع به نقل از معاون ارزی این بانک (جلسه شورای گفتگو دولت و بخش خصوصی، دوشنبه

۱۳۹۲/۲/۱۶)

۲. ماده (۱۲): در اداره مرکزی بانک‌های عامل می‌بایست پس از جمع‌بندی روزانه درخواست‌های شعب ارزی خود در سراسر کشور، نسبت به

جدول (۴-۵). بانک‌های عامل و واسطه در خرید و فروش ارز به نرخ مبادلاتی

ردیف	بانک‌های عامل	بانک واسطه
۱	کارآفرین، توسعه تعاون و انصار	سپه
۲	پاسارگاد، صنعت و معدن، دی	تجارت
۳	توسعه صادرات، سرمایه، مشترک ایران و ونزویلا	ملت
۴	ملی، پست بانک	کشاورزی
۵	رفاه، مسکن، سینا	پارسیان
۶	صادرات، اقتصاد نوین	سامان

ماخذ: بانک مرکزی ج.ا.ا.

مرکز مبادلات ارزی از تاریخ ۳/۷/۱۳۹۱ تا ۶/۱۰/۱۳۹۲ مجموعاً ۳/۳۲ میلیارد دلار ارز به اولویت‌های کالایی اختصاص داد. بیشترین رقم تخصیص یافته به یک درخواست به ترتیب مربوط به بانک‌های پاسارگاد (۲۴۶ میلیون دلار مربوط به شرکت سرمایه‌گذاری شهرآتیه)، ملی (۱۰۱ میلیون دلار مرتبط با سازمان مهندسی و عمران شهر تهران) و بانک مرکزی (۹۶ میلیون دلار مرتبط با وزارت امور اقتصادی و دارایی) است. این نکته شاید بتواند بر این ادعا صحنه بگذارد که مرکز مبادلات در تخصیص بهینه براساس ضوابط وارداتی بخش خصوصی عمل نکرد. تعداد ثبت سفارشات و تخصیص ارز در سال ۱۳۹۲ در قیاس با سال ۱۳۹۱ افزایش قابل توجهی را تجربه کرد (جدول ۶-۳).

ارسال آن‌ها به بانک‌های واسطه طی فرم شماره یک در روزهای عادی حداکثر تا ساعت ۱۶ و روز پنجشنبه تا ساعت ۱۲ همان روز اقدام کند. بانک‌های واسطه نیز پس از تأمین ۱۰۰ درصد معادل ریالی ارز مورد درخواست در حساب بین‌بانکی خود نزد اداره معاملات ریالی این بانک، به ترتیب حداکثر تا ساعات ۱۷ و ۱۳ (همان روز) مجاز به ارسال درخواست‌های مورد بحث به بانک مرکزی خواهند بود. کارسازی به درخواست‌های ارسالی پس از ساعات مذکور به روز کاری بعد موکول خواهد شد. ضمناً، چنانچه ارسال تقاضا به روزهای دیگر موکول گردد، مبنای نرخ فروش ارز، تاریخ مراجعه بانک‌ها جهت خرید ارز از بانک مرکزی خواهد بود. از این رو، هرگونه قصور در ارسال اطلاعات بعد از ساعات یادشده متوجه بانک عامل بوده و در این راستا لازم است بانک‌ها مراتب را به نحو مقتضی در فرآیند انجام کار لحاظ نموده و اطلاع‌رسانی مناسب به مشتریان صورت گیرد».

جدول (۴-۶). تعداد پرونده مورد پذیرش در مرکز مبادلات ارزی و ارزشهای مبادله‌ای تخصیص داده شده

سال	گواهی ثبت آماري ارزی	ارز تخصیصی (میلیارد دلار)	سهم از کل ارز مورد نیاز واردات (درصد)
۱۳۹۱ (از مهرماه)	۲۲۴۶۹	۶/۵	۷۴
	مرجع	۷/۲	
۱۳۹۲ (تا ۱۳۹۲/۱۰/۶)	۵۸۱۸۲	۲۵/۸	۷۰ (مبنای محاسبه تا انتهای آذرماه معادل ۰/۹ تخصیص ارز ده ماهه)
جمع	۸۰۶۵۱	۳۲/۳	-

ماخذ: بانک مرکزی ج.ا.ا.

براساس آمار و اطلاعات بانک مرکزی در نیمه دوم سال ۱۳۹۱ و در اوج شکاف ارزی میان نرخ ارز بازار آزاد و نرخ ارز رسمی تنها ۶/۵ میلیارد دلار ارز مبادله‌ای به اولویت‌های سه تا نه توزیع شد که با احتساب ۷/۲ میلیارد دلار مرجع بابت اولویت‌های اول و دوم مجموعاً ۱۳/۷ میلیارد دلار ارز در نیمه دوم سال به واردات کالاهای اولویت اول تا نهم تخصیص داده شد. با فرض آنکه نیمی از واردات در نیمه دوم سال ۱۳۹۱ عملیاتی شده است لذا، سهم تامین مالی ارزی واردات از محل ارزشهای دولتی ۷۴ درصد و برای ۹ ماهه اول سال جاری معادل ۷۰ درصد بود. بنابراین در نیمه دوم سال ۱۳۹۱ و نه ماهه اول سال ۱۳۹۲ به ترتیب ۲۶ و ۳۰ درصد از واردات از ارزشهای بخش خصوصی (ناشی از صادرات غیرنفتی، ارز در اختیار خانوار) تامین مالی شده است. تا پایان ۱۳۹۲/۱۰/۶ مجموعاً ۳۲/۳ بانک ارز مبادله‌ای به متقاضیان ارائه کردند که میزان و سهم هر یک در کل فرایند در جدول (۷-۳) ارائه شده است.

جدول (۴-۷). تخصیص ارز توسط نظام بانکی به تفکیک بانک (۱۳۹۲/۱۰/۶-۱۳۹۱/۷/۳)

بانک	تخصیص ارز (میلیارد دلار)	سهم از کل تخصیص
سامان	۶/۵۴	۲۰/۲
پاسارگاد	۴/۴۶	۱۳/۸
پارسیان	۴/۱۱	۱۲/۷
کشاورزی	۲/۳۱	۷/۲

بانک	تخصیص ارز (میلیارد دلار)	سهم از کل تخصیص
سرمایه	۲/۱۹	۶/۸
ملت	۲/۱۴	۶/۶
اقتصاد نوین	۱/۴۷	۴/۵
کارآفرین	۱/۴۱	۴/۴
تجارت	۱/۲۹	۴
سپه	۱/۲۸	۴
توسعه صادرات	۰/۹۲	۲/۸
مسکن	۰/۸۴	۲/۶
رفاه کارگران	۰/۷۹	۲/۴
بانک مرکزی	۰/۶۴	۲
صادرات	۰/۵۳	۱/۷
ملی ایران	۰/۴۴	۱/۴
پست بانک	۰/۲۹	۰/۰۷/۹
انصار	۰/۲۱	۰/۷
توسعه تعاون	۰/۱۸	۰/۶
صنعت و معدن	۰/۱۵	۰/۵
سینا	۰/۰۸	۰/۲
مشترک اسلامی	۰/۰۶	۰/۲
خاور میانه	ناچیز	ناچیز
جمع	۳۲/۳	۱۰۰

ماخذ: محاسبات تحقیق.

براساس آمار جدول (۷-۴)، از مجموع ۳۲/۳ میلیارد دلار ارزش مبادلاتی، بانک‌های سامان پاسارگاد و پارسیان به ترتیب با سهم ۲۰/۲، ۱۳/۸ و ۱۲/۷ درصد بیشترین سهم را در فروش ارز مبادلاتی داشتند. همچنین بررسی‌های آماری با استفاده از آمار بانک مرکزی نشان می‌دهد ارزش‌های یورو، روپیه، وون و یوان به ترتیب با سهم ۴۷/۸۳، ۱۶/۳۳، ۱۲/۴۴ و ۱۲/۱۹ درصد از کل ارزش دلاری ارزهای مبادله‌ای تخصیصی بیشترین سهم را در میان ارزها به خود اختصاص داده‌اند.^۱

عرضه ارز در مرکز مبادلات براساس موارد عنوان شده از سه محل وزارت نفت، صندوق توسعه ملی و صادرات غیرنفتی تامین می‌شود. با این حال، در عمل توفیق چندانی در عرضه ارز به وجود نیامد و بانک مرکزی بیشتر از منابع در اختیار به عرضه ارز روی آورد.^۲ با وجود این، پس از عملکرد ناموفق وزارت نفت و صندوق توسعه ملی در عرضه ارز، دولت تصمیم گرفت از ارز صادرات غیرنفتی استفاده کند. بانک مرکزی با توجه به تصمیمات اتخاذ شده توسط کارگروه ستاد ویژه تدابیر اقتصادی دولت، طی بخشنامه‌ای به بانک‌های عامل اعلام کرد خرید ارز صادرکنندگان با نرخ مبادله‌ای و ارایه برگه خرید ارز به صادرکنندگان به منظور استفاده از جواز و مشوق‌های صادراتی و معافیت‌های مالیاتی بلامانع است. براساس بخشنامه یادشده، صادرکنندگانی که خواهان بهره‌گیری از معافیت‌های مالیاتی (عمدتاً عوارض صادراتی) بودند چهار گزینه پیش رو داشتند:

- فروش ارزهای صادراتی به بانک‌های عامل (مرکز مبادلات ارزی کشور)؛
 - استفاده از ارزهای صادراتی برای واردات (مطابق با گروه‌های کالایی مصرف کنند؛ اعم از اینکه واردات توسط صادرکننده صورت گیرد یا ارز مربوط به واردکننده دیگر ارائه شود)؛
 - سپرده‌گذاری منابع ارزی؛
 - بازپرداخت اصل و فرع تسهیلات ارزی صادرکننده.
- همچنین، براساس این بخشنامه مقرر شد بانک‌های عامل، ارزهای مربوط به وزارتخانه‌ها و شرکت‌های دولتی و کلیه شرکت‌های موضوع بند «۲۷» قانون بودجه سال ۱۳۹۱ کل کشور^۳ را به نرخ مبادله‌ای خریداری کنند.^۴

۱. این سهم بدون احتساب ارزش برابری ارزهای مختلف در برابر دلار محاسبه شده است. در مجموع در دوره ۱۳۹۱/۷/۳ تا ۱۳۹۲/۱/۶ مرکز ۲۴۴۹۰۸۰۸۳۱۴ یوان چین ارزتخصیص داده است. ۱۱۶۹۰۲۴۶۶۳۹ یورو، ۳۱۲۸۸۶۸۶۹۴۲۲ روپیه، ۱۰۸۴۷۷۸۰۸۴۷۷۸ یون و ۴۴۱۲۶۵۱۰۸۴۷۷۸ کره جنوبی و ۱۰۸۴۷۷۸ یون چین ارزتخصیص داده است.

۲. بانک‌های عامل ارز را از بانک مرکزی خریداری می‌کردند.

۳. براساس این بند، کلیه وزارتخانه‌ها و شرکت‌های دولتی که شمول قانون به آنها مستلزم ذکر نام و تصریح نام است از جمله شرکت‌های تابعه وزارت نفت و صندوق توسعه ملی موظف شدند هر نوع تبدیل ارز خود به ریال را از طریق و با هماهنگی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران انجام دهند.

۴. براساس مستنداتی که محقق خود زمانی با آن‌ها روبرو شد (در کمیته صنعت، معدن و تجارت ستاد تدابیر ویژه اقتصادی) وزارت نفت اعلام آمادگی کرد برخی از موارد کالاهای وارداتی را از محل دارایی‌های ارزی خود در خارج کشور تامین مالی کند و یا مبادلات کالایی با استفاده از امکانات خود امکان‌پذیر کند.

با اجرای مفاد بخشنامه انتظار بر آن بود عرضه ارز تقویت شود که در عمل محقق نشد. بی‌تردید صادرکنندگان غیرنفتی، بازار مناسب‌تری برای عرضه ارز در داخل داشتند. بازار ارز آزاد با نرخ‌هایی به مراتب بالاتر از نرخ‌های مبادله‌ای رقیب جدی برای مرکز مبادلات ارزی به شمار می‌رفت. وجود تقاضای سفته‌بازی برای ارز. که تا ۱۸ میلیارد دلار هم برآورد می‌شود. تنور بازار ارز آزاد را داغ‌تر از همیشه کرد و این روند به بی‌میلی صادرکنندگان به عرضه ارز در مرکز منجر شد. از طرفی، طبق مفاد بخشنامه، استفاده از جوایز و مشوق‌های صادراتی و معافیت‌های مالیاتی صرفاً در صورت ارائه برگه خرید ارز به صادرکنندگان با نرخ مبادله‌ای بلامانع بود. همچنین با توجه به نیاز صادرکنندگان به واردات کالا، این گروه با سهولت می‌توانستند از منابع ارزی خود استفاده کنند.

به منظور ارزیابی از داده‌های کلان واردات در این حوزه و بررسی اینکه چه میزان از واردات در هر اولویت می‌تواند از صادرات همان اولویت تامین مالی شود، در جدول (۸-۴) اطلاعات صادرات و واردات هر یک از اولویت‌های کالایی در سال ۱۳۹۱ نشان داده شده است.

جدول (۸-۴). امکان تامین مالی واردات از محل صادرات غیرنفتی به تفکیک اولویت‌های کالایی (۱۳۹۱)

اولویت	شرح اولویت	واردات (میلیارد دلار)		صادرات (میلیارد دلار)		نسبت واردات به صادرات ۱۳۹۱ (درصد)
		۱۳۹۱	تغییر نسبت به سال ۱۳۹۰ (درصد)	۱۳۹۱	تغییر نسبت به سال ۱۳۹۰ (درصد)	
۱	کالاهای اساسی و نهاده‌های تولید غذا	۱۱/۵	۷۱	۰/۰۵	-۵۰	۰/۴
۲	دارو و تجهیزات پزشکی ضروری	۳/۲	۴	۳/۵	-۱۰	۱۰۹/۴
۳	مواد اولیه بخش کشاورزی و پایه صنعت	۵/۴	-۹	۲/۷	-۲۵	۵۰
۴	قطعات منفصله خودرویی و مواد اولیه شیمیایی	۵/۰۲	-۱۷	۱۰/۳	-۱۳	۲۰۵/۲
۵	اجزا و قطعات و تجهیزات صنعتی صنایع مادر	۵/۲	-۱۶	۲/۴	۲۹	۴۶/۲
۶	اجزا و قطعات و تجهیزات صنعتی صنایع پایین دستی	۴/۸	-۲۴	۱/۱	-۹	۲۲/۹

اولویت	شرح اولویت	واردات (میلیارد دلار)		صادرات (میلیارد دلار)		نسبت واردات به صادرات صادرات ۱۳۹۱ (درصد)
		۱۳۹۱	تغییر نسبت به سال ۱۳۹۰ (درصد)	۱۳۹۱	تغییر نسبت به سال ۱۳۹۰ (درصد)	
۷	ماشین آلات و مواد اولیه و کالاهای واسطه ای مورد نیاز تولید	۴/۹	-۲۱	۰/۳۶	۲۹	۷/۳
۸	ماشین آلات راهسازی و حمل و نقل عمومی و خودروهای سواری کم مصرف	۴/۷	-۲۶	۰/۶۴	۸۸	۱۳/۶
۹	خودروهای سواری پرمصرف و لوازم خانگی ضروری، کامپیوتر، اجزا و قطعات	۳/۴	-۲۴	۱/۴	۵۷	۴۱/۲
۱۰	کالاهای لوکس و غیر ضروری	۲/۷	-۱۳	۸/۸	۲۵	۳۲۵/۹
جمع		۵۱/۳	-۱۰	۳۱/۷	-۶	۶۱/۸
کالاهای فاقد اولویت		۰/۰۵	-۹۸	۰/۰۱	-۱۰۰	۲۰

ماخذ: محاسبات تحقیق.

(اختلاف در جمعها به علت گرد کردن اعداد است.)

طبق اطلاعات جدول (۸-۴)، بیشترین سهم از واردات کالایی در انتهای سال ۱۳۹۱ مربوط به اولویت‌های اول (کالاهای اساسی و نهاده‌های تولید غذا)، سوم (مواد اولیه بخش کشاورزی و پایه صنعت) و پنجم (اجزا و قطعات و تجهیزات صنعتی صنایع مادر) بوده است. در این سال به استثنای اولویت‌های اول و دوم سایر اولویت‌ها با کاهش در ارزش واردات روبرو شده است که بیشترین کاهش مربوط به اولویت هشتم است. بیشترین سهم از کالاهای صادراتی کشور در سال ۱۳۹۱ مربوط به اولویت‌های چهارم (قطعات منفصله خودرویی و مواد اولیه شیمیایی)، دهم (کالاهای لوکس و غیر ضروری) و دوم (دارو و تجهیزات پزشکی ضروری) است. براساس اطلاعات جدول فوق مشخص می‌شود بیشترین نیازهای ارزی در اولویت‌های اول، سوم و پنجم بوده است، در حالیکه صادرات در هیچ یک از این گروه‌ها نمی‌توانسته کل واردات را تامین مالی کند.

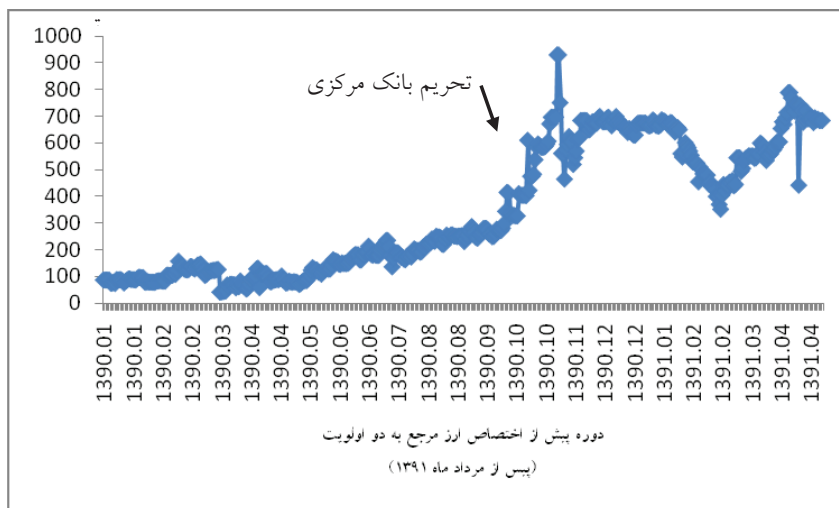
برنامه‌ریزی برای بهره‌مندی از عرضه ارز بدست آمده از صادرات غیرنفتی در مرکز مبادلات می‌تواند روشی مناسب برای تخصیص ارز به متقاضیان باشد. براساس آمار مندرج در جدول (۸-۲)، از مجموع

کالاهای وارداتی به کشور ۶۱/۸ درصد را می‌شد به صورت بالقوه از ارزش ناشی از صادرات تامین کرد. اولویت دهم - عمدتاً به دلیل قطع ثبت سفارش و ممنوعیت واردات، اولویت چهارم و اولویت دوم به ترتیب با سهم ۳۲۵، ۲۰۵ و ۱۰۹ درصد بیشترین امکان برای تامین ارزش صادرات غیرنفتی را دارند. علی‌رغم وجود محدودیت‌های ناشی از روابط کارگزاری بانکی و نقل و انتقالات وجوه، یکی از اقدامات بانک مرکزی، تامین ارزش برخی از تقاضاهای مرتبط با بخش خدمات است؛ به طوری که این بانک در بخشنامه‌ای فروش ارزش بابت مصارف خدمات به نرخ مبادله‌ای را برای ۱۹ قلم کالا مجاز اعلام کرد.^۱ این امر بخشی از تقاضا ارزش در بازار آزاد را کاهش و تأثیرات آن بر نرخ ارزش آزاد را مهار کرد.

۵-۳. ارزیابی عملکرد مرکز مبادلات در مدیریت آثار تحریم

در نگاهی منصفانه، مرکز مبادلات ارزی در ثبات بخشی به نرخ ارزش بازار ارز و جلوگیری از شکاف بیشتر نرخ ارزش بازار آزاد و نرخ ارزش مبادله‌ای اثراتی داشته است. با توجه به آنکه تغییرات نرخ ارزش را می‌توان مهمترین ابزار در مدیریت بخش وارداتی کشور دانست، راه‌اندازی مرکز یکی از دشوارترین بخش‌های سیاست‌های مقابله با تحریم بوده است؛ زیرا از یک سو در ارتباط با بازار ارز و مهار نوسانات آن قرار دارد و از سوی دیگر عملکرد آن بر بخش واردات و تامین نیازهای بخش‌های تولید و مصرف اثرگذار بوده است. پیش از آنکه تنها دو اولویت اول مشمول دریافت ارزش مرجع باشند، تفاوت نرخ ارزش رسمی و نرخ ارزش آزاد روند صعودی را تجربه کرد (نمودار ۴-۳).

۱. براساس بخشنامه ۱۳ آذرماه ۱۳۹۱ بانک مرکزی، نوزده گروه خدماتی توانستند از ارزش مبادلاتی استفاده کنند. این گروه‌ها عبارتند از: ارزش مسافرتی حداکثر ۳۰۰ دلار در سال برای هر نفر، دانشجویان غیر بورسیه (مقطع فوق لیسانس و بالاتر)، مأموریت‌های دولتی، فرصت‌های مطالعاتی و هزینه‌های درمانی اعضای هیات علمی، انتقال ارزش بابت حق عضویت و حق ثبت نام در سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی و محافل علمی و هزینه چاپ مقالات علمی، هزینه شرکت در نمایشگاه‌های خارج از کشور، فروش یا انتقال حق الوکاله درباره دعای حقوقی، اصل و سود سرمایه‌گذاری خارجی، کارمزدها، هزینه دفاتر خارج از کشور، هزینه اجاره و اشتراک شبکه‌های اطلاعاتی (اینترنت و غیره)، هزینه برگزاری همایش‌های بین‌المللی، هزینه انجام آزمایش‌های علمی و فنی و انتشار آگهی در خارج از کشور و دریافت گواهی‌های بین‌المللی، هزینه خرید امتیاز پخش فیلم و دریافت شبکه ماهواره‌ای (اینترنت و ...)، هزینه‌های سوخت، هندلینگ، لندنینگ و حقوق خدمه خارجی و حق بیمه شرکت‌های هواپیمایی ایرانی، ارزش درمانی، هزینه شرکت‌های بیمه ایرانی، شرکت‌های منتخب برای اعزام زائران به عمره مفرده و عتبات عالیات (عراق و ...) و فروش ارزش جهت بازپرداخت تسهیلات اعطایی از محل حساب ذخیره ارزی. براساس این بخشنامه بانک‌های کشور می‌توانستند با توجه به منابع و مصارف ارزشی خود و مقررات ارزی بانک مرکزی در خصوص خرید حواله و اسکناس به نرخ مبادله‌ای و فروش آن با حداکثر یک درصد کارمزد، تقاضای ارزش این ۱۹ گروه را برآورده کنند. نک: <http://isna.ir>

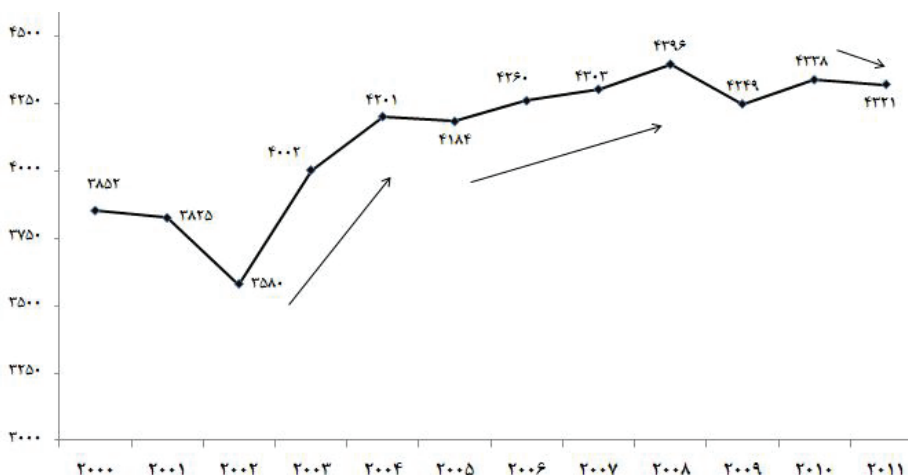
ماخذ: محاسبات تحقیق.

نمودار (۴-۴). شکاف نرخ ارز آزاد و رسمی تا اختصاص ارز مرجع به دو اولویت اول

طبق نمودار فوق، روند افزایشی شکاف نرخ ارز آزاد و رسمی از ابتدای سال ۱۳۹۰ آغاز و به تدریج آهنگی شتابان در پیش گرفت. اختلاف دو نرخ مذکور در ابتدای سال ۱۳۹۰ حدود ۸۶ تومان بود. این نرخ در اواخر آذر ماه سال ۱۳۹۰ به بیش از ۴۰۰ تومان رسید. با توجه به آنکه در آخرین روز سال ۲۰۱۱ و با تصویب بودجه دفاعی آمریکا در سال ۲۰۱۲ (بخش ۱۲۴۵) و با امضاء رییس جمهور آمریکا آماده اجرا شد. براساس این مستند قانونی، آمریکا می‌توانست به بهانه مقابله با تروریسم در انتقال منابع مالی به بانک مرکزی ایران محدودیت و ممنوعیت به وجود آورد. بلافاصله بعد از آن شکاف نرخ‌های ارز بالا گرفت و بانک مرکزی مجبور شد نرخ ارز رسمی را افزایش دهد و این امر شکاف را تا حدی کاهش داد. پس از آن روند افزایش نرخ ارز بازار آزاد همواره تداوم داشت. علاوه بر محدودیت در انتقال ارز از طریق بانک مرکزی ارزآوری کشور در سال ۱۳۹۱ با کاهش ۵۰ درصدی روبرو شد که این امر بر سیاست‌گذاری بانک مرکزی در سال ۱۳۹۱ اثرگذار بود.

منابع ارزی بانک مرکزی برای ارایه به متقاضیان به‌طور کلی از محل فروش نفت خام و میعانات گازی و نیز صادرات غیرنفتی است. صادرات نفت ایران در سال ۱۳۹۰ حدود ۲/۵ میلیون بشکه در روز بود که تا حد زیادی نیز به تولید نفت وابسته است. روند تولید در دوره ۲۰۱۱-۲۰۰۰ نشان‌دهنده افت و خیزهای

متعدد در جریان تولید نفت کشور بوده است. پس از تحریم‌های آمریکا در سال ۲۰۱۰ نیز شاهد کاهش تولید در سال ۲۰۱۱ هستیم.

ماخذ: <http://www.bp.com>

نمودار (۴-۵). روند تولید نفت در ایران در دوره زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۱

با توجه به کاهش تولید و نیز اعمال فشارهای آمریکا برای تحریم صادرات نفت ایران، خریداران نفت ایران مقدار خرید را کاهش دادند. مقدار خرید در سال ۲۰۱۱ و مقدار پیش‌بینی خرید در حال حاضر در جدول (۳-۹) آرایه شده است.

جدول (۳-۹). ده خریدار عمده نفت ایران و کاهش خرید

کشور/ منطقه	متوسط ۱۳۹۰ (هزار بشکه در روز)	۱۳۹۲ (ارقام پیش‌بینی)	سهم در خرید نفت ایران (درصد)	سهم در واردات ایران (درصد)
منطقه یورو (به ویژه ایتالیا، اسپانیا و یونان)	۶۰۰	ناچیز	-	کمتر از ۱ درصد
چین	۵۵۰	۴۲۰	۳۹	۱۵/۳
ژاپن	۳۲۵	۲۱۰	۱۹	۱/۱
هندوستان	۳۲۰	۲۰۰	۱۸	۳/۸

کشور/ منطقه	متوسط ۱۳۹۰ (هزار بشکه در روز)	۱۳۹۲ (ارقام پیش بینی)	سهم در خرید نفت ایران (درصد)	سهم در واردات ایران (درصد)
کره جنوبی	۲۳۰	۱۵۰	۱۴	۹
ترکیه	۲۰۰	۱۲۰	۱۰	۷/۱
آفریقای جنوبی	۸۰	۰	-	۰/۱
مالزی	۵۵	ناچیز	-	۱
سريلانکا	۳۵	ناچیز	-	۴/۱
تایوان	۳۵	ناچیز	-	-
سنگاپور	۲۰	ناچیز	-	-
سایر	۵۵	ناچیز	-	-
جمع (میلیون بشکه)	۲/۵	۱/۱	۱۰۰	-

ماخذ: Iran sanctions congressional research service.

آمار جدول فوق نشان می‌دهد در مجموع ۶۰٪ از صادرات نفت ایران در فاصله سال‌های ۹۲-۱۳۹۰ با کاهش روبرو شده است. کاهش ۶۰ درصدی صادرات در حالی است که دو علت دیگر هم وجود دارد که درآمد ارزی کشور در سال ۱۳۹۱ محدود شده باشد. اول آنکه وزارت نفت برای ترغیب خریداران به خرید نفت از ایران راهی جز کاهش قیمت ندارد و با حضور کشوری همچون عربستان که می‌تواند نیازهای خریداران نفت از ایران را به سرعت جایگزین کند، این امر کاملاً معقول به نظر می‌رسد. دوم آنکه با تحریم بانک مرکزی ج.ا.ا امکان انتقال ارزهای حاصل از فروش نفت در داخل وجود نداشت.

با توجه به اطلاعات جدول (۹-۴)، تمرکز فروش نفت در پنج کشور چین، ژاپن، هندوستان، کره جنوبی و ترکیه امکان تامین مالی واردات از محل ارزهای حاصل از نفت را بسیار محدود ساخت. از این رو برخی از واردکنندگان محبور شدند بازارهای سایر کشور را واگذارند و روی به بازارهای این کشورها بیاورند و یا با بهره‌گیری از ارزهای حاصل از فروش نفت در این کشورها اقدام به دور زدن تحریم‌ها کنند. نتیجه چیزی نشد جز افزایش ذخایر ارزی در برخی از کشورها که حتی نمی‌شد از تمام آن‌ها استفاده کرد.^۱ سیاست انطباق الگوی ارزی - تجاری هم تاکنون موفقیت چندانی به دست نیاورد است. براساس آمار جدول در سال ۱۳۹۱ و با تشدید تحریم نفت ایران درآمد ارزی محقق شده ایران به ۵۰ میلیارد دلار کاهش یافت.

۱. به دلیل امکان ناپذیری انتقال ارز بخشی از ارزش خرید از طریق فلزات ارزشمند همچون طلا جبران شد.

جدول (۱۰-۴). ارزش‌آوری کشور به تفکیک صادرات نفت و صادرات غیرنفتی طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۰

(میلیارد دلار)

سال	درآمد نفتی	سهم (درصد)	صادرات	سهم (درصد)	کل درآمد (صادرات کالا و خدمات)
۱۳۸۴	۵۳	۸۳	۱۱	۱۷	۶۴
۱۳۸۵	۶۲	۷۹	۱۶	۲۱	۷۸
۱۳۸۶	۸۴	۸۰	۲۱	۲۰	۱۰۵
۱۳۸۷	۸۶	۷۹	۲۳	۲۱	۱۰۹
۱۳۸۸	۶۹	۷۳	۲۵	۲۷	۹۵
۱۳۸۹	۸۶	۷۳	۳۲	۲۷	۱۱۹
۱۳۹۰	۸۸	۶۷	۴۳	۳۳	۱۳۲
۱۳۹۱	۵۰	۵۵	۴۰	۴۵	۹۰
جمع	۵۸۱	۷۳	۲۱۳	۲۷	۷۹۶

ماخذ: بانک مرکزی ج.ا.ا، وزارت نفت و محاسبات تحقیق.

(اختلاف در جمع‌ها به علت گردکردن اعداد است.)

همانگونه که در نمودار (۱-۳) نشان داده شد، هر زمان که درآمدهای نفتی کشور با کاهش روبرو شد، شکاف میان نرخ ارز آزاد و رسمی افزایش یافته است. در سال ۱۳۹۱ هم مجدداً این موضوع رخ داد. بنابراین، با کاهش صادرات نفت خام و در نتیجه کاهش ذخایر ارزی، بانک مرکزی برای کنترل بازار ارز، از یکسو این بانک ابزار سیاستی مهم خود را دیگر در اختیار نداشت (افزایش عرضه ارز در بازار) و از سوی دیگر به علت تعدیل نشدن نرخ ارز مطابق با تفاوت نرخ‌های تورم داخل و خارج افزایش یکباره آن دقیقاً یکسال پس از اجرای فاز اول قانون هدفمند کردن یارانه‌ها می‌توانست به انفجار قیمت‌ها منجر شود.

سهم هر یک از این اجزای مصارف ارزی در کل مصرف در انتهای سال ۱۳۹۱ به ترتیب برابر با ۶۳ درصد (برای مصارف کالایی واردات)، ۲۳ درصد (برای مصارف خدماتی) و ۱۴ درصد (برای سایر مصارف) بود.^۱ افزایش سهم تقاضای نوع سوم که عمدتاً در بازار آزاد خریداری می‌شد عمدتاً به سبب تورم، سفته‌بازی در بازار ارز و مواردی است که بیشتر توضیحات آن ارائه شد. سفته‌بازی در بازار آزاد

سبب شد تا رانت‌های زیادی در این بازار به وجود آید و بانک مرکزی که دیگر منابع سابق را در اختیار نداشت تنها ارز مرجع را به دو اولویت اول اختصاص دهد. بانک مرکزی در هفتم مرداد ۱۳۹۱ طی بخش‌نامه شرایط فروش ارز مسافرتی را اعلام کرد. براساس مواد این بخش‌نامه فروش ارز مسافرتی هوایی، زمینی، ریلی و دریایی به مقصد تمامی کشورها به استثناء کشورهای عراق (عتبات عالیات)، سوریه و عربستان سعودی (عمره مفرده) ممنوع شد.^۱ ضمن آنکه در یازدهم مهرماه ۱۳۹۱ سقف مجاز ارز برای ورود و خروج به کشور ۵۰۰۰ دلار اعلام شد.^۲

با افزایش شکاف نرخ ارز رسمی و آزاد و نقش صرافی‌های غیرمجاز در این جریان بانک مرکزی در تاریخ ۲۱ شهریورماه ۱۵ روز به صرافی‌های غیرمجاز سراسر کشور، تمامی اشخاص حقیقی دارای پروانه کسب از اتحادیه طلا و جواهر که به انجام فعالیت صرافی می‌کنند مهلت داد نسبت به اخذ کد رهگیری اقدام کنند. مقرر شد تا بانک مرکزی با بررسی شرایط این صرافی‌ها و احراز صلاحیت پروانه فعالیت برای آن‌ها صادر کند.^۳ لذا، برای مقابله با تنش‌های بازار ارز مرکز مبادلات راه‌اندازی شد. عملکرد مرکز به‌رغم فواید بسیار نقاط ضعف‌هایی را دربردارد که در ادامه به بررسی آن پرداخته می‌شود.

۱-۵-۳. تاخیر در راه‌اندازی مرکز مبادلات

با تشدید تحریم‌های بین‌المللی علیه کشور، از فصل چهارم سال ۱۳۹۰ نوسانات نرخ ارز در بازار آزاد آغاز شد. در همان دوره هم تشدید تحریم‌های نفتی و ممنوعیت نقل و انتقال مالی با بانک مرکزی اجرا شد. چنانچه فرض شود مرکز مبادله بهترین شیوه برای مدیریت بازار ارز بود، این مرکز در نیمه دوم سال ۱۳۹۱ راه‌اندازی شد. در واقع شدیدترین شکاف میان نرخ رسمی و نرخ بازار آزاد پیش از راه‌اندازی مرکز مبادلات به وجود آمد. شاید فقدان شیوه غربالگری برای کالاها خود یکی از علل تاخیر بوده است. اما خدمات و سایر روش‌های واردات غیربانکی هم با مشکل روبرو شد. به نظر می‌رسد بانک مرکزی در اتخاذ سیاست مقابله با تحریم در نیمه اول سال تنها به پشتوانه ارزهای در اختیار خود اقدام به افزایش عرضه ارز در بازار کرد. اما این روند به علت کاهش درآمدهای ارزی نمی‌توانست مدت زمان طولانی تداوم یابد. ضمن آنکه به‌رغم سهم بالایی دولت در عرضه ارز، تقاضای کوچک بازار آزاد بود که شکاف نرخ ارز آزاد و رسمی را

۱. فروش ارز مسافرتی به مقصد عراق (عتبات عالیات) به مبلغ ۲۰۰ دلار، سوریه ۲۰۰ دلار و عربستان سعودی (عمره مفرده) ۲۰۰ دلار و مجموعاً یک بار در سال با رعایت سایر ضوابط مندرج در بند ۱ از قسمت "ب" بخش سوم مجموعه مقررات ارزی امکان‌پذیر شد. همچنین فروش ارز مسافرتی به مسافرتین با سن قانونی کمتر از ۱۲ سال ممنوع شد و فروش ارز به بیماران و همچنین دانشجویان کماکان به قوت خود باقی است.

۲. مقرر شد مسافران برای مبالغ بیش از ۵۰۰۰ دلار اظهارنامه ارزی را تکمیل و ارائه کنند.

۳. ساماندهی صرافان غیرمجاز در حالی در شهریورماه پیگیری شد که این وضعیت سالیان وجود داشت. بروز برخی از شایعات مبنی بر توزیع ارزها و سکه‌های تقلبی در بازار، بانک مرکزی را بر آن داشت به منظور ارتقاء سطح اطمینان در مبادلات نسبت به ساماندهی فعالیت تمام صرافی‌ها اقدام کند.

افزایش داد؛ زیرا سفته‌بازی در این بازار وجود داشت. یکی از مهمترین علت‌ها، سوق دادن بخشی از نیازهای ارزی به بازار آزاد بود. در مجموع، ارز مبادله‌ای تخصیص داده شده در پایان سال ۱۳۹۱ معادل ۶/۵ میلیارد دلار اعلام شد که با احتساب واردات اولویت‌های سوم تا نهم در نیمه دوم می‌توان ادعا کرد تنها ۱۹/۱ درصد از کل واردات این اولویت‌ها در نیمه دوم سال با ارز مبادلاتی تامین مالی شد.^۱ از طرفی محدودیت‌ها یا بی‌میلی در استفاده از ابزارهای مبتنی بر بورس در این بازار به چشم می‌خورد.^۲ علاوه بر این، بحث درباره راه‌اندازی بورس ارز به‌عنوان رقیب مرکز مبادلات راه‌اندازی شاید یکی دیگر از علل در تاخیر راه‌اندازی این مرکز شد. باید تاکید کرد بانک مرکزی در شش ماهه اول و دوم سال ۱۳۹۱ به ترتیب ۱۳/۳ و ۷/۲ میلیارد دلار ارز برای اولویت اول (کالاهای اساسی و نهادهای تولید غذا) و اولویت دوم (دارو و تجهیزات پزشکی ضروری) اختصاص داد. این حجم عرضه بر اهمیت تامین کالاهای اساسی و ضروری سبد مصرف‌کننده در داخل کشور دارد. البته می‌توان پرسید آیا تداوم روند تامین کالاهای مورد نیاز از محل واردات آیا رویه‌ای مطمئن است؟!

۲-۵-۳. پاییند نبودن شرکت‌های دولتی وابسته به وزارت نفت و صندوق توسعه ملی به عرضه ارز در مرکز با توجه به تصمیمات سیاستی در دوره تشدید تحریم‌ها، مقرر شد وزارت نفت ۱۴/۵ و صندوق توسعه ملی ۲۰ درصد از منابع قابل تبدیل ریالی خود را در این مرکز عرضه کنند. اما بررسی‌ها حاکی از آن است که این سیاست در عمل اجرایی نشد. با توجه به آنکه صادرکنندگان غیرنفتی تمایلی به ارایه ارز در این مرکز نداشتند و درآمدهای ارزی کشور با محدودیت روبرو شد، این اقدام با تضعیف بخش عرضه ارز در مرکز مبادلات ارزی امکان پاسخ‌گویی به متقاضیان را با کاهش روبرو ساخت.

۳-۵-۳. فقدان ملاک‌های شناسایی در شرایط یکسان

هر شخص حقیقی یا حقوقی حق ورود و معامله ارز در مرکز را نداشت. فقط اشخاصی می‌توانستند از این امکان بهره‌مند شوند که نیازمند واقعی ارز بودند. اما مشخص نیست تعیین نیازمند بودن برچه

۱. مجموع واردات کالایی در پایان سال ۱۳۹۱ معادل ۵۱/۳ میلیارد دلار بود که با کسر واردات اولویت‌های اول و دوم و احتساب باقیمانده برای نیمه دوم ۱۸/۳ میلیارد دلار ارز برای واردات در نیمه دوم سال نیاز بوده است.

۲. منظور محدودیت در استفاده از ابزارهای معاملات سلف (Forward)، اختیار معامله (Option) و معاملات آتی (Future) در بازار ارز ایران است. روش مورد استفاده در تنظیم بازار ارز ایران تنها معاملات نقدی (Spot) بر مبنای ارز در اختیار نظام بانکی کشور است؛ در حالی که استفاده از سایر ابزارهای مالی می‌تواند به تعمیق بازار ارز، کاهش ریسک فعالان بازار و افزایش کارایی این بازار منجر شود. البته از تاریخ ۱۳۸۹/۴/۲۹ و با ابلاغ آیین‌نامه اجرایی ۸۹/۹۰۲۹۸ با عنوان «معاملات آتی ارز-ریال» بانک مرکزی اقدام به بهره‌مندی از مزایای این ابزار مالی کرد که در عمل موفق نبود.

ملاکی استوار است. اگر ۱۰ نفر همزمان برای دریافت ارز کالایی، در اولویت اول مراجعه کنند چه کسی می‌تواند ارز دریافت کند؟ نبود فرایندهای مکملی در مرکز مبادلات در این خصوص دو مشکل اساسی را ایجاد کرده است: ۱. ایجاد رانت برای قرار گرفتن در فهرست دریافت ارز و سوءاستفاده‌های احتمالی و ۲. سوق دادن نیازمندان واقعی ارز به بازارهای غیررسمی. این موارد خود بر افزایش شکاف نرخ ارز بازار آزاد و رسمی افزوده است.

۴-۵-۳. ایجاد وقفه در تامین ارزهای پرمقاضی

از آنجا که بخش غالب عملیات صادرات و واردات کشور در قاره آسیا قرار دارد، دولت برای کاستن آثار شوک‌های ارزی، سید ارزی کشور را تغییر و دلار را از مرکز مبادلات حذف کرد. با این تصمیم ارزهای قابل مبادله اصلی در مرکز مبادلات ارزی به یون، وون، لیر، درهم، روپیه، یورو و روبل محدود شد. با حذف دلار، تامین ارزها با مشکل بیشتری روبرو شد؛ چراکه از یکسوی بخشی از تقاضاهای بازار را به سایر ارزها منتقل می‌کرد و بر قیمت آن‌ها در بازار آزاد می‌افزود و از سوی دیگر، یورو به مهم‌ترین ارز مورد تقاضا در مرکز تبدیل و تامین آن با توجه به تحریم اتحادیه اروپا با مشکل روبرو شد (سهام حدود ۴۸ درصدی در کل ارزهای عرضه شده در مرکز). به این علت فعالیت مرکز مبادلات به نحوی تداوم یافت که میان تقاضا برای ارز و پاسخ‌دهی مرکز به تقاضا حداقل سه ماه وقفه وجود داشت. ضمن آنکه اختصاص ارزهای مبادله‌ای به برخی از کالاهای همچون خودرو با توجه به حجم آن زمینه را برای کمبود ارز و تاخیر در تامین ارز فراهم می‌کرد.^۲

۴-۵-۳. دشواری زمانبندی در فرایند دریافت ارز

از زمانی که متقاضی برای دریافت ارز به مرکز مبادلات مراجعه و پس از تکمیل کردن مدارک و مستندات، گواهی ثبت آماری اخذ می‌کند، ۱۵ روز زمان برای ارایه ارز نیاز است؛ در غیر این صورت گواهی مذکور باید توسط «اداره نظارت ارز بانک مرکزی» تمدید شود.^۳ پیگیری مکرر برای ارسال مستندات در زمان بندی بانک مرکزی، هماهنگی میان خریدار و فروشنده در خارج از کشور، تهیه ۱۰۰ درصد مبلغ

۱. هرچند ارزهای روبل، دلار، فرانک، ریال عمان و قطر و پوند در سطح محدود در مرکز ارایه شده است.

۲. باید توجه داشت متقاضی پس از دریافت کد تخصیص ارز لزوماً به ارز دسترسی نخواهد داشت و این تخصیص مشروط به تامین ارز از سوی بانک‌های عامل است. همچنین در برخی از ارزها متقاضیان اصلی غیردولتی‌اند. بیشترین متقاضیان «درهم» شرکت‌های هواپیمایی، متقاضیان دلار سازمان‌ها و شرکت‌های خصوصی شده وابسته به وزارت دفاع بوده‌اند.

۳. بنا بر اظهارات برخی از واردکنندگان، فرایند دریافت گواهی به ۱۰ تا ۱۵ روز زمان نیاز داشت.

ریالی وجه ارز خریداری شده، تاثیر تحریم بر افزایش خریده‌ها (خریده‌های احتیاطی یا خریده‌های يك جا برای ذخیره‌سازی اقلام مورد نیاز در تولید) همگی از دشواری فرایندهای مرکز مبادلات بودند. اگر فرد نمی‌توانست در زمان بندی ارایه شده واردات را انجام دهد، تقاضا و ثبت سفارش وی باطل می‌شد که بی‌تردید تبعاتی در بخش مصرف و تولید به همراه داشت. انعطاف‌پذیری در تغییر نوع ارز مورد استفاده در هر برکه گواهی ارزی هم وجود نداشت و فرد متقاضی اگر به هر علت نوع ارز را تغییر می‌داد باید تمام فرایند را از ابتدا آغاز می‌کرد. فشار نقدینگی ناشی از پرداخت ۱۳۰ درصد ریالی ارز مورد تقاضا آن هم در شرایط کمبود نقدینگی واحدهای تولیدی و وقفه سه ماهه در تامین و تخصیص ارز خود یکی از مشکلات فرعی بود که فعالیت مرکز برای واحدهای تولیدی به وجود آورد (باید توجه داشت که به علت تضعیف ریال در برابر سایر ارزها، نقدینگی مورد نیاز به شدت افزایش یافت).

۳-۵-۶. فقدان نظام انتقال ارز در مرکز

خدمات ارایه شده در مرکز مبادلات ارزی تنها بر تامین و تخصیص ارز متمرکز شد؛ در حالی که صرافی‌ها در بازار آزاد به عنوان یکی از رقبای مرکز، ارز منتقل می‌کردند و از این بابت کارمزدی تا بیش از ۱۰ درصد هم دریافت می‌کردند. این امر سبب شد تا صرافی‌های ارزی بانک‌های خصوصی برای کسب این کارمزد تلاش کنند و از روش‌های مقابله با تحریم برای کاهش هزینه‌های مبادلاتی ارز استقبال چندانی نکنند؛ زیرا این امر منافع آن‌ها را با کاهش زیادی روبرو می‌کرد.^۱

در انتهای این بخش لازم است سیاست‌هایی را ارایه کرد که در بخش بانکداری برای مقابله با تحریم‌ها اجرایی شد. این راهکارهای اجرایی با مصاحبه از متخصصین امر بدست آمده است. خلاصه‌ای از شیوه‌ها و سیاست‌ها را می‌توان در جدول (۱۱-۴) مشاهده کرد.

۱. در مصاحبه با یکی از دست‌اندرکاران مشخص شد که تاسیس شرکت‌های واسطه تا ۱۰ درصد از هزینه‌های انتقال ارز را کاهش می‌داد که بانک‌های خصوصی چندان میلی برای استفاده از این کانال نداشتند. نویسنده کارمزد بالای انتقال و درآمدهای صرافی‌های بانک‌ها را در این امر محتمل می‌داند.

جدول (۱۱-۴). راه کارهای تحریم شکنی در بخش بانکی و ارزی

گروه تحریمی	شیوه‌های مقابله با تحریم
تحریم‌های بانک تجاری	۱. استفاده از بانک‌های غیرتحریمی داخلی؛ ۲. استفاده از ظرفیت صرافی‌ها در انتقال ارز؛ ۳. استفاده از شرکت‌های پوششی وابسته به بانک؛ ۴. همکاری با همتایان گمنام و پریسک؛ ۵. استفاده از محاکم رسمی برای اِلغای تحریم‌ها؛ ۶. ارجاع مشتریان به بانک‌های غیرتحریمی.
تحریم‌های بانک مرکزی، درآمدهای ارزی و نفتی	۱. تهاتر نفت و کالا؛ ۲. تهاتر وجوه مشمول تحریم برای خرید اقلام مورد نیاز؛ ۳. ترغیب خریداران نفت به پرداخت نقدی و انتقال از کانال شرکت‌های پوششی؛ ۴. منوط کردن پرداخت‌ها به تجار کشورهای تحریم‌کننده در قبال رفع تحریم‌ها؛ ۵. استفاده از تهاتر کالایی برای کاهش انباشت وجوه در خارج؛ ۶. استفاده از ظرفیت کشورهای مستعد در گسترش تجارت همچون کشورهای آفریقایی و آمریکای جنوبی.
تحریم سوئیفت*	۱. استفاده از سایر روش‌های انتقال پیام (تلکس، تلفن و ایمیل)؛ ۲. فکس رمزگذاری شده.

ماخذ: یافته‌های تحقیق.

برای توضیحات تکمیلی در خصوص تحریم سوئیفت به بخش (۲-۳-۲) مراجعه شود. براساس نتایج، سیاست‌های مقابله با تحریم‌های بانکی عمدتاً راه‌کارهای اجرایی‌اند که به افزایش هزینه‌های مبادلاتی واردات می‌انجامد. درجه وابستگی اقتصاد ایران به واردات و ورود سرمایه خود در تعیین این هزینه‌ها اثرگذار است.^۱

۴. سایر سیاست‌ها در دوره تشدید تحریم‌ها در بخش واردات

هرچند رفع مشکلات ارزی از مهمترین دغدغه‌های دوره تشدید تحریم‌ها بود، در سایر حوزه‌های دخیل در امر واردات سیاست‌هایی برای سهولت بیشتر و کاهش هزینه‌های تجاری اجرا شد که در ادامه به اهم آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱. نایب رییس اتاق ایران و تهران معتقد است در سال ۱۳۸۹ تحریم‌ها ۳۰ میلیارد دلار هزینه برای اقتصاد ایران به همراه داشته است که این هزینه ناشی از محرومیت از سرمایه‌گذاری خارجی، توسعه نیافتن زیرساخت‌ها و کندی و توقف توسعه میدین نفت و گاز نظیر پارس جنوبی بوده است. رگ، روزنامه ایران، مورخ ۱۳۹۲/۸/۳۰.

۱. مشروط کردن واردات ۱۸۰ ردیف تعرفه صرفاً با ارزش حاصل از صادرات (۱۳۹۰/۱۰/۱۳)

این اقدام در انتهای سال ۱۳۹۰ و پس از تشدید تحریم‌ها علیه ایران اجرایی شد و واردات این ۱۸۰ ردیف تعرفه با سایر شیوه‌های بانکی (ارزآزاد، ارزش سیستم بانکی) و غیربانکی (بدون انتقال ارز) ممنوع شد.

۲. کاهش ۱۵ درصدی سود بازرگانی کالاهای تجاری از طریق مناطق آزاد تجاری و صنعتی به سرزمین اصلی (۱۳۹۰/۱۰/۳)

این اقدام تنها برای کالاهای تجاری وارداتی و تا سقف ۳ میلیارد دلار وضع شد. این سیاست ضمن کاهش هزینه‌های مبادله مشوقی برای دور زدن تحریم با استفاده از ظرفیت‌های مناطق آزاد است.

۳. وضع عوارض صادراتی دام زنده (۱۳۹۱/۳/۲۴)

صادرات دام زنده با توجه به نیاز کشور به فرآورده‌های پروتئینی همچون گوشت قرمز، قیمت این محصول را در داخل با افزایش روبرو ساخت. با توجه به افزایش نرخ ارز، درآمد‌های ریالی صادرکنندگان دام زنده افزایش قابل توجهی می‌یافت که با این سیاست با آن مقابله شد. براساس این مصوبه عوارض صادراتی دام زنده (گوسفند و بز) به میزان شصت درصد پایه صادراتی آن تعیین شد و با توجه به اثرات تنظیم بازاری مقرر شد در اجرا مفاد تبصره (۳) بند (ب) ماده ۱۰۴ قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران لازم الاجرا باشد.^۱

۴. نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز (۱۳۹۱/۲/۴)

هیئت وزیران به استناد ماده (۶) قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز (مصوب ۱۳۷۴)^۲ موارد زیر را تصویب کردند:

به منظور کاهش مخاطرات سرمایه‌گذاری و تولید، بانک‌های عامل صندوق توسعه ملی موظفند در صورت درخواست تسهیلات گیرندگان از محل منابع صندوق توسعه ملی، تسهیلات ارزی را با نرخ

۱. بند (ب) ماده ۱۰۴ قانون برنامه پنج‌ساله: «اخذ هرگونه مالیات و عوارض از صادرات کالاهای غیرنفتی و خدمات در طول برنامه ممنوع است». تبصره (۳) بند (ب) ماده ۱۰۴ قانون برنامه پنج‌ساله: «میزان عوارض موضوع این ماده برحسب جدولی است که متناسب با افزایش سهم ارزش افزوده داخلی، کاهش می‌یابد. فهرست و عوارض مربوطه این کالاها و جدول مذکور به تصویب شورای اقتصاد می‌رسد. این عوارض حداقل سه ماه پس از وضع و اعلام عمومی قابل وصول است».

۲. ماده (۶) قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی: «حدود و مقررات استفاده از ارز را دولت تعیین می‌کند، خرید و فروش، حمل یا حواله ارز غیر مجاز برای خروج از کشور ممنوع و در حکم قاچاق است».

مرجع در هنگام عقد قرارداد به تسهیلات مشابه ریالی تبدیل و اقساط آن را نیز بر مبنای نرخ عقود مربوط به صورت ریالی دریافت کنند.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران موظف است در ازای دریافت مبلغ ریالی اقساط تسهیلات مذکور، معادل اقساط ارزی تسهیلات را در اختیار بانک عامل قرارداد تا به حساب صندوق توسعه ملی واریز نماید.

برخورداری از بندهای فوق منوط به بازپرداخت اقساط در سررسیدهای مقرر است. این سیاست در راستای تامین ارز بخشی از متقاضیان داخلی برای سرمایه‌گذاری و توسعه فعالیت‌های تولیدی صورت پذیرفت که با توجه به شرایط بازار ارز اقدامی مطلوب در حوزه تولید به‌شمار می‌رود.

۵. تسریع در صدور ثبت سفارش کالاهای اساسی (۱۳۹۱/۴/۲۷)

با توجه به ضرورت تامین نیازهای داخلی از محل واردات، وزارت صنعت، معدن و تجارت خواستار تسریع در صدور ثبت سفارش تمامی کالاهای اساسی گروه اول (با تاکید بر گوشت مرغ با مارک حلال) با اخذ تعهدنامه از متقاضی مبنی بر ارائه مجوزهای بهداشتی و قرنطینه‌ای به هنگام ترخیص کالا اقدام لازم شد. این سیاست در شرایطی اجرا شد که به‌علت تاخیر در واردات نهاده‌های دامی مانند کنجاله، قیمت مرغ در بازارهای داخلی به شدت افزایش یافت.^۱

علاوه بر این، اصلاح روش ثبت سفارش در تاریخ ۱۳۹۱/۴/۲۵ و رویه قیمت‌گذاری کالای وارداتی با استفاده از ارز مرجع و کمتر از نرخ بازار در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۲۵ را می‌توان از دیگر سیاست‌هایی دانست که در خصوص واردات اجرا شد.

با توجه به مشکلات به‌وجود آمده در واردات کالاها به کشور، کارگروهی متشکل از وزارت صنعت، معدن و تجارت (مسئول کارگروه)، وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت کشور، وزارت اطلاعات، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری برای تدوین برنامه‌ها و تدابیر لازم برای مقابله با آثار انحصار در تامین کالاهای اساسی از سوی ستاد تدبیر ویژه اقتصاد تشکیل شد. این کارگروه با بررسی‌های به‌عمل آمده ضمن تعیین کالاهای اساسی و مهم چارچوب کلی پیشنهادی برای «کمیته ملی مقابله با انحصار و کاهش آسیب پذیری

۱. انحصار در واردات کالاهای وارداتی همچون نهاده‌های دامی سبب شد قیمت هر کیلوگرم مرغ در بازار خرده‌فروشی تهران به بیش از ۶۰۰۰ تومان برسد. با اجرای این سیاست قیمت مرغ در بازار تهران در اواخر مرداد ماه به کیلویی ۴۵۰۰ تومان کاهش یافت.

کالاهای اساسی» را تهیه کردند. این پیش‌نویس در شورای عالی به تصویب رسید. شایان ذکر است که وجود ساختار انحصاری در بازارهای جهانی برخی کالاهای اساسی، تفاوت در ساختار بازار هر کالا، روابط بلندمدت بین واردکننده و تولیدکننده در صحنه روابط تجارت بین‌الملل، اعطای نمایندگی انحصاری از سوی تولیدکنندگان به فعالان داخلی و سوق ندادن شرایط به سوی خودتحریمی از نکات مهم در تدوین چارچوب بوده است. این اقدام برنامه‌ای بلندمدت است که از یکسوبرتقویت جنبه‌های تولید داخل و از سوی دیگر از فاصله گرفتن در تمرکز بر شریک تجاری و عامل واردات تاکید دارد. یکی از مهمترین آثار این اقدامات کاهش انگیزه‌های سرمایه‌گذاران خارجی در بازارهای کالاهای اساسی در کشور است.

۶. اجرای طرح شبنم

از تاریخ ۱۳۹۲/۴/۲۷، ثبت سفارش کالا و ترخیص کالا از گمرکات کشور منوط به دریافت کد رهگیری شبنم شد. با توجه به وضعیت تشدید تحریم، این شرط به نوعی به رویه‌ای خودتحریمی تبدیل شد؛ زیرا واردکنندگان واقعی را با مشکل و به کالاهای قاچاق چیان هویت بخشیده بود (البته در مورد همه کالاها و بازارها صادق نیست). تمام واردکنندگانی که از مبادی رسمی اقدام به ورود کالا می‌کردند انواع مختلفی از اسناد را که دال بر اصالت تولید کالا، قاچاق نبودن و استاندارد بودن (به‌ویژه در کالاهای اساسی خوراکی و پزشکی) به گمرک ارایه می‌کنند و طرح شبنم کمکی به تعیین اصالت این گروه از کالاها نکرد و تنها به سخت‌تر شدن فرایند واردات و افزایش هزینه‌های آن‌ها انجامید. با این حال، پیامدهای نامطلوب دیگری هم در اجرای طرح شبنم ایجاد شد. هزینه‌های پرداختی واردکننده برای اخذ کد شبنم جدای از افزودن به زمان و مستندات این فرایند، بهای تمام شده کالاها را نیز در داخل افزایش داد و در نهایت این افزایش قیمت آن هم در شرایط تورم و گرانی بالا به مصرف‌کننده منتقل شد. بررسی‌های آماری نشان می‌دهد با اخذ کد شبنم، فروشندگان، کالاهای شبنم‌دار را با قیمتی حدود ۱۰ تا ۵۰ هزار تومان گران‌تر از نمونه‌های بدون شبنم به فروش می‌رسانند.^۱ با احتساب این مورد، طرح شبنم تا حدی به هزینه‌های مبادلات بازرگانی افزود. در این بخش تفاوت نوع دریافت شبنم از سوی واردکننده از مبادی رسمی در مرحله ثبت سفارش (از وزارت صنعت، معدن و تجارت) و واردکننده از مبادی غیررسمی (خرید برجسب از بازار آزاد) خود نشان از تحمیل هزینه‌های بیشتر بر گروهی است که در چارچوب قانون به فعالیت خود ادامه می‌دهند.^۲

۱. روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۰ دی ۱۳۹۲، ش ۳۰۰۵.

۲. گرشاسبی، «تجارت برای شبنم یا شبنم برای تجارت»، روزنامه گسترش صنعت، ۷ آذر ۱۳۹۲ صفحه نخست.

۷. پیمان سپاری ارزی صادرات مجدد کالاهای وارداتی (۱۳۹۱/۵/۱۵)

کارگروه صادرات کشور مصوب کرد صادرات قطعی عین کالاهای وارداتی که ارز آنها از طریق سیستم بانکی با نرخ مرجع (اعتباراسنادی، برات و حواله) تامین شده باشد منوط به تعهد صادرکننده مبنی بر فروش معادل ارز دریافتی به بانک عامل خواهد بود. این سیاست با توجه به آنکه آثار مناسبی بر تنظیم بازار داخلی دارد مفید ارزیابی می شود.

۸. کاهش تعرفه کالاهای وارداتی (۱۳۹۱/۸/۲۸)

از اواخر آبان ماه ۱۳۹۱ مآخذ حقوق ورودی گروه‌های کالایی اولویت‌های اول و دوم ۵۰ درصد و برای سایر گروه‌های کالایی ۵۵ درصد جداول ضمیمه کتاب مقررات صادرات و واردات سال ۱۳۹۱ تعیین شد. براساس تبصره این دستورالعمل در صورتیکه نرخ حقوق ورودی جدید از نرخ حقوقی گمرکی (۴ درصد) کمتر می‌شد، اعمال نرخ جدید بلامانع بود. همچنین از ابتدای آذرماه سال ۱۳۹۱ نرخ ارز مبنای محاسبات گمرکی، نرخ ارز مبادله‌ای اعلامی از سوی بانک مرکزی تعیین شد. این دستورالعمل با توجه به افزایش نرخ ارز صورت گرفت تا بخشی از هزینه‌های عوارض وارداتی را کاهش دهد.

۹. ممنوعیت صادراتی و بازنگری در شیوه صدور و تمدید کارت‌های بازرگانی

به منظور تنظیم بازار داخلی و تامین نیازهای مصرف‌کنندگان داخلی صادرات برخی از کالاها در سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ ممنوع شد. کالاهای مشمول ممنوعیت در سال ۱۳۹۲ هفده ردیف تعرفه‌ای بود که عمده آن مربوط به اولویت اول بود. همچنین با توجه به افزایش نرخ ارز و امکان بهره‌مندی از مزایای ناشی از کارت بازرگانی در تقاضا برای ارز، شمار زیادی از کارت‌های بازرگانی در دوره زمانی کوتاهی صادر شد. که با مشخص شدن موضوع نحوه صدور و تمدید با نظارت‌های بیشتری از سوی وزارت صنعت، معدن و تجارت همراه شد.

۱۰. اقدامات دولت یازدهم

با روی کار آمدن دولت یازدهم چند مصوبه مهم در ارتباط با بخش واردات وضع شد که تاحدی جنبه‌های مقابله با تحریم هم داشتند. بررسی این مصوبات نشان می‌دهد تسهیل امور کسب و کار در بخش واردات، سهولت ترخیص کالاها از گمرک‌ها، امکان بهره‌مندی از ارزهای حاصل از صادرات در دستور کار دولت قرار داشته است. مهمترین تصمیمات دولت یازدهم در خصوص تسهیل واردات را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد:

الف. بهبود فضای کسب و کار (۱۳۹۲/۶/۲۱)

- پذیرش مغایرت ۱۰ درصدی برای مبلغ، تعداد و مقدار در سامانه پرتال ارزی توسط گمرک ج.ا.ا؛
- تسهیل در ترخیص کالا در مواردی که صاحبان آن ۱۰۰ درصد ریالی ارزش را پرداخت کرده‌اند؛
- ترخیص مواد اولیه واحدهای تولیدی به صورت نسیه یا نگهداری بخشی از کالا؛
- بازنگری در ورود ماشین‌آلات مستعمل با عمر کمتر از ۵ سال؛
- بازنگری در فهرست اقلام ممنوعه صادراتی در راستای توسعه صادرات غیرنفتی؛
- راه‌اندازی سامانه نظارت ارزی و تسهیل مبادلات ارزی با اعمال نظارت بر ایفای نقش صرافی‌ها در انتقال ارز؛
- مدیریت تقاضای ارز از طریق مدیریت واردات کالاها.

ب. ارز حاصل از صادرات (۱۳۹۲/۹/۱۸)

براساس مواد ابلاغیه هیات وزیران، رایه هرگونه جوایز صادراتی به صادرکنندگان منوط به استفاده از صادرات در چرخه تجاری به شرح شد:

- انجام واردات در مقابل صادرات توسط صادرکننده یا اشخاص دیگر؛
- پرداخت بدهی ارزی صادرکننده و یا اشخاص ثالث به بانک‌ها؛
- فروش ارز حاصل به بانک‌ها و یا صرافی‌های دارای مجوز از بانک مرکزی ج.ا.ا؛
- سپرده‌گذاری ارزی نزد بانک مرکزی

ج. تفویض امور ثبت سفارش به سازمان‌های صنعت، معدن و تجارت استان‌ها (بهمن‌ماه ۱۳۹۲)

براساس بخشنامه دفتر مقررات و صادرات سازمان توسعه تجارت ایران از بهمن‌ماه سال ۱۳۹۲ امور مربوط به ثبت سفارش تمامی اقلام وارداتی کشور به سازمان‌های صنعت، معدن و تجارت هر یک از استان‌ها تفویض شد.

فصل پنجم

راهکارهای پیشنهادی در حوزه واردات
در شرایط تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها

۱. مقدمه

آینده واردات و سیاست‌های آن را. با در نظر گرفتن همه موارد- نمی‌توان جدا از سرنوشت تحریم یا هر تکانه بیرونی دانست. به صورت بالقوه تحریم‌ها در آینده یا تشدید یا تخفیف و یا حتی رفع خواهند شد. هر یک از این وضعیت‌ها، سیاست‌ها مرتبط با خود را می‌خواهد. حوزه وزارت صنعت، معدن و تجارت در هر یک از وضعیت‌ها باید بتواند سیاست‌های مرتبط با خود را پیگیری کند. ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و الزام به اجرای آن از سوی سه قوه خود می‌تواند بخشی از مشکلات را در بخش واردات از میان بردارد. علاوه بر این باید تاکید کرد سیاست‌گذاری در وضعیت اقتضایی- شرایط خاص و بروز بحران- متفاوت از سیاست‌گذاری در وضعیت غیراقتضایی است. کشور در دوره جنگ تحمیلی کاهش صادرات نفت (حتی تا روزی ۳۰۰ هزار بشکه که در قیاس با صادرات پیش از انقلاب تفاوت معنی‌داری دارد) و حتی قطع آن را تجربه کرده است. این در حالی است که در آن دوره، صادرات غیرنفتی کشور در رقم بسیار پایین محدود بود. امکانات مالی، فیزیکی و نظامی ایران در حال حاضر با آن وضعیت دشوار قابل مقایسه نیست. از این رو، می‌توان بیان کرد حتی با تشدید تحریم‌ها و قطع صادرات نفت، کشور توانایی پشت سر گذاشتن بحران را دارد. علاوه بر این، کاهش و قطع صادرات نفت ایران، می‌تواند به افزایش قیمت نفت در بازارهای جهانی منجر شود و این خود برای تحریم‌کنندگان که از مهمترین مصرف‌کنندگان نفت به‌شمار می‌روند زیان‌بار است. با این همه، برای ارایه راه‌کارها در حوزه واردات ابتدا لازم است سناریوهای آتی تحریم در حوزه واردات مورد بررسی قرار گیرد.

۲. سناریوهای تشدید، تخفیف و رفع تحریم‌ها

تحریم‌های اعمال‌شده بر اقتصاد ایران یکی از گسترده‌ترین تحریم‌های اقتصادی بود که بر اقتصاد یک کشور وضع می‌شد. با این وجود، برخی معتقدند امکان اعمال فشارهای بیشتر بر ایران تا متقاعد کردن کشور برای دست کشیدن از برنامه هسته‌ای وجود داشت. با وجود تحمل دشواری‌های فراوان سیاست‌گذاران داخل اعتقادی به بازگشت از راه رفته نداشته و ندارند. بنابراین در یک سناریو محتمل احتمال بازگشت و وضع تحریم‌های شدیدتر بر کشور وجود دارد. از طرفی شرایط توافق ژنورا

می‌توان به عنوان سناریو تخفیف تحریم‌ها لحاظ کرد. رفع تحریم‌ها را نیز می‌توان سناریوی بلندمدت در نظر گرفت.^۱

۲-۱. سناریو تشدید تحریم

با توجه به مولفه‌های برشمرده شده در ارتباط با تحریم، می‌توان ابعاد این سناریو را به شرح زیر در نظر گرفت اما برای تفکیک دقیق‌تر و بررسی موشکافانه‌تر در این خصوص این سناریو به دو بخش خوشبینانه و بدبینانه طبق بندی شده است:

الف. سناریو تشدید خوشبینانه

۱. لغو شرایط توافقات ژنو و بازگشت به وضعیت پیش از توافق (تاکید بر شرایط این توافق است که می‌تواند در هر زمانی مصداق داشته باشد)؛

۲. تحریم ۵۰ درصد دیگر از فروش نفت ایران (کاهش فروش نفت ایران به کمتر از ۶۰۰ هزار بشکه در روز)؛

۳. محدود کردن ۵۰ درصدی در استفاده از صادرات نفت؛

۴. محدودیت‌های بیشتر در صادرات غیرنفتی ایران با تحریم خدمات مرتبط با صادرات؛

با توجه به مولفه‌های مورد نظر در این سناریو، با حذف توافقات ژنو و کاهش فروش نفت ایران به ۶۰۰ هزار بشکه نفت در روز و با لحاظ قیمت نفت معادل ۱۰۰ دلار برای هر بشکه، کل درآمدهای نفتی در این شرایط به ۲۱/۹ میلیارد دلار خواهد بود. کاهش درآمدهای ارزی نفتی تا این حد، ضمن کاهش کل درآمدهای ارزی، انتظارات عوامل اقتصادی در بازار ارز را به سمت افزایش تحریک می‌کند. با افزایش نرخ ارز در بازار آزاد و کاهش منابع در اختیار دولت برای تخصیص ارز به متقاضیان واردات کالا، شکاف نرخ ارز رسمی و آزاد افزایش خواهد یافت. لذا، واردات کالا به کشور با محدودیت‌های بسیاری در تامین مالی روبرو می‌شود. در این حالت تخصیص ارز به کالاهای استراتژیک در اولویت خواهد بود.

محدودیت در صادرات غیرنفتی خواه با وضع سقف صادراتی خواه با محدودیت در خدمات مرتبط با صادرات باشد، توان کشور در دستیابی به ارز را محدود می‌کند. این مورد هم یکی از مهمترین مشکلات تحریم در ارتباط با اقتصاد ایران است.^۲ با توجه به شرایطی که در آن خدمات ارایه شده برای صادرات با

۱. هرچند در حال حاضر براساس توافقات ژنو برجام به تصویب رسیده است، وضعیت کلی که در توافق ژنو و یا برجام وجود دارد خود می‌تواند برای هر زمان دیگری نیز قابلیت امکان‌پذیری داشته باشد. از این رو، همچنان وضعیت‌ها سناریوها با این موارد شبیه‌سازی شده است.

۲. تامین و تدارک ارز، تخصیص ارز به متقاضیان برای رفع نیازها و انتقال آن به فروشنده کالا مهمترین مشکلات تحریم در بعد تجاری از کانال ارز به حساب می‌آیند.

محدودیت روبرو است، افزایش احتمالی نرخ ارز در تشدید تحریم، صادرکنندگان را به صادرات بیشتر حتی با محدودیت در خدمات مرتبط تحریک می‌کند. آنچه در این شرایط می‌تواند حساسیت‌آفرین باشد تامین ارز واردات کالاهای استراتژیک و مهم وارداتی است.^۱ کاهش فروش نفت در واقع کاهش تعداد خریداران فعلی و مقدار خرید آن‌ها از نفت ایران است. با توجه به آنکه در کوتاه مدت امکان کاهش محسوس در واردات امری بعید است یکی از پیامدهای این سناریو را می‌توان افزایش سهم از بازار واردات توسط کشورهای هم‌چون چین دانست.

بنابراین، کاهش فروش نفت ایران به نصف مقدار کنونی و محدودیت در صادرات غیرنفتی، همان مشکلاتی را به همراه خواهد داشت که در سال ۱۳۹۱ به وجود آمد اما در سطحی گسترده‌تر. مضافاً بر اینکه با کاهش واردات و کمبود احتمالی کالاها، قاچاق صرفه اقتصادی می‌یابد و از این رو تجارت زمینی غیررسمی با تشدید تحریم‌های خوشبینانه بیش از پیش افزایش می‌یابد. لازم است تاکید شود کاهش فروش نفت ایران حتی اگر به افزایش قیمت این محصول در بازارهای جهانی ختم شود، لزوماً به معنی بی‌تاثیری بودن تحریم بر انرژی ایران نیست؛ چراکه تحریم‌های نفتی بیشتر از آنچه به مقدار فروش نفت متکی باشد، درآمدهای ناشی از آن را هدف گرفته است.

ب. سناریو تشدید بدبینانه

۱. لغو توافقات ژنو و بازگشت به وضعیت پیش از توافق؛
۲. تحریم ۱۰۰ درصدی فروش نفت ایران (فروش نفت به صفر)
۳. تحریم واردات تمام کالاها به ایران (اولویت‌های سوم تا دهم)؛
۴. اجرای برنامه نفت در برابر غذا و دارو (بیشتر اولویت‌های اول و دوم)؛
۵. وضع سقف صادرات بر محصولات صادراتی غیرنفتی ایران؛
۶. ممنوعیت کامل بیمه‌ها و ضمانت‌نامه‌های تجاری؛
۷. ممنوعیت کامل بیمه‌های کشتیرانی و ارایه خدمات کشتی‌سازی.

۱. براساس تصمیمات نهایی «کارگروه کاهش آسیب پذیری تامین کالاهای اساسی و مهم» فهرست این کالاها شامل گندم، انواع کنجاله، کره، روغن خام خوراکی، دانه‌های روغنی، شکر خام، شیر خشک صنعتی، پالم، خودرو، تخم مرغ، عدس، برنج، جو، ذرت، گوشت قرمز، لوبیا، کاغذ، گوشت مرغ، کائوچوی صنعتی، سموم، شمش فولاد، محصولات فولادی، شکر سفید، کود شیمیایی، روغن ساخته شده، نخود، مواد اولیه شوینده، بذر، داروهای انسانی، داروهای دامی و کک تعیین شده است. برخی از این کالاها در زمره اولویت‌های اول و دوم در نظام طبقه‌بندی ۱۰گانه کالاها قرار دارد. با توجه به تامین این کالاها جز ضروریات تلقی می‌شود و در سال‌های اخیر بخش قابل توجهی از آن از واردات تامین شده است لذا، تامین ارز این کالاها در اولویت قرار خواهد داشت.

اعمال تحریم‌ها در چنین سطحی عملاً ارتباط ایران با اقتصاد بین‌الملل را در سطح رسمی به حداقل ممکن خواهد رساند. مهمترین جریان درآمدهای ارزی کشور، یعنی نفت، قطع می‌شود و تنها مبادلات تهاتری نفت با غذا و دارو امکان پذیر خواهد بود. در این حالت تنها محل درآمدهای ارزی کشور صادرات غیرنفتی است، هرچند صادرات غیرنفتی هم می‌تواند با وضع سقف در مقدار صادرات روبرو شود. البته قطع صادرات نفت ایران آثاری را بر دیگر حوزه‌ها در اقتصاد جهانی به وجود خواهد آورد که از جمله می‌توان به افزایش شکاف عرضه و تقاضای نفت اشاره کرد. البته اینکه خارج کردن ایران از ردیف صادرکنندگان نفت امکان پذیر است یا نه موضوعی است که بسیاری آن را بعید می‌دانند. سهم بالای ایران در کاهش شکاف عرضه و تقاضای نفت در بازار جهانی از یکسو و محدودیت‌های کشورهای لیبی (کاهش تولید به یک چهارم)، نیجریه (ناتوانی در عمل به تعهدات) و عراق (محدودیت‌های زیرساختی) علت‌هایی است که تحلیل‌گران در این خصوص ارایه می‌کنند.

از پیامدهای این سناریو می‌توان به توقف صادرات محصولات پایین دستی همچون پتروشیمی‌ها و محصولات پالایشگاهی برای تامین کالاهای داخل اشاره کرد. اتخاذ روشی در بهره‌گیری از ارزهای صادرات غیرنفتی در تامین واردات از یکسو، رفع محدودیت‌های مرتبط با خدمات تجاری و ممنوعیت صادرات محصولات پتروشیمی از سوی دیگر و همچنین بازگشت وضعیت تحریمی به انتهای سال ۱۳۹۱ همگی از ویژگی‌های این سناریو است که در ارتباطی نزدیک با محدودیت‌های وارداتی در ایران قرار دارند.

امکان واردات کالا با استفاده از نظام حمل‌ونقل بین‌المللی در این وضعیت کم‌رنگ خواهد بود و تامین ارز تنها براساس ظرفیت‌های صادرات غیرنفتی میسر است که آن نیز به احتمال زیاد مورد هدف تحریم‌کنندگان قرار خواهد گرفت. در قیاس با آنچه اقتصاد ایران تاکنون در دوره تشدید تحریم‌ها تجربه کرده است، وضعیت تشدید بدبینانه تحریم را می‌توان سخت‌ترین تلاش برای منزوی کردن اقتصاد ایران در دسترسی به بازارهای بین‌المللی دانست و اقتصاد کشور را در شرایط «خودکفایی» قرار می‌دهد. بنابراین، حداکثر تامین در این شرایط باید از داخل صورت پذیرد و سهم واردات کاهش یابد. البته این امر در مورد کالاهایی که امکان تولید در داخل ندارند محقق نخواهد شد و یا حتی ممکن است هزینه‌های تولید به مراتب بیشتر از واردات باشد. در این شرایط حجم ارز با کاهش و نرخ ارز با افزایش روبرو خواهد شد. تحلیل اقتصادی چنین حدی از تحریم به حال و هوای سیاسی و اجتماعی آن زمان مربوط خواهد بود، از این رو نمی‌توان تحلیلی دقیق از شرایط ارز، قیمت‌ها و تقاضا و عرضه در داخل ارایه کرد. با وجود این، تامین کمبود اقلام اساسی و مصرفی ضروری می‌تواند خود پیامدهای این چنینی به همراه داشته باشد.

۲-۲. سناریو تخفیف تحریم

مفاد توافق ژنورا می‌توان به درستی بهترین سناریو برای تخفیف تحریم‌ها در اقتصاد ایران دانست (صرف نظر از زمان، شرایط توافق خود می‌تواند برای هر زمان دیگری مصداق داشته باشد). بنابراین، سیاست‌های مرتبط با واردات در این شرایط بسیار حائز اهمیت خواهد بود. مهمترین ویژگی‌های سناریو تخفیف تحریم‌ها براساس توافق ژنورا می‌توان به شرح زیر ارایه کرد:

- آزاد کردن بخشی از منابع ارزی مصادره شده ایران؛
 - تعلیق صادرات پتروشیمی ایران و نیز تعلیق تحریم خدمات مرتبط توسط آمریکا و اتحادیه اروپا؛
 - تعلیق تحریم طلا و فلزات گران بها، و تعلیق تحریم خدمات مرتبط توسط آمریکا و اتحادیه اروپا؛
 - تعلیق تحریم‌های آمریکا بر صنعت خودرو و تعلیق تحریم‌های خدمات مرتبط؛
 - ایجاد کانال مالی برای تسهیل تجارت انسان‌دوستانه برای تامین نیازهای داخلی ایران با استفاده از درآمدهای نفتی ایران در خارج از کشور؛
 - اخذ مجوز اتحادیه اروپا جهت تبادلات مالی تجارت موارد غیرتحریمی.
- تخفیف تحریم‌ها با شرایطی که توافق ژنوپیش روی اقتصاد ایران قرار می‌نهد، می‌تواند آثار مهمی بر واردات کشور همراه داشته باشد. اولین اثر آن امکان دسترسی به ارز حاصل از صادرات محصولات پتروشیمی است که در بهبود درآمدهای ارزی کشور و تامین مالی واردات تاثیرگذار است. تعلیق تحریم‌های صنعت خودروسازی خود می‌تواند پای سرمایه‌گذار خارجی را به کشور باز کند و نیاز بالای ارزی و وارداتی این بخش را تسهیل کند.
- ایجاد کانال مالی برای پرداخت‌های ارزی تولیدات غذایی و کشاورزی، دارو، تجهیزات دارویی و برخی از دیگر خدمات یکی از مهمترین ارکان در مشکلات تحریم - انتقال ارز به فروشنده کالا و خدمت - را از میان برمی‌دارد و بسیاری از اقلام اولویت‌های اول و دوم را می‌توان بدون دغدغه از انتقال ارز وارد کشور کرد. این امر می‌تواند از محل ارزهای صادرات نفت و صادرات غیرنفتی صورت گیرد.

۱. تجارت انسان‌دوستانه شامل مرادوات تجاری مرتبط با تولیدات غذایی و کشاورزی، دارو، تجهیزات دارویی و مخارج پزشکی بیماران خارج از کشور خواهد بود. این کانال مالی شامل بانک‌های خارجی مشخص و بانک‌های ایرانی غیرتحریم شده خواهد بود که به هنگام ایجاد این کانال مالی مشخص خواهند شد. این کانال همچنین نقل و انتقال‌های مالی مورد نیاز برای پرداخت تعهدات ایران به سازمان ملل متحد و پرداخت مستقیم شهری به دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها برای دانشجویان ایرانی شاغل به تحصیل در خارج از کشور تا مبلغ توافق شده برای یک دوره شش ماهه.

۲-۳. سناریو رفع تحریم

رفع کامل تحریم‌های آمریکا، اتحادیه اروپا و سازمان ملل. به‌عنوان سه ضلع مهم در تحریم‌های اقتصادی ایران. فرایندی طولانی و سخت است که نمی‌توان در دوره کوتاه‌مدت به از میان برداشته شدن آن چندان امید داشت. به عبارت دیگر حذف قوانین تحریمی ایران همچون قانون ISA و CISADA با توجه به فرایندهای آن بسیار زمان‌بر خواهد بود. با وجود این، سیاست‌ها و راهکارهای مناسب در حوزه واردات تحت سناریو رفع تحریم برای وضعیتی ارایه می‌شود که تحریم‌ها پیش از دوره تشدید تحریم‌ها در سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۱۰ قرار داشته است. مهمترین ویژگی‌های این سناریو را می‌توان به‌صورت زیر مورد توجه قرار داد:

- حذف تحریم بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛
 - حذف تحریم فروش نفت، گاز و میعانات گازی ایران؛
 - حذف تحریم مرتبط با بخش کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران؛
 - حذف تحریم مرتبط با خدمات تجاری همچون بیمه، ضمانت‌نامه‌ها سامانه‌ها و ...
 - حذف تحریم‌های مرتبط با ارایه تسهیلات کوتاه‌مدت؛
 - حذف تحریم مرتبط با واردات تمامی اقلام وارداتی تحریمی همچون گرافیت، فولاد، آلومینیوم.
- وضعیت سناریو رفع تحریم‌ها، اقتصاد ایران را در ارتباط کامل با اقتصاد بین‌الملل قرار نمی‌دهد زیرا همچنان جنبه‌هایی از تحریم در سرمایه‌گذاری خارجی در بخش انرژی (براساس قوانین ISA و CISADA) باقی خواهند ماند. اما تقریباً ارتباط تجاری در بالاترین سطح برقرار خواهد شد و می‌توان مزیت‌های نسبی و رقابتی عوامل اقتصادی داخل را مهمترین رکن در سهم و نقش ایران در صادرات و واردات جهانی دانست. در این شرایط ارزی با توجه به صادرات نفت و مشتقات آن و همچنین صادرات غیرنفتی تا حد قابل توجهی افزایش می‌یابد. تقاضا برای واردات می‌تواند در هر سطحی تامین ارزش شود (فرض این است محدودیتی در حجم واردات اعمال نشود).

۳. راهکارهای پیشنهادی حوزه واردات در وضعیت تشدید تحریم‌ها

دو وضعیت کلی برای تشدید تحریم‌ها لحاظ شد تا بتوان راهکارها را با دقت بیشتر ارایه کرد. باید توجه داشت اعمال تحریم‌ها تجربه‌های مفیدی را برای سیاست‌گذاران کشور به‌همراه داشته است که در ادامه و با اعمال تحریم‌های بیشتر می‌تواند برای خروج از بحران و تدوین سیاست‌های مناسب مفید باشد. با در نظر گرفتن نتایج بررسی‌ها در این تحقیق - با تاکید بر راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی - و نیز مصاحبه با برخی از مسئولان در حوزه‌های تجاری و مالی (شبکه بانکی کشور) سیاست‌های زیر در حوزه واردات در وضعیت تشدید تحریم قابل پیشنهاد است.

- وزارت جهاد کشاورزی، وزارت صنعت، معدن و تجارت، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، بانک مرکزی ج.ا.ا. و سایر نهادهای ذی ربط برنامه مرتبط با کاهش ریسک تامین کالاهای اساسی در تشدید تحریم را اجرایی کنند. لازم است فهرست جدیدی از کالاهای اساسی با توجه به اولویت‌های زمان تشدید تحریم تعیین شود. در این برنامه باید سهم عرضه داخل از تامین، نیاز وارداتی، مقدار ارز مورد نیاز برای واردات، کانال انتقال ارز و سایر شرایط مورد نیاز در تامین لحاظ شود.
- به منظور افزایش سهم عرضه داخل از کل تامین کالاها، وزارتخانه‌های بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، جهاد کشاورزی، صنعت، معدن و تجارت برنامه‌های عملیاتی افزایش تولید در حوزه‌های خود را برای تصویب به هیات وزیران ارایه کنند. این برنامه شامل سرمایه‌گذاری برای ارتقاء سهم تولید داخل از کل تامین هم خواهد بود. با توجه به آنکه سیاست‌های تشدید تحریم تا وضعیت بدبینانه نفت در برابر غذا فرصتی در اختیار سیاست‌گذاران قرار می‌دهد، اجرای این بند از اهمیت بالایی برای خنثی کردن تحریم‌ها و کاهش وابستگی به واردات کالا برخوردار است.
- به منظور کاهش ریسک واردات و تقویت سهم تولید داخل در عرضه کل، دولت باید سیاست‌های قیمت و خرید تضمینی را به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که تولیدکنندگان در تعیین الگوی کشت به تولید کالاهای استراتژیک تمایل داشته باشند و سهم فروش محصولات به دولت به حداکثر ممکن برسد. با توجه به آنکه براساس تازه‌ترین آمار گمرک ایران در سال ۱۳۹۲ هفت محصول عمده کشاورزی و غذایی شامل برنج، کنجاله، ذرت دامی، گندم، شکر تصفیه نشده، روغن خام و سویا و پالم عمده‌ترین محصولات کشاورزی و غذایی وارداتی به کشور در بین ۱۰ محصول عمده وارداتی بودند، در اولویت اجرای سیاست‌های خرید تضمینی قرار گیرد.
- اولویت‌های وزارت صنعت، معدن و تجارت در شرایط تشدید تحریم به تفکیک کدهای ۴ رقمی ISIC به شرح زیر قابل ارایه است.^۱

۱. لازم به توضیح است برای تعیین این اولویت‌ها از مدل اقتصادسنجی استفاده شده است. این مدل براساس احتمال استقلال ارزی صنایع با کدهای چهاررقمی - دارای دو جنبه ارزی و ارزآوری به ترتیب در بخش‌های واردات و صادرات- طراحی شده است. در بخش واردات وابستگی به واردات کالاهای سرمایه‌ای و نیز مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای نمادی از وابستگی به ارز در صنایع و این متغیر نیز به عنوان یکی از مولفه‌های بسیار مهم و پرنوسان در خلال تشدید تحریم‌ها و اثرگذار بر عملکرد صنعت در نظر گرفته شده است. در بخش صادرات هم ارزش صادرات به عنوان تامین‌کننده منابع مالی واردات در آن صنعت مطرح نظر قرار گرفته شده است. احتمال استقلال ارزی با استفاده از الگوی نریت درون‌زا متغیرهای گسسته محاسبه شده است. در این الگو اینکه هر صنعت تا چه اندازه می‌تواند با استفاده از صادرات غیرنفتی اقدام به پوشش ریسک ناشی از اعمال تشدید تحریم‌ها کند، از طریق وابستگی به ارز، ملاک عمل قرار گرفته است. متغیرهای مهم در این بررسی تراز تجاری هر صنعت، تعداد بنگاه‌های صنعت، هزینه‌های دستمزد، تولید، نهاده‌های مورد استفاده، سوخت مصرفی، نسبت قیمت‌های وارداتی به صادراتی به لحاظ نرخ ارز، قدرت خرید در سطح جهانی (تولید ناخالص جهانی به عنوان شاخص)، ضایعات تولیدی بوده است. پس از تخمین اولیه مدل، درون‌زایی متغیرها مورد آزمون و تایید قرار گرفته است. در نتیجه مدل به صورت درون‌زا تخمین زده شد و احتمال هر صنعت با توجه به سطوح متغیرها و ضرایب برآوردی محاسبه شده است. البته این مدل در دست تکمیل است و نتایج تکمیلی آن در آینده ارایه خواهد شد.

- تولید فرآورده‌های نفتی تصفیه شده؛
 - تولید وسایل نقلیه موتوری؛
 - تولید قطعات و ملحقات برای وسایل نقلیه موتوری و موتور آن‌ها؛
 - تولید محصولات فلزی ساختمانی؛
 - تولید قند و شکر؛
 - تولید محصولات اساسی آلومینیومی؛
 - تولید لاستیک روئی و تویی و روکش کردن مجدد و بازسازی لاستیک‌های روئی؛
 - تولید فرآورده لبنی؛
 - تولید محصولات پلاستیکی جز کفش؛
 - تولید وسایل خانگی طبقه‌بندی نشده در جای دیگر؛
 - تولید محصولات اولیه آهن و فولاد؛
 - تولید وسایل نقلیه هوایی و فضائی؛
 - تولید سایر تجهیزات الکتریکی طبقه‌بندی نشده در جای دیگر؛
 - تولید و تعمیر انواع کشتی؛
 - تولید دستگاه‌های توزیع و کنترل نیروی برق؛
 - تولید دارو و مواد شیمیایی مورد استفاده در پزشکی و محصولات داروئی گیاهی؛
 - تولید خمیرکاغذ و کاغذ و مقوا؛
 - تولید مخازن و انباره‌ها و ظروف فلزی مشابه؛
 - ریخته‌گری آهن و فولاد؛
 - تولید محصولات شیشه‌ای جز شیشه جام؛
 - تولید مواد شیمیایی اساسی بجز کود و ترکیبات ازت؛
 - تولید ماشین ابزارها؛
 - تولید فرستنده‌های تلویزیونی و رادیوئی و دستگاه‌های مخصوص سیستم‌های ارتباط تلفنی و تلگرافی؛
 - تولید گیرنده‌های تلویزیون و رادیو، دستگاه‌های ضبط یا پخش صوت و ...
- با کاهش درآمدهای ارزی نمی‌توان بازار ارز را به عوامل بازاری سپرد (رویکرد اقتضایی در شرایط بحرانی). از این رو به نظر می‌رسد می‌خکوب کردن نرخ ارز بتواند در این شرایط کمک باشد. اما با توجه به آنکه دولت ارز کافی برای پوشش مالی همه واردات در اختیار نخواهد داشت، به احتمال

زیاد بازار سیاه ارز به وجود خواهد آمد که به ضرر اقتصاد است. لذا، ضرورت دارد برنامه‌ریزی به‌گونه‌ای باشد که اولویت‌های اساسی و مهم را دولت و مابقی را بخش خصوصی تامین ارز کند. این امر با توجه به میزان ارز صادرات غیرنفتی تاحدی امکان‌پذیر است. از این رو، مناسب است سیاست توزیع ارز در مرکز مبادلات کشور با نظارت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران با هدف شفاف‌سازی و پرهیز از زمینه‌های ایجاد فساد (بند ۱۹ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی) تداوم یابد. لذا، با لغو شرایط توافقات ژنو و کاهش فروش نفت ایران به نصف مقدار کنونی، درآمدهای ارزی از محل نفت بیشتر از گذشته محدود می‌شود. بنابراین، اتکاء دولت به نفت و سیاست‌های بانک مرکزی مبتنی بر افزایش عرضه ارز در بازار کاهش خواهد یافت.

- تجربه نشان می‌دهد ثابت نگاه داشتن نرخ ارز مرجع در شرایطی که درآمدهای ارزی کشور محدود شود، نمی‌تواند نظام ارزی را در وضعیت تک‌نرخ نگه دارد و به سرعت نرخ ارز بازار آزاد از نرخ ارز رسمی فاصله می‌گیرد. بنابراین، در چنین وضعی لازم است مرکز مبادلات صرفاً به ارایه ارز به دو گروه زیرپردازد.

گروه اول. واردکنندگان مواد غذایی، نهاده‌های دامی، داروها و تجهیزات پزشکی دارای سابقه برای تامین کالاهای مورد نیاز کشور.

گروه دوم. نیازهای گروه‌های تولیدی با ریسک بالای تامین ارز مطابق با رشته فعالیت‌های عنوان شده - آن هم در صورت دراختیار داشتن ارز.

در این ارتباط توجه به موارد زیر مهم خواهد بود.

- تخصیص ارز در مرکز مبادلات، علاوه بر ملاک‌های کنونی، به تعدادی ملاک‌های تکمیلی برای غربالگری و شناسایی نیاز دارد. به عبارت دیگر تمام متقاضیان برای واردات کالا نباید با وزن یکسان در دریافت ارز روبرو شوند. کمیته‌ای متشکل از وزارت صنعت، معدن و تجارت، بانک مرکزی ج.ا.ا، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، وزارت جهاد کشاورزی و وزارت اقتصاد (گمرک) لازم است تا ملاک‌های شناسایی را مطابق با واقعیت‌ها و با هدف تامین نیازهای جامعه مورد توجه قرار دهند تا مبنای کار مرکز مبادلات ارزی در وضعیت تشدید تحریم‌ها باشد.^۱

۱. به منظور برنامه‌ریزی‌ها در اولویت کالاهای وارداتی برای حمایت از تولید دو فهرست از کالا به همراه کشش‌های قیمتی واردات به عنوان خروجی مطالعه ارایه شده است. فهرست اول به ارایه کشش‌های قیمتی به ترتیب اولویت‌های وارداتی اختصاص دارد و فهرست دوم ردیف‌های تعرفه‌ای را به ترتیب کمترین کشش تا بیشترین کشش ارایه کرده است. کشش‌های قیمتی از سایت Wits.org استخراج شده است و در فهرست‌ها مقابل ردیف‌هایی که NA قرار گرفته است به معنای آن است که رقم کشش برای آن ذکر نشده است.

- تعیین نرخ مبادله‌ای در مرکز و گره زدن آن به نرخ بازاری همواره به رشد این نرخ می‌انجامد. بهتراست از این قاعده در تشدید تحریم‌ها استفاده نشود و راهکار مبتنی بر کنترل بازار بر آن حکم فرما باشد.
- نقدینگی مورد نیاز برای خرید ارز در وضعیت تشدید تحریم‌ها باید به‌گونه‌ای مدیریت شود که وقفه‌های زیاد به خریداران ارزی به‌ویژه تولیدکنندگان آسیب‌رسان نباشد.
- مرکز مبادلات ارزی در طی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ برتامین و تخصیص ارز تمرکز داشت و تمهید مناسبی در انتقال ارز در این مرکز اندیشیده نشد. این امر از یک سو هزینه‌های انتقال ارز را - با توجه به شیوه‌های مورد استفاده که عمدتاً چمدانی بودند - افزایش داد و از سوی دیگر موقعیت مناسبی را برای صرافی‌ها برای سودجویی ایجاد کرد (کارمزدهای حداقل ۱۱- ۱۰ درصدی برای انتقال ارز). کارمزدهای بالا برای انتقال ارز خود مانعی برای سیاست‌های مقابله با تحریم در انتقال ارز شدند. از این رو، با تشدید تحریم، هرگونه اقدامی برای حوزه ارز باید انتقال آن نیز مد نظر قرار دهد.
- اقلام مرتبط با کالاهای تولیدی و کالاهای لوکس - آنچه در اولویت‌های سوم تا دهم آمده است و خارج از ریسک بالا قرار دارند- می‌تواند با استفاده از زیربخشی با عنوان «میز عرضه و تقاضای ارز» تامین مالی شود. دارندگان ارز - منظور همان صادرکنندگان کالاهای غیرنفتی - گواهی ارزی از بانک مرکزی دریافت می‌کنند و می‌توانند در این بازار نسبت به فروش آن صرفاً به واردکنندگان اقدام کنند. معاملات هم در سامانه ارزی بانک مرکزی و با همکاری گمرک درج شود. این روش در قیاس با مرکز مبادلات ارزی مزایایی دارد که از جمله مهمترین آن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
 - استفاده کردن از ارز بخش خصوصی - حاصل از صادرات غیرنفتی - در تامین مالی واردات کالاهای غیرضروری - غیر از اولویت اول و دوم برشمرده در فوق؛
 - کشف نرخ ارز بازار آزاد براساس فرایند عرضه و تقاضای گواهی ارزی در میز عرضه و تقاضای ارز؛
 - توزیع ارز خرید و فروش شده در میز عرضه و تقاضا براساس فرایند بازاری و بدون دخالت دولت - رابطه میان صادرکننده و واردکننده؛

- مدیریت واردات و به تبع آن تقاضا برای ارز کالاهای وارداتی اعمال شود؛ همچنین فرایندی برای تعیین نرخ ارز تخصیص یافته و قیمت کالاهای تولید شده لحاظ شود.
- در وضعیت تشدید تحریم‌ها ضرورت دارد ثبت سفارش و واردات کالا با استفاده از ارز حاصل از صادرات و نحوه تخصیص آن در چارچوب زیر صورت گیرد.
 - فهرست کالاهای ضروری و میزان واردات مورد نیاز آنها با توجه به آمار سال‌های قبل دقیقاً مشخص شود.
 - کالاهای لوکس و غیرضروری امکان استفاده از ارز حاصل از صادرات را نداشته باشد.
 - میزان و ارزش کالاهای قابل ورود متناسب با درآمد ارزی حاصل از صادرات تنظیم و اعلام شود.
 - در قیمت‌گذاری کالاهای صادراتی باید به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که زمینه کم‌اظهاری و بازگشت ارز به بازارهای آزاد فراهم نشود.
 - نظام تعرفه‌ای در بخش اولویت‌های دهم - کالاهای لوکس - به‌گونه‌ای تعیین شود که قیمت کالاهای وارداتی در این اولویت مزیت رقابتی خود در بازار داخلی را از دست دهد. ممنوعیت ثبت سفارش کالا در چنین شرایطی توصیه نمی‌شود.
- بهره‌گیری از الگوی انطباق ارزی و تجاری در شرایط تشدید تحریم‌ها با تمرکز بر نهاد واحد در سیاست‌های تجاری، بازنگری گروه‌بندی وارداتی مبتنی بر اولویت مصارف ارزی و تنوع بخشی به شیوه‌های تجارت درخصوص کالاهای مشمول اعطای ارز مرجع. در این وضعیت لازم است کشورها به چهار گروه به شرح زیر تقسیم و رویکردها تجاری هم تغییر کنند:
 ۱. کشورهای خریدار نفت ایران با امکان انتقال ارز (خریداران دائمی نفت)
 ۲. کشورهای واردکننده نفت بدون امکان انتقال ارز (کشورهای با تراز تجاری مثبت)
 ۳. کشورهایی که خریدار نفت نیستند اما صادرکننده کالا به ایرانند (کشورهای تامین‌کننده)
 ۴. کشورهایی که خریدار نفت نیستند اما واردکننده کالا از ایرانند (کشورهای هدف غیرنفتی)
- با کاهش فروش نفت به نصف ابتدا باید فهرست کشورها به چهار گروه فوق طبقه‌بندی شود و همزمان با توسعه توان تولیدی صادراتی، صادرات غیرنفتی به‌کشورهایی هدف غیرنفتی توسعه یابد و نیز رویکرد تجاری از وضعیت کشورهای تامین‌کننده به کشورهای با تراز تجاری مثبت تغییر یابد. این امر باید به کاهش سهم واردات غیرمستقیم از کل واردات کالا به کشور بینجامد. لذا، اصلاح بازارهای هدف با تدوین ابزارهای تشویقی و تنبیهی محقق خواهد شد.

- ایجاد کانال‌های تهاتری واردات کالا در تشدید تحریم خوشبینانه با تاکید بر کشورهای گروه دوم (کشورهای با تراز تجاری مثبت) و کشورهای همجوار. در این وضعیت توسعه ناوگان ترانزیت زمینی برای بهره‌مندی از ظرفیت‌های مرزهای خاکی کشور کاملاً سودمند است.
- استفاده از نظام تعرفه سهمیه‌ای برای ورود کالاها به کشور. برای کنترل حجم واردات و برنامه‌ریزی برای نیازهای داخلی ردیف‌های تعرفه‌ای کالایی تا سقف مشخصی (مقدار وزنی) مشمول یک نرخ تعرفه و بیش از آن مشمول نرخ دیگر شوند. استفاده از این نظام و افزایش معافیت مناطق آزاد می‌تواند در سوق دادن تجار در بهره‌مندی از این روش تجاری برای ورود کالاها به کشور به‌ویژه در شرایط تحریم موفقیت‌آمیز باشد.
- افزایش سقف مجاز واردات کالا از طریق بازارچه‌های مرزی برای پوشش برخی از نیازهای استان‌های مرزی.
- کاهش استانداردهای غیرضروری اقلام کالایی در واردات با هماهنگی سازمان‌های ذی‌ربط.
- تایید اصالت تولید اقلام وارداتی توسط نهاد داخلی (همچون وزارت صنعت، معدن و تجارت) به‌جای رایبه برگه گواهی مبداء در موارد لزوم، برای سهولت بیشتر واردات به کشور.
- متمرکز کردن فرایند ثبت سفارش و لغو تصمیم سازمان توسعه تجارت ایران در واگذاری ثبت سفارش به استان‌ها.
- باتوجه به آنکه در شرایط قطع صادرات نفت، تامین و تخصیص ارز با مشکلات متعدد روبرو است، تامین کالاهای اساسی و مهم باید در انحصار دولت باقی بماند (شرکت‌های وابسته به دولت مانند GTC). این امر با توجه به وجود انحصار در واردات کالا - هم از بُعد بازارهای جهانی و هم از بُعد واردکنندگان کالا- در چنین وضعیتی ضرورت دارد. البته همانگونه که در بندهای اولیه اشاره شد، تقویت زمینه تولید داخل در کل عرضه کل می‌تواند از شدت این امر بکاهد.
- سرمایه‌گذاری در تولید صنایع معدنی و گسترش صادرات غیرنفتی این گروه برای تقویت طرف عرضه در «میز عرضه و تقاضای ارز»؛
- گسترش استفاده از ارزهای منطقه‌ای در معاملات تجاری.
- بهره‌گیری از ارزهای صندوق توسعه ملی برای نیازهای وارداتی ضروری کشور در شرایط حذف کامل صادرات نفت ایران و تا زمان بهبود صادرات غیرنفتی.
- استفاده از سهمیه‌بندی مصرف کالاهای نهایی برای تنظیم بازار کالاها و برنامه‌ریزی از برای استفاده از شبکه‌های قاچاق برای تامین کالاهای مورد نیاز از طریق سازوکارهای قابل نظارت.

۳. راهکارهای پیشنهادی حوزه واردات در وضعیت تخفیف تحریم‌ها

در این سناریو، درآمدهای ارزی دولت - به علت کاهش نیافتن فروش نفت و بازگرداندن بخشی از درآمدهای ارزی بلوکه شده - افزایش می‌یابد. با وجود این، برنامه برای رهایی از اقتصاد نفتی و تاکید حذف وابستگی بودجه دولت از نفت در میان مدت، آنگونه که در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی تاکید شده است قابل تحقق نیست. با توجه به تعلیق تحریم صادرات پتروشیمی ایران و ایجاد کانال مالی برای تسهیل تجارت انسان دوستانه برای نیازهای داخلی، تجارت با سهولت بیشتری امکان پذیر خواهد بود. از این رو، بهبود درآمدهای ارزی و امکان انتقال ارز، ریسک ناشی از تامین کالا در واردات را کاهش می‌دهد.

لازم است با توجه به نقش توسعه صادرات غیرنفتی در ارزآوری و تامین مالی واردات، دولت بر تقویت تولید و صادرات محصولات پتروشیمی به عنوان مهمترین رکن در صادرات غیرنفتی تمرکز خاصی داشته باشد. رویکرد توسعه همه جانبه تولیدات صادراتی، رفع موانع و مشکلات بخش تولید هم می‌تواند به بهبود وضعیت کمک کند. فعال کردن شورای عالی سیاست‌گذاری کسب و کار - که آیین‌نامه اجرایی آن در دولت دهم تهیه و ابلاغ شد - می‌تواند گامی مهم در رفع موانع تولید، حداقل در سطح وزارتخانه صنعت، معدن و تجارت باشد.

یکی از مهمترین ویژگی‌ها در این سناریو (تخفیف تحریم)، ترغیب کشورهای ثالث برای حضور در بازارهای ایران است. بنابراین لازم است از این فرصت استفاده حداکثری کرد تا سرمایه‌گذاری‌ها و زیرساخت‌های تولیدی افزایش یابد. در حوزه واردات کالا به صورت مشخص راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود.

- برنامه‌ریزی برای استفاده از ظرفیت تجارت با قاره اروپا به ویژه در کالاهای سرمایه‌ای؛
- وزارت صنعت، معدن و تجارت برنامه‌های عملیاتی برای افزایش صادرات غیرنفتی صنایع کارخانه‌ای و بخش معدن از یکسو و متنوع کردن صادرات آن‌ها مشتمل بر رفع موانع تولید، کیفیت، بازاریابی و ... با همکاری بخش خصوصی تدوین و اجرایی کند. این امر با توجه به اهمیت ارزآوری و نقش آن در واردات بسیار حائز اهمیت است.
- جلوگیری از قاچاق کالا به کشور با غیراقتصادی کردن قیمت کالاهای قاچاق (با توجه به حجم بالای قاچاق صدمه جدی بر تولید داخلی وارد می‌شود).
- پس از احیای شورای عالی سیاست‌گذاری کسب و کار نسبت به موارد زیر اقدام شود:
 - شناسایی کلیه موانع برای تسهیل واردات به کشور و اقدام اجرایی برای حل آن؛
 - تسهیل فضای کسب و کار در حوزه واردات و صادرات؛

- تقویت مشوق‌های سرمایه‌گذاری در صنایع و معادن کشور برای افزایش تولید (کمی و کیفی)؛
- تحریک سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های صنعتی و معدنی؛
- رفع محدودیت‌های تامین مالی در حوزه صنعت و معدن با حضور بانک‌های خارجی و شرکت‌های تامین مالی خارجی؛
- همکاری با بانک مرکزی برای افزایش سهم تسهیلات بخش صنعت و معدن در تامین مالی؛
- کمک به شکل‌گیری زنجیره ارزش بخش صنعت برای کاهش آسیب‌پذیری حوزه صنعت از تکانه‌های درونی و بیرونی؛
- ایجاد زمینه‌های همکاری با تولیدکنندگان خارجی در تولید محصولات با رویکرد صادراتی مانند خودروسازی و سایر زمینه‌ها پس از تخفیف تحریم.
- ارتقاء زمینه‌های همکاری با شرکت‌های NYK، مرسک، زیمنس، تیسن کروپ، دایملر، فینمکانیکا، اینگرسول ژند، تویوتا، کیا، هیوندای، ABB، لویدزف، کاترپیلار، هانتزمن کراپ، KPMG، ارنست و یانگ، پژو و گروه تاتا و ایجاد بسترهای لازم برای بازگشتن آن‌ها به بخش تولید کشور با رویکرد انتقال دانش فنی و اقلام سرمایه‌ای در دوره تخفیف تحریم‌ها؛
- استقرار کامل نظام شناور مدیریت شده و تعیین نرخ منطقی ارزش رسمی براساس ملاک‌های قانونی در برنامه پنجم کل کشور؛
- راه‌اندازی بازار سلف ارزی و حذف مرکز مبادلات از فرایندهای ارزی کشور برای بهره‌مندی از مزایای آن در تامین مالی واردات از طریق صادرات غیرنفتی.^۱ در این وضعیت لازم است قرارداد سلف ارزی در قالب قراردادی مشارکتی میان متقاضی فروش و خریدار آن طراحی شود. فروشنده صادرکننده کالا و خدمات اما خریدار می‌تواند شخص حقیقی یا حقوقی باشد. بانک مرکزی و سازمان بورس دو متولی در این حوزه‌اند و باید قوانین و مقررات مربوط در این حوزه را طراحی و اجرا کنند.
- تغییر طبقه‌بندی کالاهای تجاری از ضروری، غیرضروری و لوکس به مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای و مصرفی. با توجه به آنکه تخصیص ارز در کشور براساس وضعیت اقتضایی با اولویت کالاهای ضروری انجام می‌شد، بخش تولید در رتبه دوم از اهمیت قرار گرفت. با از میان برداشتن این محدودیت و ضرورت تاکید بر اهمیت بخش تولید لازم است به الگوی پیشین بازگردیم.

۱. این پیشنهاد برای وضعیتی است که توافق ژنو به‌طور کامل عملیاتی شود.

۴. راهکارهای پیشنهادی حوزه واردات در وضعیت رفع تحریم‌ها

هرچند براساس آنچه مقامات آمریکا مکرر اعلام می‌کنند ۹۵ درصد از ساختار تحریم‌های ایران حفظ شده است و از میان برداشته شدن تحریم‌ها در ظاهر سخت است، می‌توان حالتی را فرض کرد که در آن تحریمی علیه ایران وجود نداشته باشد. با لحاظ وضعیتی که در این سناریو مورد توجه قرار گرفته است می‌توان پیشنهادهای زیر را برای حوزه واردات و صادرات طرح کرد:

- راه‌اندازی بورس ارزی (شامل بازار سلف و آتی) برای بهره‌مندی از مزایای آن در بخش مدیریت آثار نرخ ارز بر واردات و صادرات؛
- برقراری تعامل با اقتصاد جهانی و نقش سازنده در فرایند واردات در جهت صادرات؛
- رفع موانع در حوزه واردات و صادرات و تسهیل فضای کسب‌وکار در این حوزه به‌گونه‌ای که رتبه اول در منطقه تبدیل شود
- انجام کامل فرایندهای پیوستن به سازمان تجارت جهانی و عمل کردن در این حوزه با معیارهای مربوط
- تدوین برنامه‌های اجرایی بر تحقق موارد زیر از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی:
 - محور قراردادن رشد بهره‌وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد؛
 - افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی (بویژه در اقلام وارداتی)، و اولویت دادن به تولید محصولات و خدمات راهبردی و ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی با هدف کاهش وابستگی به کشورهای محدود و خاص؛
 - تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی با تأکید بر افزایش کمی و کیفی تولید (مواد اولیه و کالا)؛
 - مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه ریزی برای ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید؛
 - حمایت همه جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری؛
 - مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز؛
 - شفاف و روان سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری و روزآمدسازی شیوه‌های نظارت بر بازار.
- دولت باید از تحقیق و توسعه، نوآوری و کارآفرینی در ارتباط با تولید حمایت کند و بخش دولتی و خصوصی به هر ترتیب ممکن ملزم یا تشویق به این کار شوند.^۱ در آینده تداوم رشد اقتصادی جز

۱ برای مطالعه بیشتر نك: «توسعه فناوری در خدمت معیشت مردم»، موسسه مطالعات و پژوهش‌ها بازرگانی، بهمن‌ماه ۱۳۹۲، ش: ۱۳۷۶۰۳.

با تکیه بر تولید دانش بنیان امکان‌پذیر نخواهد بود. این امر خود به خصوصی‌سازی و بهبود تسهیل فضای کسب و کار وابسته است تا امکانات خصوصی در این مسیر به کار گرفته شوند و نیز مستلزم ارتباط صنعت با دانشگاه و نهادهای پژوهشی است.

- افزایش توان رقابت‌پذیری صنعت با تسهیل فضای کسب و کار، کنترل تورم داخلی و اصلاح نرخ ارز متناسب با تفاضل تورم داخلی و خارجی همراه با تاکید بر صنایع صادرات‌گرا و جذب سرمایه و تکنولوژی خارجی؛
- افزایش بهره‌وری عوامل از طریق بهبود سرمایه انسانی در بخش صنعت، اطلاع‌رسانی در زمینه فرصت‌های سرمایه‌گذاری جدید، بهره‌برداری از مزایای ظرفیت تولید موجود برای توسعه صادرات و جایگزینی واردات تحریم شده؛
- ارتقاء سطح فن‌آوری صنایع، با تقویت بودجه R&D، اعمال استانداردهای جهانی در تولیدات داخلی، جذب FDI با تاکید بر FDI صادرات‌گرا، جذب و بومی‌سازی تکنولوژی، راه‌اندازی فن بازار در کشور و حمایت از حقوق مالکیت فکری و صنعتی؛
- برنامه‌ریزی برای رشد مستمر صادرات با استفاده از تولید دارای تراز جهانی و برخوردار از مزیت‌های بالقوه و بالفعل، تقویت نوآوری، استفاده از ترتیبات تجاری و عضویت در WTO، داشتن دیپلماسی تجاری، تحول در مناطق آزاد تجاری صنعتی و هماهنگی در سیاست‌های پولی، مالی، ارزی و صنعتی؛
- حمایت از تولید ملی با حمایت تعرفه‌ای منطقی، زمان‌مند و مشروط به ارتقای کیفیت کالاهای داخلی؛ به‌گونه‌ای که انگیزه رقابت از بین نرود و مصرف‌کننده داخلی متضرر نشود
- مقابله با قاچاق و دامپینگ با واقعی کردن و تک‌نرخ کردن قیمت ارز، تبدیل موانع غیرتعرفه‌ای به تعرفه و کاهش آن‌ها، افزایش ریسک و هزینه قاچاق (مجازات‌ها و جریمه‌ها)، حذف یارانه‌ها و واقعی کردن قیمت فرآورده‌های نفتی و کالاهای یارانه‌ای، مبارزه با توزیع کالاهای قاچاق تا سطح خرده‌فروشی (طرح شبنم)، ارتقاء کیفیت و کاهش قیمت تمام‌شده تولیدات داخلی، ساماندهی و توسعه بازارچه‌های مرزی و کالاهای قابل مبادله در آن‌ها، مدیریت واردات و صادرات و ارزش مورد نیاز و حاصل از آن‌ها، ممنوع ساختن واردات با ارزی‌شناسنامه^۱.

۱. برای مطالعه بیشتر نک: «جهت‌گیری‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌های آتی توسعه در دولت و بخش صنعت، معدن و تجارت»، ۱۳۹۲، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

فهرست منابع

۱. باقری، شعله، موسوی نیک، هادی، (۱۳۹۲)، «بررسی عوامل تعیین‌کننده نرخ ارز تعادلی و ریشه‌یابی تحولات اخیر بازار ارز در اقتصاد ایران» مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۲۸۰۴.
۲. پایگاه مجازی گمرک جمهوری اسلامی ایران.
۳. تشکینی، احمد، سوری، امیررضا، (۱۳۹۱)، «مستندسازی واردات»، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۴. حیدری، حسن، (۱۳۸۷)، بررسی بازارهای سلف ارز و مشکلات راه‌اندازی آن در ایران»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۹۰۵۳.
۵. حیدری، حسن، (۱۳۸۷)، بررسی نقش قراردادهای سلف و بیمه نرخ ارز در کاهش مخاطرات پیش‌روی صادرکنندگان غیرنفتی»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۸۹۶۳.
۶. روزنامه ایران، مورخ ۱۳۹۲/۸/۳۰، ص ۶.
۷. روزنامه گسترش صنعت، ۷، آذر ۱۳۹۲ صفحه نخست
۸. سلیمانی، محمد، عزیززاد، صمد، (۱۳۹۱)، «امکان‌سنجی راه‌اندازی بورس ارز در اقتصاد ایران»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۲۷۲۷.
۹. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، (۱۳۹۲).
۱۰. غلامی باغی، سعید، (۱۳۸۵)، «بررسی واردات کشور در سال‌های ۸۴-۱۳۷۹»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۷۹۹۳.
۱۱. قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران.
۱۲. گرشاسبی، علیرضا، (۱۳۹۱)، «سه دهه تحریم اقتصادی علیه ایران و روند رابطه مبادله»، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۳. گرشاسبی، علیرضا، یوسفی، مجتبی و رضایی، جواد (۱۳۹۱)، ارزیابی اثرات تحریم‌های بین‌المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی (تجارت، سرمایه‌گذاری، اشتغال و رشد اقتصادی)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۴. مالکی، امین (۱۳۹۱)، «آثار تحریم بر واردات اقلام سرمایه‌ای، مواد اولیه و نهاده‌های تولیدی»، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۵. مجتهد، احمد، (۱۳۸۷)، «بررسی و ارزیابی جنبه‌های پولی، مالی و ارزی تحریم و آثار و تبعات آن»، پژوهشکده پولی و بانکی.

۱۶. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۲، «جهت‌گیری‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌های آتی توسعه در دولت و بخش صنعت، معدن و تجارت».
۱۷. نصری، شهین، (۱۳۸۴)، «بررسی تطبیقی عملکرد صادراتی کشورهای (ایران، مالزی، کره جنوبی و ترکیه)»، دفتر مطالعات اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۸. بزدان‌پناه، احمد، (۱۳۷۴)، «تحلیلی تئوریک از تحریم‌های اقتصادی»، ماهنامه بررسی‌های اقتصادی، شماره ۹۸، ص: ۲۲-۱۴.
19. Alexander L. George and William E. S, (1994), "The Limits of Coercive Diplomacy", second edition, Boulder: Westview Press.
20. Askari, H, Forrer, H. Teegen and Yang, J, (2001), "US Economic Sanctions: Lessons from the Iranian Experience", Business Economics, XXXVI, 3, 7-19.
21. Bayard, T, Plezman, J and Perez-Lopez, J, (1983), "Stakes and Risks in Economic Sanctions" World Economy, vol. 6, no. 1.
22. Doing Business, (2014), Annual report.
23. Faraji Dizaji, S, van Bergeijk, A (2013), "Potential early phase success and ultimate failure of economic sanctions A VAR approach with an application to Iran", Journal of Peace Research, Volume: 50 issue: 6, page(s): 721-736
24. Galtung, J, (1966), "On the Effects of International Economic Sanctions," World Politics, vol. 19, p. 409.
25. Garver, John W, (2007), "China and Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World", University of Washington Press.
26. Gladstone, R, (2012), "Data on Iran Dims Outlook for Economy," New York Times.
27. Gorge, L and Cartright, D, (1995), "Sanctions Era: An Alternative to Military Intervention", The Flecher Forum, pp.65-85.
28. Hutbauer .G.C, Schott. J and Elliott K. (2001) "Economics Sanctions Reconsidered", Washington. Institute for International Economics, 3rd ed, Revised.
29. House of Lords Procedure Committee, 2nd Report of Session 2006-07, Companion to Standing Orders.
30. James A. Blessing, (1981), "The Suspension of Foreign Aid: A Macro-Analysis," Polity, vol. 13, no. 3.
31. James M. Lindsay, (1986) "Trade Sanctions as Policy Instruments: A Re-examination" International Studies Quarterly, no. 30.
32. Jimmy Carter, (1980), "Transcript of President's Speech on Soviet Military Intervention in Afghanistan" New York Times.
33. Jorish, A, (2013), "Despite Sanctions, Iran's Money Flow Continues," Wall Street Journal.
34. Katzman, K, (2013), "Iran Sanctions", Congressional Research Service, no: 7-5700.

35. Klaus Knorr, (1975), "The Power of Nations: The Political Economy of International Relations", New York: Basic Books, p.165.
36. Leyton-Brown, D, "Lessons and Policy Considerations about Economic Sanctions," in David Leyton-Brown (ed.), The Utility of International Economic Sanctions (New York: St. Martin's Press, 1987).
37. Makio Miyagawa, (1992), "Do Economic Sanctions Work? New York: St. Martin's Press.
38. Margaret P. Doxey, (1980), "Economic Sanctions and International Enforcement", New York: Oxford University Press, 2nd ed.
39. Nincic, M and Wallenstein, P, (1983), "Economic Coercion and Foreign Policy," in Miroslav Nincic and Peter Wallenstein (eds.), Dilemmas of Economic Coercion: Sanctions in World Politics, New York: Praeger.
40. Olster, M, (2013), "Report: U.S. Sanctions Make Half Iran's Oil Income Out of its Reach," Associated Press.
41. Pape, R. (1998). "Why economic sanctions still do not work?" International Security, 23(1) 66-77.
42. Renwick, R, (1981), "Economic Sanctions, Cambridge, Massachusetts: Center for International Affairs, Harvard University.
43. Torbat, A. (2005). "Impacts of the US Trade and Financial Sanctions on Iran" The World Economy, Vol. 28, No. 3, pp. 407-434.
44. William H. Kaempfer and Anton D, (1992), "Lowenberg, International Economic Sanctions: A Public Choice Perspective", Boulder Colorado: Westview Press, pp. 65-67.
45. <http://www.bp.com>